
VALLÁSTUDOMÁNYI SZEMLE

XIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM

2018

KÁROLI GÁSPÁR REFORMÁTUS EGYETEM

VALLÁSTUDOMÁNYI SZEMLE
VALLÁSTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT
MEGJELENIK ÉVENTE NÉGYSZER
Tizennegyedik évfolyam, 2018/1. szám

A folyóirat megjelenését támogatja a Nemzeti Kulturális Alap.

Kiadja: Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest,
együttműködésben a Magyar Vallástudományi Társasággal
Alapító főszerkesztő: Bencze Lóránt
Főszerkesztő: S. Szabó Péter
Főszerkesztő-helyettes: Horváth Orsolya

Szerkesztők:

Adamik Tamás (Disputa)
Németh György (Forrás)
Pecsuk Ottó (Tanulmányok)
Kovács Ábrahám (Tudományunk története és műhelyei)
Lovász Irén (Hírek)
Vassányi Miklós (Recenziók)

Szerkesztőbizottság:

Bugár István, Matthew D. Eddy, Fröhlich Ida, Heidl György, Hoppál Mihály,
Kendeffy Gábor, Máté-Tóth András, Mezei Balázs, Ruzsa Ferenc,
Schweitzer József, Sepsi Enikő, Szentpétery Péter, Szigeti Jenő, Török László,
Vassányi Miklós, Voigt Vilmos, Zentai Tünde, Zsengellér József

Olvasószerkesztő: Szatmári Éva

A Szerkesztőség címe:
Budapest, Reviczky utca 4.
Tel: 1/483-2900
e-mail: vallastudomanyiszemle@kre.hu

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

ISSN 1786-4062

A kiadásért felel: Sepsi Enikő
A sorozat kötetei megrendelhetők, illetve 15% kedvezménnyel
megvásárolhatók: L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14-16., tel.: 267-5979
harmattan@harmattan.hu; www.harmattan.hu

A tipográfiai tervet Pintér Zoltán készítette, a nyomdai előkészítést
Csernák Krisztina, a nyomdai munkákat a Robinco Kft. végezte.

Felelős vezető: Kecskeméthy Péter

TARTALOM

S. SZABÓ PÉTER: Előszó	5
A REFORMÁCIÓ JEGYÉBEN	
A jubileumi év értékelése a Reformáció Emlékbizottság szemszögéből. Interjú HAFENSCHER KÁROLY miniszteri biztossal (S. Szabó Péter)	9
SZENTPÉTERY PÉTER: Wittenbergi szent tér a reformáció ötszázadik évében – Az evangélikus templom szentségéről	15
MAGOS ISTVÁN: „Meggyőződést és életet szerezzen.” Major József sátoraljújrhelyi prédikátor 1820-as beszéde a lelkeszi hivatásról	26
TANULMÁNYOK	
HUBAI PÉTER: Egy feminista eklézsia irata a II. századból?	53
JANEZ FERKOLJ: A remény teológiája Charles Péguy költészetében	63
FORRÁS	
SZÁLER PÉTER: Aszkézis vagy áldozat?	87
DISPUTA	
ADAMIK TAMÁS: Psalterium Beatae Mariae Virginis. Beatrix királyné imádságos könyvének értelmezése I. rész	103
TUDOMÁNYUNK TÖRTÉNETE ÉS MŰHELYEI	
HOPPÁL MIHÁLY: A Magyar Vallástudományi Társaság történetéhez. Elnöki beszámoló (1997–2017)	119
HÍREK	127
RECENZIÓK	133

ELŐSZÓ

S. SZABÓ PÉTER

Mostani, 2018/1. számunk megjelenésével, folyóiratunk XIV. évfolyama veszi kezdetét. A szűk másfél évtized már tekintélyes kor a magyar nyomtatott sajtótermékek világában, hisz a jelenlegi, egyre inkább apadó tendenciájú támogatások idején nem könnyű életben maradni. Szerencsére fő támogatónk, a Nemzeti Kulturális Alap egyelőre biztosítani tudja az évi négy szám megjelentetéséhez szükséges minimális anyagi fedezetet.

Bár a múlt év meghatározó tartalmi eleme, a reformáció kezdete 500 éves évfordulója decemberben véget ért, a jegyében elindult alkotói folyamatok nem álltak le a naptári időszak befejezésével. Ezért *A reformáció jegyében* című rovatunk e számunkban az idei évben is elkísér bennünket. Először egy interjú közlünk Hafenscher Károly miniszteri biztossal, aki az eddigi értékelések után most a Reformáció Emlékbizottság szemszögéből vonja meg a jubileumi esztendő mérlegét. A rovatban közölt két további tanulmány egy érdekes esemény (a wittenbergi magyar napok) bemutatásával és egy prédikátor portréval (Major József) gazdagítja az eddigieket.

További rovataink írásai azonban már más irányt vesznek. *Tanulmányok* rovatunk két anyaga a katolicizmus történetéből mutat be egy érdekes dokumentumot, és egy szerzőt, aki a költészet eszközeit is felhasználja mondanója érzékletességé tételehez. *Forrás* rovatunkban a bevezető tanulmány és fordítás a hinduizmus világában tájékozódik. A *Disputa* rovat tanulmánya Beatrix királyné imakönyvét mutatja be ebben a számban és ezt a következőben is folytatni kívánja.

Tudományunk története és műhelyei rovatunk, és a *Hírek* rovat anyaga is egy, a vallástudomány szempontjából nagyon fontos eseményről tudósít, illetve ad értékelést. Ez év februárjában zajlott le a Magyar Vallástudományi Társaság tisztújító közgyűlése. Két nagyformátumú vallástudós, Hoppál Mihály és Voigt Vilmos köszönt le eddigi elnöki, illetve alelnöki funkciójáról, és adta át helyét fiatalabb kollégáknak. Mindkettőjük életművét hosszú oldalakon át lehetne méltatni, számos vallástudományi diszciplína (vallási néprajz, szemiotika, sámánizmus kutatás) terén alkottak maradandót, sokat köszönhet nekik a nemzetközi és a magyar vallástudomány. Ez némileg a folyóiratunkban velük készült interjúkból is kitűnik (Hoppál

Mihály – VTSZ 2010/4. szám, 113-121., Voigt Vilmos – 2011/3. szám, 203-215.). Mindkettőjüknek jó egészséget és további szép, sikeres munkás éveket kívánunk! Hoppál Mihály idén március 15-én kapott Széchenyi-díjához ezúton is gratulálunk. Elnöki beszámolója önmagában is alkalmas arra, hogy egyfajta képet adjon az ő és az általa hosszú időn át vezetett Magyar Vallástudományi Társaság életéről.

Recenziók rovatunk anyaga e számunkban különösen gazdag, sok érdekes műről ad tájékoztatást, amelyek tematikájukat tekintve is meglehetősen sokrétű területet fognak át a vallástudomány világából.

A REFORMÁCIÓ JEGYÉBEN

A JUBILEUMI ÉV ÉRTÉKELÉSE A REFORMÁCIÓ EMLÉKBIZOTTSÁG SZEMSZÖGÉBŐL

Interjú Hafenscher Károly miniszteri biztossal

S. SZABÓ PÉTER

Tisztelt Miniszteri Biztos Úr! A reformáció kezdete 500 éves évfordulója alkalmából hirdetett jubileumi év elmúltával felmerül az igény, hogy valamiképp összegezni kellene a tapasztalatokat. Ezért fordulunk Önhöz, aki az indulástól kezdve irányítja, szervezi, érzékeli és értékeli ezt a folyamatot.

Először azt kérdezném, hogy milyen alapvető célkitűzések jegyében indult a jubileumi év szervezése, és hogy azok az alapvető ösztönzők, impulzusok, melyeket a REB megfogalmazott, mennyire bizonyultak hatékonyaknak?

Már jó tíz évvel korábban Európa szerte, s így hazánkban is, elkezdtek készülni a jeles évfordulóra. Az egyes egyházak – először az evangélikus, azt követően a református, majd a kisebb protestáns felekezetek – tervekét szőtték a jubileummal kapcsolatban. Az előkészületek jele volt például a *tematikus évek* sorozat, amelyben a reformációhoz kapcsolódó témákat dolgozták fel: reformáció és politika, reformáció és szabadság, reformáció és kultúra, reformáció és nők, reformáció és ünnep, stb. Áttörést jelentett, amikor a két nagyobb protestáns egyház vezetői, Bölskei Gusztáv és Gáncs Péter püspökök indítványozó levele nyomán Magyarország Kormánya úgy döntött, hogy létrehozza a Reformáció Emlékbizottságot, melyben vezető államférfiak, és az egyház élén munkálkodó püspökök, felügyelők, főgondnokok is munkálkodtak. Külön hangsúlyt kapott, hogy képviseltette magát a Magyar Tudományos Akadémia és a három, reformációhoz kötődő ország nagykövete mellett a Magyar Katolikus Püspökkari Konferencia – méghozzá megyéspüspöki, érseki szinten.

A Bizottság önmaga számára kitűzött célként nevezte meg a reformáció eseményéről és folyamatáról való méltó megemlékezést, a reformáció értékeinek egyházon kívüli, a széles társadalom számára történő bemutatását, a reformáció szellemében való új értékek teremtését, s mindezekben az európai és magyar identitás megerősítését.

Az adott impulzusok és célkitűzések megvalósulni látszanak, bár az értékeléshez még hónapok, évek rálátása szükséges. Ami egyértelmű visszajelzés mind kormányzati, mind társadalmi, mind pedig egyházi részről, hogy megmozgatta az embereket és közösségeket, széles körben témává lett a reformáció és születtek

olyan új értékek, amelyek az utókor számára maradandóan jelzik az 500 éves évforduló megünneplésének méltó voltát.

A magyar reformáció története különösen is gazdag. Ezt a kincset – a történelem tanítómesterétől fogadva – szeretete volna a Bizottság a jövőépítés szolgálatába állítani. Hisszük nem eredménytelenül.

Milyen területekre terjedt ki az inspirációs szándék, milyen pályázatokat hirdettek, és ezek milyen eredményeket hoztak?

Amiképpen a reformáció az egyéni és közösségi élet szinte minden területén változást hozott, úgy a megemlékezés és az ünneplés is megkísérelte az élet számos területét érinteni. Mindenekelőtt szerettük volna inspirálni a helyi közösségeket, hogy a saját hagyományaiknak és társadalmi beágyazottságuknak megfelelően találják meg azt a kifejezési módot és ünneplési formát, amivel saját magukat éppen úgy erősítik, mint ahogy megszólíthatják a kívülállókat. Helytől, tradíciótól, korosztálytól, érdeklődéstől, beállítottságtól függően sokféleképpen reagáltak a jubileum kihívásaira. Volt, aki a reformáció hitújítási oldalát hangsúlyozta, mások a kulturális értékeket és lehetőségeket, ismét mások a reformáció társadalmi hatását emelték ki és mutatták be. Megmozdult a művészvilág is, hogy a festészet, a fotó, a szobrászat, a tánc, a zene sok-sok eszközével hitvalló módon fejezzék ki a reformációhoz való kötődésüket. Az egyháztörténeti érdeklődésűek komoly kutatásokat végeztek, hiszen ötszáz év adathalmaza mögött oly sok emberi sors, közösségi esemény, egy-egy nép története állt. S ezeket megismerve mi magyarok különösen is rácsodálkozhatunk a reformáció-átszötte történelmünkre. Akiket a társadalom, a közélet folyamatai, a gazdaság változásai érdekelnek, azok e területen végeztek hatásvizsgálatot, és tárták fel a jelen kihívásaiból adódó jövőformáló lehetőségeket. A sor még itt folytatható. A reformáció-emlékév sokszínű gazdagságát ez adta.

Ennek megfelelően a pályázati kiírások is sokszínűek voltak. A tudományos élet résztvevőit kutatás, konferencia-rendezés, könyvkiadás vagy előadás támogatás kategóriákban pályáztattuk. Számos mű született – köztük több száz tanulmány, könyv és egyéb kiadvány. Nagy sikerrel zajlottak a művészeti pályázatok, ezek eredménye az élő népművészet és a művészi fotó kategóriában volt a leglátványosabb. Izgalmasnak ígérkezett, és igen elgondolkodtató volt a fiataloknak kiírt pályázatok sora, akár a mobil-telefonos filmkészítésről, akár az irodalmi alkotásokról volt szó. Természetesen a legnagyobb érdeklődés a programpályázatok iránt volt. Ezek az előkészítő időszakban és a jubileumon fél évenként kerültek kiírásra. Lelkes ötletgazdák, elkötelezett civilcsoportok, egyházközségek, nagyobb szervezetek egyaránt pályáztak. Találkozók, rendezvények, kirándulások, tanulmányi és közösségépítő utak, hangversenyek és színi előadások sora született meg a programpályázatok nyomán.

Milyen köztéri vagy építészeti alkotások őrzik a jubileumi év emlékét?

A Bizottság elvi döntése volt – s nem csak a korlátozott, protestáns puritánsággal tervezett anyagi keretek miatt –, hogy elsősorban nem épületekbe vagy tárgyakba, hanem emberekbe „investálunk”. Ezért nem beruházásokat támogatott, nem építkezéseket finanszírozott, nem a látványra törekedett. Ahol ilyen történt, ott a programokért tette. A magyar állam az épületberuházásokra és renoválásokra más keretből biztosított jelentős forrást a reformáció emlékévében.

Jelet azonban adni és hagyni akart a Bizottság. Ezek közül három jól illusztrálja a számos ilyen jellegű projekt szándékát. A budapesti Kálvin téren helyezték el a Hetedik Műterem Kft. vezetőinek Szabó Leventének és Polgárdi Ákosnak azóta számos díjat nyert alkotását. Ez a köztéri installáció 95 olyan térkövet jelent, amelyek mindegyikén egy-egy reformátori és egy-egy magyar irodalmi idézet található. Az alkotás azóta igen nagy népszerűségnek örvend. Lábunk előtt a reformáció üzenete – a mindennapokban.

A Budai Várban a Bécsikapu mellett, Murad Pasa bástyájánál látható a *Reformáció emlékforrás* – Kovács Miklós alkotása. Az egyszerű, puritán szimbólum, a kőből megformált kehely, a reformáció öt alapelvét (a „sola”-kat) ábrázolja és a hitújulás alapvető irányára mutat: vissza a forráshoz. A megújuláshoz re-formációra van szükség. Rimaszombaton a hitükért gályarabságra ítélt negyven prédikátor emlékművét támogatta a Reformáció Emlékbizottság. A hullámokból kiemelkedő mentő és megtartó isteni kéz a reménység, a megmaradás jelképe.

Születtek-e más új, értékes művészeti alkotások?

A már említett szobrok és köztéri művészeti alkotások, illetve az élő népművészet ünnepre készült művek mellett ki kell emelni a fotó-, film-, és zeneművészet 2017 kapcsán létrejött értékeit. A két fotópályázat eredményeiből Eifert János fotóművész szerkesztett nagyszerű kiállítást, amely a tervezett két helyen kívül további tizenkilenc helyen került megrendezésre. Elkészült – filmes támogatást nem kapva, a Bizottság saját erőforrásából – Pozsgai Zsolt *Megszállottak* című drámájának televíziós filmváltozata, amely Kálvin és Loyolai Szent Ignác képzelt találkozását és hitvitáját jeleníti meg aktuális és egyetemes üzenettel. Jeney Zoltán reformáció emlékünnepeire írt *Aus tiefer Not* kantáta-bemutatója sokak szerint zenetörténeti esemény volt.

Mennyire voltak hatékonyak a pályázatok a könyvkiadás terén?

A jubileum könyvkiadói mérlege igen nagy gazdagságot mutatott. Helytörténeti és regionális történelem-feldolgozások sokasága született, megjelent a *Reformáció kincsei* című háromkötetes enciklopédia, a *Protestáns hősök* népszerű életrajzkötet három kötete pedig 150 jelentős személyiség pályafutását mutatta be. Tudományos kötetek sora látott napvilágot, köztük olyan konferencia-kötetek, mint a Vallások

együtteléséről szóló konferencia anyaga. Egyedül a Magyar Nemzeti Levéltár közel negyedszáz kötetet jelentetett meg kutatásai nyomán. Külön megemlítendő két faximile kiadás: Sylvester János Újtestamentuma és Szenci Molnár Albert zsolttáros könyve (Psalterium Ungaricum) és kiskátéja. Számos kötet hozott a tudományos munkák mellett népszerű reformációtörténeti anyagot. Az ünnepi kiadványok száma nem ismeretes, a Reformáció Emlékbizottság közel háromszáz kötet megjelenését támogatta.

Milyen kiemelkedő események, rendezvények említhetők?

Itt is csak a teljesség igénye nélkül jelezhetjük a legfontosabbakat. Természetesen a két kiemelkedő esemény az emlékév nyitóprogramja és a központi rendezvény volt. Az elsőnek a Müpa adott otthont, a másodikat pedig a Papp László Budapest Sportaréna fogadta be. A nyitórendezvényen Kövér László a Magyar Országgyűlés Elnöke és Balog Zoltán emberi erőforrás miniszter szolt az emlékév jelentőségéről. Az est programja arról tanúskodott, hogy egy asztal körül ülünk. Több kulturális műfaj segítségével élhették át a megnyitó ünnep résztvevői az összetartozást, a közös gyökereket és az összekötő küldetést. A központi rendezvény programja – istentisztelettel, közéleti vezetők beszédeivel, neves előadóművészek szavalatával, zenéjével és más produkcióival – felemelő élményt adott, áttekintve a reformáció kincsestárának gazdagságát. S mivel a Magyar Televízió egyenes adásban közvetítette, sokan kapcsolódhattak be az ünneplők „virtuális közösségébe” szerte a világon.

Páratlan élmény volt a reformáció zenéjét népszerűsítő lipcsei Tamás templom kórusának magyarországi turnéja, a templomi és a Müpában rendezett koncertek éppen úgy, mint a Bach korabeli liturgikus istentisztelet mai bemutatása – német-magyar nyelven.

A Kárpát-medence szerte megrendezett több száz kiállítás közül kiemelkedett a Magyar Nemzeti Múzeumban rendezett *Igeidők* kiállítás, és a *Menő reformáció* című országjáró buszos vándorkiállítás. A Wittenbergi Magyar Napok, szélesre tárva a kaput a reformáció bölcsőjénél, Európa számára kívánta megmutatni a magyar reformáció értékeit. A Magyar Országgyűlés felsőházi termében lezajlott ünnepi emlékülés a reformáció irodalmi, politikai és közéleti vonatkozásait dolgozta fel – személyes hangú vallomásokkal kiegészítve. Határon túli magyarságunk számos ünnepe mellett (Partium, Kárpátalja, Felvidék, Délvidék) a legnagyobb rendezvény Kolozsváron zajlott, amelyen Magyarország miniszterelnöke, és számos egyházi és közéleti vezető szólalt fel – az 500 protestáns lelkész és hatalmas gyülekezet körében.

A nagy sikerre való tekintettel nem lehet nem megemlíteni a *Zenei Hitvallások* hangversenysorozatát. Három ilyen került megrendezésre: Bach H-moll miséje, egy zsolttáros összeállítás és egy kamarazenei hangverseny sorozat – több mint ötven koncerttel az egész Kárpát-medencében.

Mivel a fiatalság a Reformáció Emlékbizottság munkájának kiemelt célcsoportja volt, számos rendezvény kötődött ehhez a korosztályhoz. Kiemelendő a „Re-formáció” komplex műveltségi verseny, amely több mint másfélezer diákot mozgató meg. A televízió kulturális csatornája által közvetített döntő pedig sokak számára megmutatta, milyen sokat mondhat a reformáció üzenete a jövő nemzedék számára. Imponáló felkészültségük, fiatalos lendületük jó reménységet sugárzott sokak számára.

Jellemezhető-e számszerű (összezszerű) adatokkal a jubileumi év ösztönzői, támogatói szándékai?

A Reformáció Emlékbizottság tudatosan a protestáns mértéktartást és visszafogottságot választotta. Még az ellenzéki sajtó is megjegyezte, hogy a legtakarékosabb emlékévi volt a reformáció jubileuma. A számok önmagukért beszélnek, s nyilvánosak, hiszen Magyarország költségvetése is nyilvánvaló és az ezzel kapcsolatos kormánydöntések is a Magyar Közlöny hasábjain publikusak voltak. A négy évre összesen 2,5 milliárd forint állt rendelkezésre – s ez nem csupán az anyaországra, hanem a Kárpát-medencében élő teljes magyarságra, sőt a tengeren túli szórványra szánt összeg volt. Ebből gazdálkodott a Reformáció Emlékbizottság. Ha számba veszik az érdeklődők, hogy ebből több mint 1800 program és projekt valósult meg, akkor valós az állítás az anyagiak visszafogott kezeléséről. Természetesen a támogatások az igények szerint igen eltérők voltak: a százezer forintos támogatástól a százharminchat milliósig bezárólag.

Érkeztek-e visszajelzések a REB kezdeményezéseinek fogadtatásáról?

Igen sok pozitív visszajelzésben volt része a Bizottságnak. A sokféle pályázat, tudatosan mérlegelt és a Bizottság szándékát figyelembe vevő egyedi támogatások, a központi projektek és az egyes helyi közösségek örömmel vették, hogy túl a saját anyagi és humán kereteiken segítséget kaptak a méltó megemlékezéshez. Igen sok köszönet érkezett a központi programjainkkal, illetve az országjáró (színház, fotókiállítás s buszos kiállítás) rendezvényeinkkel kapcsolatban. A pozitív visszajelzések lényegük szerint legtöbb esetben oda csúcsosodtak ki, hogy nem gondolták volna a reformáció ilyen hihetetlen gazdagságát. Ahol kritikai megjegyzések voltak, ott inkább a mennyiségi kérdések kerültek elő: van-e lehetőség még több rendezvényre, támogatásra, projektre.

Mi az, amit az érintettek túl még elmondana a jubileumi év tapasztalatainak összegzéseként?

Magyarország miniszterelnöke a Reformáció Emlékbizottság alakuló ülésén, 2014 januárjában arról beszélt, hogy az ember, az ország és Európa megújulásához nem elég jó gazdasági döntéseket hozni. Lelki, szellemi megújulásra van szükség.

Nem gondolom, hogy akár a Bizottság, akár a munkatársai képesek lettek volna ilyen nagy feladatot ellátni, a lelki-szellemi megújulást bármilyen szinten véghezvinni. Az emlékévkötelezett döntéshozóinak, munkásainak és segítőkinek szerepe abban állt, hogy minden külső keretet, szellemi és lelki muníciót megadjanak a megújuláshoz. Témává lett a reformáció a társadalom széles rétegeiben. A tudatos ökumenikus szervezés lehetővé tette, hogy a reformáció évfordulója egyházi közegekben sem csupán protestáns belügy legyen. „A megújulás lendülete” – szlogennel végeztük a megújulás mederkészítő munkáját. Reménységünk szerint – de ezt csak a történelem igazolhatja – munkánk, Pál apostol szavait kölcsönözve, nem volt hiábavaló az Úrban.

A Ref 500+ már zajlik, van folytatás. S a kérdés megmarad: a reformáció örökségét és a mai hozzátett értékeket fel tudjuk-e használni – a megújulás lendületével – a jövő számára. Rajtunk áll.

WITTENBERGI SZENT TÉR A REFORMÁCIÓ ÖTSZÁZADIK ÉVÉBEN – AZ EVANGÉLIKUS TEMPLOM SZENTSÉGÉRŐL¹

SZENTPÉTERY PÉTER

Az elmúlt évben nagyon sokan látogattak a reformáció szülővárosába, a Kirchentagnak (Protestáns Egyházi napok) is az egyik helyszíne volt, itt került sor május 28-án a záró istentiszteletre több mint százezer ember részvételével. Miért jöttek ide az emberek, azon kívül, hogy mindenfelét vegyenek Luther képeivel ellátva, a sör, a playmobil-figura és a zokni között („Itt állok...”) ? Evangélikus Hittudományi Egyetemünk három hallgatójával együtt 2017. augusztus 21-28. között Wittenbergben részt vehettem a Nemzetközi Ökumenikus Társaság (*International Ecumenical Fellowship*) 300 fős 44. gyűlésén.² Közben, augusztus 24-27. között került sor a Magyar Napokra, erre kb. 300-an érkeztek Magyarországról.³ Különleges élmény volt egy hetet eltölteni éppen az ötszázadik évben, és több istentiszteleten is részt venni mind a vártemplomban, mind a városi templomban. Ez indított annak átgondolására, hogy ma mit is jelent, jelenthet valamilyen hely, illetve a templom szentsége az evangélikus hívő számára.

NINCS ÖNMAGÁBAN SZENT HELY

Protestáns, így evangélikus tanítás szerint nincsen önmagában vagy önmagától szent hely. Minden hely szent, ahol a keresztyény gyülekezet az ige és a szentségek köré összegyűlik. A megfelelően kialakított és berendezett templomtérnek, mint az istentisztelet eseményének annyira *nem döntő* vagy *annyira* nem döntő a jelentősége, hogy a gyülekezet szükség esetén le ne mondhatna róla.⁴ Ahogyan Jézus

¹ A Magyar Vallástudományi Társaság 2017. november 17-én Debrecenben elhangzott Szakrális helyek, terek és emlékezőskultúra c. konferenciáján tartott előadás jelentősen bővített, szerkesztett változata.

² A társaság honlapját ld. <http://ief-oecumenica.org/> (2018. 01. 14.)

³ A Wittenbergi Magyar Napokról <http://www.evangelikus.hu/taxonomy/term/10073> (2018. 01. 14.)

⁴ CHRISTOPH ALBRECHT: *Einführung in die Liturgik*, Göttingen, Vanderhoeck & Ruprecht, 1995, 111.

mondja: „Ahol ketten vagy hárman összegyűlnek az én nevemben, ott vagyok közöttük.” (Mt 18,20) De mint látni fogjuk, Luther valójában csak végszükség esetén gondolta így.

Amennyiben megvan a lehetőség, az evangélikus templomnak, különösen belső terének a három fő tényezője a teológia, az építészet és az egyházi zene. A szentelés által az evangélikus templom nem lesz olyan helyé, amely lényege szerint különbözik más helyektől. Ebben eltér a katolikus értelmezéstől, ahol a templomot nem csak fel-, hanem kultuszhelyé avatják. Ezért a templom oltárában ereklyét helyeznek el, illetve szentségét az átváltoztatott ostyákat befogadó tabernákulummal is láthatóvá teszik.⁵

Jelenleg is érvényes Agendánk szerint: „Egyházi épületek és felszerelések szentelésére nincsen parancsunk Krisztustól. Élettelen tárgyat semmiféle cselekmény nem tehet szentté vagy szentebbé. A szentelésnek mégis kettős értelme van. Egyrészt bizonyos épületeket és tárgyakat Isten és egyháza szolgálatára szánunk, és ezért az Istentől kapott művészi alkotókészséget felhasználva olyan formát adunk ezeknek, hogy ne csak alkalmasak legyenek erre a szolgálatra, hanem emlékeztessenek is Istenre és megváltó cselekedeteire. Másrészt kérjük Istent, hogy kezünk alkotásait használja fel ügye szolgálatára: adjon általuk lehetőséget a hívek egybegyülekezésére, az ige hallgatására, és a szentségek vételére. (...) Isten ügyének szolgálatába állítjuk azt, amit erre a célra készítettünk vagy szántunk, és kérjük Istent, hogy vegye is azt szolgálatába. (...) könyörgésünk és áldáskívánságunk ezért mindig azokra tekint, akik azokat használják: a hívekre, a gyülekezetre.

Mivel az egyházi épületek és felszerelések célja Isten ügyének szolgálata, ezért az egyház hitéből az Isten iránti hála következik, hogy az emberi alkotóképesség legjavát kell nyújtania. A krisztushittel megszentelt művészetnek Isten dicsőségét kell hirdetnie. Ezért a gondatlan és művészietlen alkotások méltatlanok Isten ügyéhez.⁶ (Hadd vessük közbe, hogy ha ezt valóban ilyen szigorúan vennénk, akkor sok helyen lenne mit változtatni.) Emellett a hivalkodó, az alkotókat, adományozókat túlzottan feltűnően hirdető táblák, feliratok is „szentelésre alkalmatlanná teszik a tárgyakat”, mert nem Istenre, hanem az – akár mégoly kiváló – „emberre emlékeztetnek”.⁷ A nem protestáns olvasó különösen is érezhet bizonyos feszültséget ezekben a mondatokban. Amikor arra kérjük Istent, hogy ügyének szolgálatára

⁵ Uo. Vagyis a kultuszhelyé avatás azt jelenti, hogy „a szentmisét szent helyen, a templom oltárán kell bemutatni”. <http://lexikon.katolikus.hu/O/olt%C3%A1r.html> Oltár címszó, 8. (2018. 03. 05.)

⁶ *Agenda. A Magyarországi Evangélikus Egyház lelkészei számára* (összeállította és átdolgozta Pröhle Károly). Bp., A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, 1986. 503. Pröhle Károlyról: SZENTPÉTERY PÉTER: „Pröhle Károly (1911-2005)”. *Vallástudományi Szemle* VIII. 2012/2. 145-158.

⁷ Uo.

használja kezünk alkotásait, akkor ezek az alkotások legalább egy kicsit más létformába emelkednek.⁸

A 2007-ben megjelent, párhuzamosan használt liturgikus könyvünk nem foglalkozik elvi szinten az egyházi épületekkel, az istentisztelet terével, hanem kimondatlanul is adottnak tekinti: „Az egyház feladata és küldetése, hogy istentiszteleti életével is medret biztosítson a Lélek áradásának. A medret ki kell építeni és tisztán kell tartani.”⁹

Rudolf Otto bírálja a lutheránus skolasztikát, mint amely „méltatlanul bánt a keresztény istenfogalomban rejlő numinózussal. (...) A szertartásból egyre inkább kiszorultak a kontemplatív, sajátosan »áhitatos« elemek. (...) A templom tantelemmivé vált, és az ott elhangzottak Tyrrell megfogalmazása szerint egyre inkább csak »az értelem keskeny hasadékan át« jutottak el az emberek szívéhez.”¹⁰ Van der Leeuw pedig általánosítva azt állítja, hogy a templom a protestantizmusban már nem nevezhető klasszikusan szent helynek, szent térnek: „Ha a ház pusztán lakótér lesz, a templom imaterem vagy gyülekezeti hely, a »szent hely« fokozatosan elveszíti kozmikus szent-jellegét. Ott csak tartózkodnak az emberek és beszélnek, nem számítanak többé arra, hogy ott valami történni fog. Ennek a fejlődésnek a legszélső pontját jelenti néhány protestáns gyülekezet prédikáló-temploma.”¹¹ Más-

⁸ Sokkal oldottabban is meg lehet fogalmazni a fentieket: „Az evangélikus templom egyszerre az Isten háza, a gyülekezet otthona, az igehirdetés helye, a Krisztussal való találkozás helye (úrvacsora), az imádság háza, az isteni és emberi találkozások színtere. Legyen vonzó, otthonos, befogadó, barátságos, emberi, méltóságteljes, ünnepélyes, egyszerű, mégis izléseesen díszített. (...) A legszentebb és legemberibb zajlik itt. Isten és ember találkozik szeretetközösségben, mégis nagy tiszteletben, ünnepi módon, de oldottan.” HAFENSCHER KÁROLY: „Mégis, kinek a háza?” in Krähling János – Vukoszávlyev Zorán (szerk.): *Új evangélikus templomok*, Bp., Luther Kiadó, 2008, 11-20. (19.) A templomról mint a liturgia tárgyi feltételéről részletesen: HAFENSCHER KÁROLY: *Liturgika. A keresztény istentisztelet protestáns megközelítésben, ökömönikus szellemben*, Luther Kiadó – Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzene Tanszéke, Bp., 2010, 424-438.

⁹ *Evangélikus istentisztelet: Liturgikus könyv*, Bp., Luther Kiadó, 2007, 12.

¹⁰ RUDOLF OTTO: *A szent. Az isteni eszméjében rejlő irracionális és viszonya a racionálishoz* (ford.: Bendl Júlia), Bp., Osiris, 2001, 130-131.

¹¹ GERARDUS VAN DER LEEUW: *A vallás fenomenológiája* (ford.: Bendl Júlia, Dani Tivadar, Takács László), Bp., Osiris, 2001, 348. Korabeli hasonló véleménnyel a magyar szakirodalomban is találkozunk: „Liturgusok meggyőződése szerint templomaink profanizálódása a prédikációs templomok építésével kezdődik. Igaz, hogy ezekben a templomokban a prédikáció az istentiszteleti liturgiát kiszorítja s a liturgiai cselekmények helye, az oltár, veszt régi jelentőségéből. Mégis, látjuk, hogy a reformáció korában is a prédikáció az, amely a belső tér alakításában szerepel s a prédikáció a reformációnak a forradalmi élménye. A templomépítés szempontjából csak fogalmi zavart okozna a »predikációs templomok« örökös ostorozása, éppen ezért ezt a kifejezést ne használjuk. Az a templomforma, melyre a liturgusok anathémát mondanak: a gyűlésterem-templom.” RÉVÉSZ ISTVÁN: „A templom belső tere. (Történeti és elvi tanulmány a keresztyén templom lényegéről)”. in Kemény Lajos – Gyimesy Károly (szerk.): *Evangélikus*

részt: „A búcsújáróhely, a kegyelemmel ellátott hely valamiféle második otthon.”¹², írja, ami, tegyük hozzá, ebben a formában kikerült a lutheranizmusból, de az emlékezés, a jó értelemben vett zarándoklat nem.

WITTENBERGI ZARÁNDOKLAT

A fentieket állítsuk szembe a jelen írás címével: „Wittenbergi szent tér a reformáció ötszázadik évében...”

Az ember, bármennyire felvilágosult is, nem mondhat le a – valamilyen szempont alapján, valamilyen mértékben – szent helyről, mint az emberségéhez tartozó alapvető igényről, „csak” az a kérdés, hogy mi adja a hely szentségét. Nyilván nem egy – mégoly kiváló – ember, hanem csakis az általa közvetített isteni (vagy annak tartott) üzenet. Ezért kell áhítattal megállni a Thesentor előtt. Tudjuk, hogy Melanchthon említi a kiszögezést 1546 nyarán, tehát már Luther halála után. Egyébként pedig nem lehetett szemtanú, hiszen csak 1518 augusztusában került Wittenbergbe.¹³ Különösen a 19. században és a 20. elején ábrázolták előszeretettel, hogy Luther súlyos ütésekkel nemcsak ki-, hanem leszögezi a helyes keresztény tanítást, a kalapács mintha Thoré vagy a Makkabeusoké lenne, villámokat szórva. Meg persze jó néhány versben is.¹⁴ Az áhítat akkor is megvan, ha maga a vártemp-

templomok, Budapest, Athenaeum, 1944, 235-321. (285-286.) Vagyis ezek, döntően református hatásra, az amfiteátrumból indulnak ki.(287-293.)

¹² VAN DER LEEUW: i. m. 350.

¹³ Erről ld. pl. MARCO DRÄGER: „Der berühmte Thesenanschlag. Historisches Faktum oder Fiktion der Historiker?” *Geschichte lernen*, 173/2016, Seelze, Friedrich Verlag, 27-32., az eredeti forrásokkal, további irodalmi utalásokkal. Egy Luther által is használt Újszövetségben 1540-ből (tehát még Luther életében) található Georg Röernernek, Luther titkárának hasonló bejegyzése (2006-ban fedezték fel), de ő sem lehetett szemtanú, mivel csak 1522-ben került Wittenbergbe. Egyébként sem szöveget és kalapácsot, hanem enyvet vagy viaszt használtak volna korabeli szokás szerint. Esetleg a disputációra hívást tették ki, de azt valószínűleg a pedellus végezte.

¹⁴ A legismertebb Ferdinand Pauwelsnek Wartburg várában látható festménye. Ld. pl. <https://www.akg-images.de/archive/Martin-Luthers-Thesenanschlag-2UMDHURG7CIF.html> (2018. 01. 14.)

A négyszázadik évfordulóra pl. CSENGEY GUSZTÁV: „Föl azt a kalapácsot!” c. versének (1906) első és harmadik versszaka:

„Föl azt a kalapácsot... Üss a szegre...
Rengjen bele a templom ajtaja! –
Hadd zúgjon átok vakmerő fejedre,
Hozzád nem ér a főpap udvara.
Szegezd ki bátran – a te hirdetésed
Világot áraszt. Föl, szegény barát!
Örök dicsőség üdve a te részed;
Hirdesd az újkor fényes hajnalát! (...)

lom égés, rombolás után 1770-ben, ill. 1892-ben nyerte el jelenlegi formáját, az 1760-ban megsemmisült Thesentor helyére 1858-ban került a jelenlegi bronzkapu a tételek szövegével.¹⁵ És ezt a Luther által közvetített üzenetet kellett például a wittenbergi és az annak nyomán épült szolnoki és a monori templom tornyát formázó sőtartóval is elhozni.¹⁶ Persze az istentiszteletnek is más hangulata van abban a templomban, ahol Luther és Melanchthon nyugszik, legalábbis, ha valaki csak ritkán jár arrafelé. A városi templomban, ahol túlnyomórészt prédikált, a hallgatók és egyik-másik résztvevő felment a szószekekre, bár az már nem az eredeti.¹⁷ A szószeke persze semmilyen mágikus erőt nem sugároz, csak megelevenedik rajta az üzenet: „... az igaz ember hitből él” (Róm 1,17). Talán még inkább, mint otthon akármelyik templomban, akármilyen kiváló igehirdető által. Ezért kellett 3 embernek futva megtennie Budapestről két hét alatt a 800 km-es utat, vagy 19 motorral 23 embernek 1572 km-t.¹⁸

Feltétlenül meg kell említenünk a Luther-házat is, ahol nagy áhítattal mennek végig a látogatók, különösen az asztali beszélgetések szobájában. Itt hadd tegyek személyes vallomást, saját magamat is megfigyelés tárgyává téve, a Luther-rózsa feliratával kapcsolatban.

Egy asztali beszélgetés röviden így foglalja össze a Luther-rózsa jelentését:

Nézd, hogy' hevül a népek milliója,
 Az ige hogy' gyűjt fejedelmeket! –
 A várt szabadság mesterét megója,
 A szolgajármot összetörheted...
 S te összezúzod... kalapácsod döng rajt'...
 Te vagy az újkor Makkabéusa:
 Vezérled üdvre a nagy ifjú néprajt,
 Szebb kort terem e fenséges tusa”

In MAJBA VILMOS (szerk.): *Reformációi költemények gyűjteménye a reformáció 400 éves jubiláris és iskolai ünnepélyei számára*, Bp., A Luther-Társaság jubiláris kiadása, 1917. 24-25.

¹⁵ Ld. pl. <https://www.mz-web.de/wittenberg/serie-schlosskirche--letzte-umfassende-restaurierung-kostete-900-000-reichsmark-24494148> (2018. 01. 14.)

¹⁶ <http://www.evangelikus.hu/c%3%ADmk%C3%A9k/f%C3%B6ld-s%C3%B3ja-tal%C3%A1lkoz%C3%B3> (2018. 01. 14.) A 2016-os közép-európai protestáns találkozó „Ti vagytok a föld sója” mottója nyomán.

¹⁷ Az eredeti a Luther-házban van kiállítva. <https://www.luther2017.de/de/erleben/an-orten/lutherhaus-in-wittenberg/> (2018. 01. 14.)

¹⁸ <http://www.evangelikus.hu/wittenbergi-magyar-napok-3-nap> (2018. 01. 14.) 30.

„Doktor Luther Márton pecsétjének titka:

Gyűrű		Teljes
Rózsza	jelentése	öröme
Szív		a szívnek
Kereszt		a kereszttel.19

A V.I.V.I.T.-tel készült első ábrázolás 1540-ből való, a wittenbergi Luther-ház Katalin-kapujánál (Katharinenportal). Katharina von Bora Luther 57. születésnapjára készítette a díszes reneszánsz bejáratot. Két oldalán kőből ülőhelyeket alakítottak ki, felettük pedig mennyezeteket (baldachin). A bal oldalin Luther domborműve látható, utalva 57. évére. Körülötte a Luther-rózsán addig is gyakran szereplő felirat, Ézs/Iz 30,15 nyomán: In silencio et spe erit fortitudo vestra. (Csendben és reménységben lesz erősségetek.) A jobb oldali kőmennyezet Luther-rózsája körül pedig a V.I.V.I.T. A Luther életében készült érméken (az első 1533-ból való) nem ez a szó van a Luther-rózsza körül, helyette a legtöbbjükön, már az elsők is az ézsaiási/izaiási ige olvasható.²⁰ Luthertől magától egy asztali beszélgetésben összesen ennyit lehetett megtudni a V.I.V.I.T.-ről: „Egy este Márton doktor jelezte, hogy mi volna a jelmondata, de a titkát senkinek sem akarta kijelenteni, hanem így szólt: [Ő] él, azaz Krisztus. Ha ő nem élne, nem akarnék egyetlen órát [sem] életben maradni. Ezeknek a betűknek, V.I.V.I.T. pedig rejtett titkuk van, mindegyik betű német szó [t jelöl]. Senkinek sem akarta azonban a mondatot kijelenteni: Hanem majd kijelentést nyer az utolsó napon mind a kegyeseknek, mind a nem kegyeseknek, és arra vonatkozik, akiben hiszünk, és azokra, akik hisznek.”²¹ Azt, hogy mozaikszó, nem nagyon szokták idézni, többnyire megelégszenek a hitvallással, hogy Krisztus él.²² Magyarul is hasonlóan el lehet vele játszani, mint mozaikszóval: erről írva a végén csak egy, a reformáció szempontjából (legalábbis véleményem szerint) nagyon is

¹⁹ WA TR 3, 3436, magyarul VIRÁG JENŐ: *A Luther-rózsza*, Bp., Szerző kiadása, 1937.

²⁰ VIRÁG: i. m. 30-31. KLAUS CONERMANN: „Die Lutherrose. Luthers Merkzeichen im Kontext der Reformationskunst und Theologie. Zur Entstehung des Lutherkults”. in *Luthermania – Ansichten einer Kultfigur. Virtuelle Ausstellung der Herzog August Bibliothek im Rahmen des Forschungsverbandes Marbach Weimar Wolfenbüttel*. . <http://www.luthermania.de/exhibits/show/klaus-conermann-die-lutherrose> (2017. 04. 11.) Jelen bekezdést vö. SZENTPÉTERY PÉTER: „V.I.V.I.T. A Luther-rózsza feliratáról, az élő Krisztusról”. in: Szabó Lajos (szerk.): *Teológia és reformáció. Az Evangélikus Hittudományi Egyetem oktatóinak tanulmánykötete*, Bp., Luther Kiadó, 2017, 111-118. (112-113., 116-117.)

²¹ CONERMANN: i. m. 19., WA TR 3, 3435.

²² VIRÁG 30-31. is csak ennyit idéz. Az internetes keresésből is jól látható, hogy így van.

kézenfekvő mondatot említettem.²³ Nem tehettem meg, hogy ne üljek le a rózsza alá, persze mi másért, mint az asztali beszélgetésben elmondott üzenet kedvéért. Ennek nyomán mintha az ülőke és a baldachin között egy pillanatra szent tér, erőtér alakult volna ki...

LUTHER ÉS A SZENT HELY

A bevezetésben mondottakat vezessük vissza Luther tanítására. Luther 1544. október 5-én, a Szentháromság ünnepe utáni 17. vasárnapon, halála előtt szűk másfél évvel mondott templomszentelési/avatási prédikációt a torgauai fejedelmi rezidencián (Schloss Hartenfels) Lk 14,1-11 alapján. Nem került sor püspök általi felszentelésre, nem is lehetett volna, nem is akarták.²⁴ Luther egy asztali beszélgetésben megállapította, hogy Salamon sem épített a torgauinál szebb templomot.²⁵ Ezt sokáig az első olyannak mondták, amely eleve evangélikusnak épült, de valószínűleg csak a második. Annyiban mégis az első, hogy Luther volt az avató, és így tanítást adott az evangélikus templomról.²⁶ Luther és hívei nem láttak okot arra, hogy másfajta templomokat építsenek, vagy a régieket teljesen átalakítsák, legfeljebb a mellékol-tárokat távolították el. Luther csak meg akarta tisztítani a misét az evangéliumnak nem megfelelő elemektől.²⁷ Igehirdetésének legtöbbet idézett mondata így szól a szent tér funkciójáról: „... itt más ne történjen, csak az, hogy maga a mi kedves Urunk beszéljen velünk szent igéje által, és ugyanígy mi is beszéljünk vele imádsággal és dicséző énekkel.” Ez az úgynevezett torgauai formula.²⁸ – Ha a templom nem is eleve szent, az Istennel való találkozás kitüntetett helyeként azzá lesz. De mivel a rendszeres találkozás az igazán nélkülözhetetlen, Luther azt is mondta, hogy ha templomban vagy fedél alatt nincs rá lehetőség, akkor a szabad ég alatt

²³ Vágyódom Igéd Világosságára, Istenem, Teremtőm. SZENTPÉTERY: i. m. (17. jegyz.) 118. Az ige mind a Szentírást, mind a megtestesült Logoszt jelenti.

²⁴ Vö. ANNE KAMPF: „Dass unser lieber Herr selbst mit uns rede...” *Warum die Schlosskirche in Torgau typisch evangelisch ist* <https://www.evangelisch.de/inhalte/121392/15-05-2015/die-schlosskirche-torgau-und-luthers-predigt> (2017. 11.14.) és MARTIN BRECHT: *Martin Luther: Die Erhaltung der Kirche 1532-1546*, Berlin, Evangelische Verlagsanstalt, 1990, 266.

²⁵ WA TR 5,6197.

²⁶ KAMPF: i. m. Az időben első a bajorországi Neuburg kastélykápolnája 1543-ból http://www.christuskirche-neuburg.de/homepage/index.php?option=com_content&view=article&id=9&Itemid=115 (2018. 01. 14.)

²⁷ Vö. JOBST SCHÖNE: „Rechtfertigung und Gottesdienst. »...Daß unser lieber Herr selbst mit uns rede...«” *Lutherische Beiträge*, X, 2005/4, 207-217. (207.)

²⁸ WA 49,588,15-18., (saját fordítás) vö.: KAMPF: i. m. A teljes torgauai beszéd: WA 49,588-615. Magyarul: Luther válogatott művei 6. (Szerk. Csepregi Zoltán) Bp., Luther Kiadó, 465-484. (ford. Belák Erzsébet)

történjen. Figyelmeztet, hogy a templom csakis az Istennel való találkozásra szolgál, nem pedig arra, hogy az építető, adományozó kegyességét, kiválóságát hirdesse.²⁹

A fentiek nyomán a protestantizmus, az evangélikusság is sokáig, mondhatjuk, hogy a múlt század kilencvenes éveig döntően a templom, pontosabban az istentiszteleti hely funkcionalitására helyezte a hangsúlyt. Schleiermacher szerint például „A tér körülhatárolása csak külső feltétel, éppen mellékes dolog, nem része magának a kultusznak.”³⁰ Ma viszont a lelkészek tanulják meg, hogy a tér is része a prédikációnak.³¹ Vagyis a korábbi szemlélet már egy ideje változóban van. Ahogyan az istentiszteleti cselekmény megtöri az idő folyását, és saját időt teremt, a saját terét is megalapozza.³² Alaposan átgondolandó az Ágostai hitvallás VII. cikkére tekintettel, hogy mit is jelent a tér újrafelfedezése.³³ Luther (és Kálvin) a középkori felfogástól való elhatárolódáson túl nem tanúsított különösebb érdeklődést a terek nem-funkcionális szerepét illetően. Ez azonban szabadságot, sőt feladatot ad a mai utódoknak, hogy a reformáció teológiájának ezt az űrét kitöltsék.³⁴ A kizárólag az

²⁹ SCHÖNE: i. m. 208., vö. WA 49,592,13-35, 594,30-37 és BRECHT (24. jegyz.) uo. Vagyis a templom és berendezése ne az ember jócselekedeteit, hanem a kegyelemből, hit által való megigazulást hirdesse.

³⁰ Vö. THOMAS ERNE: „Die Wiederentdeckung des Raumes in der Evangelischen Theologie”. *Arbeitsstelle Gottesdienst. Zeitschrift der Gemeinsamen Arbeitsstelle für gottesdienstliche Fragen der Evangelischen Kirche in Deutschland*, XXI, 2007/02, 5-13. (8.) (FRIEDRICH SCHLEIERMACHER: Kurze Darstellung des theologischen Studiums. Kritische Ausgabe (hg v. H. Scholz 1830) 1830/1910 (§ 289) 111. Bár maga Schleiermacher református volt, hatása az egész német protestantizmusra és azon kívül is jelentős. – A Második helvét hitvallás XXII. fejezetének tanítása nagyon hasonló Lutheréhez. Az istentiszteleti helyeket mindentől meg kell tisztítani, ami nem oda való (ennek mértékében persze van eltérés). „Amiképpen hisszük, hogy Isten kézzel csinált templomokban nem lakik, azonképpen tudjuk azt is, hogy az Isten igéjére és a szent cselekményekre való tekintetből az Istennek és az Ő tiszteletének szentelt helyek nem közönségesek, hanem szentek, és akik ezeken a helyeken megfordulnak, azoknak áhítatosan és tisztességtudóan kell viselkedniük, mint akik szent helyen, Istennek és az Ő szent angyalainak színe előtt vannak.” *A Magyarországi Református Egyház hitvallási iratai. I. A Heidelbergi káté II. A Második helvét hitvallás*, (ford.: Szabadi Béla et al.), Bp., Kálvin Kiadó, 2010, 183-184.

³¹ PETER ZIMMERLING: „Heilige Räume im Protestantismus – gibt es das?” in *Id. 30. jegyz.* 23-32. (32.) Végkövetkeztetése szerint a templomterek építése vagy átépítése kapcsán a liturgika feladata annak közvetítése, hogy nincs egységes érzés egy szakrális tér pozitív kisugárzására vonatkozóan. Ezt az adott gyülekezetre tekintettel kell tehát kialakítani. (uo.) Annnyiban talán vitatkozni lehet vele, hogy az új épületeknél a világos, áttekinthető, barátságos, de a szentséget hangsúlyozó teret tarthatják/tarthatjuk ilyennek.

³² ERNE: i. m. 29.

³³ ERNE: i. m. 13.

³⁴ ZIMMERLING: i. m. 27.

istentiszteleti használatra irányulás leszűkíti azt a perspektívát, amellyel a templomtér a látogatókra hathat.³⁵

Németországban a hatvanas-hetvenes évek tisztán funkcionális gyülekezeti központjait is „szakralizálni” kellett. Az istentiszteleti hely az Istennel való kapcsolattartásra szolgál, ezért „a hátsó ajtón át” mégis csak szakralizált, elkülönített, és különbözik a világi épületektől. De ezen túl mindmáig sokszor úgy tűnik, hogy nem, ezért is vannak többnyire zárva a protestáns templomok.³⁶ Ha egy gyülekezetnek választania kell, hogy a templomot vagy a gyülekezeti házat adja el, akkor inkább az utóbbit adja el, és az előbbin alakít. Az istentiszteleten kívül zárt protestáns templomok sokáig a tér jelentőségének szimbólumai voltak. Ugyanakkor megfigyelhető az új épületek megjelenésének, hangulatának „reszakralizálása”, bevásárlóközpontok, pályaudvarok, repülőtéri csarnokok stb. esetében.³⁷ A szakrális térre különösen igaz, hogy több, vagyis minőségileg más mint három dimenzió hossza az eukleidészi geometria szerint.³⁸ Hiszen az ember az Istennel való találkozást is csak térben élheti át. Így a „térteológia” nem azt jelenti, hogy a templomtér teológiájából, hanem az Istennel való kapcsolatból és tapasztalatból, mint térbeli

³⁵ ZIMMERLING: i. m. 30. Úgy is mondhatnánk, hogy a látogatók áhítata valamilyen „előistentisztelet”. Itt hadd utaljunk magyar evangélikus templomépítészetre, amely „... hű maradt a reformációnak a belső tér egyszerűségét szorgalmazó tanításához”. Nem annyira az aprólékos díszítés, a részletek finomsága, hanem az összkép ragadja meg első pillantásra a szemlélőt. A társművészeteknek: festészetnek és szobrászatnak szerényebb, bár egyáltalán nem elhanyagolható szerep jutott. WINKLER GÁBOR: „Építészettörténeti áttekintés”. in Dercsényi Balázs (szerk.): *Evangélikus templomok Magyarországon*, Bp., Hegyi és Társa, 1992, XXVII-XLV. (XXVII.) Így például az evangélikus liturgiából következően a szószék és az oltár egyre közelebb került egymáshoz, így alakultak ki a XVI. század végétől a szószékoltárok, amelynek hazánkban is szép példái vannak. G. GYÖRFFY KATALIN: „Szószékoltárok, oltárok és berendezési tárgyak az evangélikus templomokban”. in i. m. XLVI-LV. (XLVII.) A XIX. század végének, a XX. század első felének lendülete négy évtizedre megtört. Az új templomépítési hullám Makovecz Imre síófoki templomával (1986-1988) indult, és sok más közül kiemelendő Nagy Tamás dunaújvárosi temploma. (1992-1996). MASZNYIK CSABA: „Evangélikus templomok”. in: *ld. 8. jegyz.* 29-52. (30-39.) Ld. továbbá: KRÄHLING JÁNOS (szerk.): „Evangélikus templomok a mai Magyarországon” *Veszendő templomaink* III. (Sorozatszerk.: Istvánfi Gyula). Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 2004, különösen. a bevezető tanulmányokat 9-25.

³⁶ TOBIAS WOYDACK: „Raum, Glaube, Mensch und Kirche: Die Gottesbeziehung als räumliches Geschehen”. in (*ld. 30. jegyz.*) 14-22. (14-15).

³⁷ ZIMMERLING: i. m. 23.

³⁸ WOYDACK: i. m. 17.

történeSBől indulunk ki.³⁹ A templomépület intézményesen elfogadtatja az emberrel Isten tapasztalhatóságát.⁴⁰

Valóban „mindenféle hely elég jó” a protestánsok tudatában? Ha nagyon ragaszkodunk ehhez, akkor sokkal könnyebb templomokat (f)eladni vagy átalakítani. De nem lehet-e úgy is érteni Luthernek ezt az alapvető prédikációját, hogy a szakrális helyek spirituális minőségét nemcsak elismeri, hanem bátorít is, hogy arra hagyatkozzunk?⁴¹ Fries Michel Foucault-ra hivatkozik, a „heterotópia” fogalmával kapcsolatban: Azok a helyek, amelyek teljesen mások mint a többiek, amelyek minden mással szembeállnak, és bizonyos módon kioltják, pótolják, semlegesítik vagy megtisztítják. Ezek „ellen-terek”, „megvalósult utópiák”, hiszen az utópiák egyébként „valóságos hely nélküli szerkezeti helyek”. A heterotópiáknak megvan a maguk „szintaxisa”, amely „szavakat és dolgokat” összehoz és összetart”, és ennek nyomán viselkednek környezetükhöz képest „ellenhelyként”.⁴² Luther prédikáció-

³⁹ WOYDACK: i. m. 20. Erne arra hívja fel a figyelmet, hogy az újabb liturgiai irodalom már nem csak keretfeltételnek, járuléknak tekint a teret, hiszen a tér és az idő maga is az istentiszteleti cselekmény formája. „Ahogyan az istentiszteleti cselekmény megszakítja az idő folyását, a hétköznapi időt transzcendálja és saját idejét megteremti, a saját *terét* is megalapozza...” KARL-HEINRICH BIERITZ: *Liturgik*, Berlin/New York, Walter de Gruyter, 2004, 86. In. ERNE: i. m. 11.

⁴⁰ WOYDACK: i. m. 21.

⁴¹ PATRICK FRIES: „»... jede Art Raum genug? Zur Predigt Martin Luthers in der Torgauer Schlosskirche” in (*Id. 30. jegyz.*) 33-44. (34-35.) Vö. ERNE: i. m. 10-11., 12. Vagyis a legnagyobb nehézségek közepette sem szabad elhamarkodottan dönteni egy-egy templom sorsáról.

⁴² MICHEL FOUCAULT: „Von anderen Räumen”. in Daniel Defert/Francois Ewald/Jacques Lagrange (Hg.): MICHEL FOUCAULT: *Schriften in vier Bänden. Dits et Ecrits*. Bd. IV: 1980-1988, Frankfurt am Main 2005, 931-942 (935.) Magyarul: Uő: „Eltérő terek” (ford.: Sutyák Tibor) in, Michel Foucault: *Nyelv a végtelenhez* (ford.: Angyalosi Gergely et al.), Debrecen, Latin betűk, 1999, 147-155 (149-150.) és Uő: „Die Heterotopien. Der utopische Körper. Zwei Radiovorträge. Zweisprachige Ausgabe.” Frankfurt am Main 2005, 7-22 . (11.) in FRIES: i. m. 37. Vö. az eredetivel: *Les héterotopies*, France-Culture, 7 decembre 1966, 2. Ezek az „ellenterek” (*contre-espaces*) a maguk részben örvendetes, részben nyomasztó realitásával tüntetik ki magukat, pl. kertek, temetők, tébolydák, bordélyok, a Club Méditerranée falvai és sok más. Vö. ZIMMERLING: i. m. 28.: Egy sor gyakorlati teológus próbálja a reformációi térszemléletet meghaladni a vallástudomány és vallásszociológia, különösen Mircea Eliade, Alfred Lorenzer és Michel Foucault segítségével. Az első kettő szerint nem lehetnek szent terek a modern ember számára, míg Foucault a heterotópia-tannal kísérel megalapozni azt, hogy a modern kor is ismer még szent helyeket. Zimmerling első záró tézise szerint (30-31.) a templom formája és kialakítása érzékkel felfogható istentapasztalatokat jelenít meg. Így pl. a gótikus építészetet ismételten a misztikával hozzák kapcsolatba. Itt a templom a misztikusnak az Isten közelsége, az isteni titok jelenvalóvá tétele iránti vágyát tükrözi. Az ortodox templom pedig az oltártér ikonosztáz általi elválasztásával az esendő, múlandó és a már megváltott, tiszta világot választja el. A hívő csak lassanként közelít hozzá, de a közelében nyer értelmet az élete. Az ortodox templom azt fejezi ki, hogy az ég lejt a földre, de a föld ettől még nem vált éggé.

jában is megvan ennek a kicsengése: ha ketten, hárman vagy sokan összejönnek, Krisztus, sőt a Szentháromság Isten, továbbá az angyalok is ott lesznek, ez adja az istentiszteleti hely „szintaxisát”. A hely szentségéhez nagyon is hozzá tartozik, hogy Luther elítélte a magánmisét és a házi, zártkörű úrvacsoraosztást, hiszen Krisztus az egész egyház számára szerezte a szentséget, amelyre tehát csak megfelelő helyen kerülhet sor.⁴³ A helyeknek pedig beszélniük kell a „szintaxisukról”. Luther számára sem volt közönséges tér az új istentiszteleti hely. Még a római katolikus gyakorlattól való elhatárolódás mellett sem volt nélkülözhető a „Felavatása egy új háznak, amely az isteni ige prédikálásának hivatalára (*zum Predigamt Göttlichs Wort*) épült a torgauai választófejdelmi kastélyban”.⁴⁴

*

Befejezésül a reformációt kiobbantó problémára utalva legyen szabad így fogalmazni: Semmilyen búcsút nem nyertünk, nyerünk, semmilyen érdemet nem szereztünk, szerzünk azáltal, hogy a jubileumi évben vagy bármikor elmentünk, elmegyünk Wittenbergbe. „Csak” gazdagabbak lettünk, leszünk a Luther által újra felfedezett, újra tudatosított üzenettel. Ez az üzenet adja az istentiszteleti hely mint „más hely” szentségét –, az istentisztelet idején kívül is.

⁴³ Vö. ZIMMERLING: i. m. 39., vö. WA 49,593-594,1-23.

⁴⁴ ZIMMERLING: i. m. 41. Az idézet az igehirdetés címe.

„...MEGGYŐZŐDÉST ÉS ÉLETET SZEREZZEN”

Major József sátoraljaújhelyi prédikátor
1820-as beszéde a lelkészi hivatásról

MAGOS ISTVÁN

„Csak az Istentől lelkesített ember hirdetheti épületesen Isten igéjét.”
(Major József)

Major József (1779–1830) 1816-tól haláláig volt a sátoraljaújhelyi református gyülekezet prédikátora. Előtte, jénai peregrinációját követően, 1805-től Szepsiben lelkészkedett, innen kapott meghívást Sátoraljaújhelyre, amit végül püspöki jóváhagyással fogadott el.¹ E gyülekezet tagja volt Kazinczy Ferenc is, aki ez idő tájt fontos tisztséget töltött be mint főkurátor (1814–1817). Major éppen a széphalmi mester ilyen irányú szervezői tevékenysége eredményeként lett a nagy múltú sátoraljaújhelyi protestáns egyházközség lelképásztora, egyesítve személyében az addigi, zavart viszonyokat eredményező kétpapságot.² „Mit nem cselekedtetek, s mit nem vittetek végbe ti is, óh, sátoraljaújhelyi szent eklézsiának fő-fő előljárói – mondta későbbi prédikációjában Major –, akik mind személyetekben, mind mézzel írott számtalan leveleitekben, édes hajlandóságaitok kinyilatkoztatása által buzdítottatok e szent hivatal elvállalására.”³

¹ *Consistorium újításakor tett tanításában* Lácza Szabó József sárospataki prédikátor és professzor az akkori metódusról így beszélt: „A tanítók közt elsőnek tartatik a lelkitanító vagy prédikátor, aki minekutána hosszas tanulás és tapasztalás által gyakoroltatva, több rendbeli kemény megvizsgáztatás után alkalmasnak ítéltetik ezen szent hivatalra, szoros esküvés alatt meghatalmaztatik és felszenteltetik, a gyülekezet megegyező akarata által meghívattatik, az egyházi felsőség által hivatalában megerősítettik...” (h. n., 1820, 7–8.)

² Fejes István: *A sátoralja-újhelyi ev. ref. egyház története 1522–1889*, Sátoraljaújhely, „Zemplén” Könyvnyomda, 1889, 175–190. Lásd Kazinczy köszönőlevelét Fülep Gábor (Eöry Fülep Gábor) szuperintendensnek: *KazLev* (Kazinczy Ferenc Levelezése, I–XXI., s. a. r. Váczy János, Bp., Akadémiai, 1890–1911; XXII., s. a. r. Harsányi István, Bp., Akadémiai, 1960; XXIII., s. a. r. Berlasz Jenő, Buda Margit, Cs. Gárdonyi Klára, Fülöp Géza, Bp., Akadémiai, 1960; XXIV., s. a. r. Orbán László, Debrecen, Debreceni Egyetem, 2013; XXV., s. a. r. Soós István, Debrecen, Debreceni Egyetemi, 2013 [Kazinczy Ferenc Összes művei]) XXII/5545 (3078/a.), 322.; vö. *KazLev* XI/2592, 211–213. (Kazinczy főkurátori *Beköszöntő beszéde*).

³ *Keresztyén tanítás az Istennek fiában, a Jézus Krisztusban való keresztyén hitnek boldogító erejéről, mellyel prédikátori szent hivatalát a sátoraljaújhelyi hely. vallástételt tartó eklézsiában elkezdte Major József*, in *A sátor-alja-újhelyi Magyar-Országban legrégebbi Evangelica Helvétziai*

Újhelyi hivatalát Major József ünnepi istentisztelet keretében foglalta el, amelyet kiadványban is megörökítettek. Ennek bevezetőjében Kazinczy gyülekezetükről mint az első reformált magyar eklézsiáról emlékezett meg, ahol kezdetben Dévai Bíró Mátyás és Batizi András szolgált, s utánuk még sokan mások. Majorra térve kiemelte tudományát, ékesszólását, szívét és nyájasságát, melyeknek köszönhetően köztiszteletnek örvendhet.⁴ Első újhelyi szónoklata, melyet „felette fényes auditórium” előtt tartott meg,⁵ és a más vallásúak is meghallgattak, „olyan volt, mint a manna”. Beszéde „oratori tekintetből is mindenkit elbájolt”.⁶ Az istentiszteletet Kazinczy zárta, Jézusnak Zákéushoz intézett szavaival fejezve be rövid installációját: „Ma lett idvessége e háznak!”⁷

Kazinczy Ferenc mindvégig jó véleménnyel volt Major Józsefről mint lelkipásztorról – nagy műveltségű, tiszta gondolkodású, érzésű és erkölcsű férfinak mondta nekrológiájában is⁸ –, aki nem „okosságregulákat”, hanem a „szív vallását” hirdette, ami e téren Kazinczynak is az ideája volt. Több mint tíz évvel a fentebb említett esemény utáni egyik leveléből megtudhatjuk, hogy „szoros barátság” fűzte a prédikátorhoz, aki – bár nem volt a nyelvújítás híve⁹ – otthonában is fel-felkereste a nagy újítót. Az egyik ilyen alkalomról készített beszámoló Major humorérzékéről is informál: „Major újhelyi prédik[átor] ma délután nálam volt – írja Kazinczy gróf Dessewffy Józsefnek. – Beszélte, hogy Mádon voltál, s benn a konferenciában is. Nagyon kedves volt nekem ezt hallani. Major nagyon beléd szeretett; nevette,

Vallástételű Ecclesiának öröm-innepe, midőn az itt háromszáz esztendőök olta szokásban volt két (s olykor három) Predikátorság, a Tisza-melléki Nagy Tiszteletű Superintendentia engedelmevel egygyé-olvasztván, Tiszt. Nemes és Nemzetes Major József úr, ez előtt a Szepsi Ecclesia Lelki-Pásztora, s a Ven. Abaúji Egyházi Megyének Assessora, 1816. április 7. napján mint Újhelyi Predikátor, hivatalába belépett, az Ecclesiát megköszöntötte, s ennek nevében Fő-Curátora Tek. Kazinczy Ferencz Úr által megköszöntetett, Sárospatak, a Consistorium Végezéséből, 1816, 31–32.

⁴ Kazinczy magasztalással szól az új prédikátorról, hogy „a népet arra kényszerítem, hogy a szent szolgálókat tisztelje, nem úgy, mint nálunk, a Kálvin fiainál szokás” (KazLev XIV/3165, 68.).

⁵ KazLev XIV/3208, 188.

⁶ KazLev XIV/3184, 124. (Kazinczy – Döbrentei Gábornak).

⁷ *A sátor-alja-ujhelyi Magyar-Országban legrégebb Evangelica Helvétziai Vallástételű Ecclesiának öröm-innepe...*, i. m., 43.; Lk 19,9.

⁸ Lásd a 16. jegyzetet!

⁹ Ezzel kapcsolatban lásd pl. a Hübner-fordításról szóló fejezetünkben idézett Kazinczy-levelet (KazLev XIX/4602, 554.). S főként Majornak a Kazinczy által ortológus megnyilvánulásai miatt nem éppen kedvelt Láczi Szabó Józsefről mondott emlékbeszédét, melyben az elhunytat – kiváló jellemtulajdonságai mellett – ugyanazért méltatja, amiért korábban Kazinczy Majort elmarasztalta: „egy volt ő azon magyar íróink közül, kiket a nyelv újításának lelke meg nem szállott, tiszta magyar írása módját megtartván mindvégig”. (*Az Isten jóságának az egészséges és jó napokban való háládatos megismerése és érzése, [...] Láczi Szabó József [...] tisztességére [...]*, Sárospatak, Nádaskay András, 1828, 22.)

hogy a rossz prédikáció alatt csaknem elaludtál, s inkább a Kézy [Mózes] verseit olvastad.”¹⁰

Major Józseffel nemcsak „egy excellens papot” kapott az újhelyi templom, hanem egyebek mellett, az ellenkezések ellenére,¹¹ 1825-ben végre egy orgonát is, mellyel kapcsolatban 1814-es főkuratori beszédében Kazinczy még mint a legnagyobb hiányosságról szónokolt: „Nekünk tágas, nekünk csinos, nekünk új templomunk vagy; e részben nincs min gondoskodnunk, hanemha belé egy orgonát hozatnánk, mely által az éktelen éneklés megszélidíttessék. Ha valahol, azt itt kellene, azt itt illene tenni.”¹²

Nem is hagyhatta Kazinczy, tisztségéről való lemondása után sem, hogy a szepsiekhez hasonlóan veszítsék el jó hírű lelkészüket – például amikor a kassaiak nézték ki maguknak: „Kassa tiszt[eletes] M[ajor József] Urat soha meg nem kapja. De minek azon törekedni. Választhatna-e Kassa jobban, mint ha Németh József urat [...] tenné papjává? Legyen ezen az úr!” – szólította fel 1825-ben Dulházy Mihályt, Desseffy József titkárát, a *Felső Magyar-Országai Minerva* című folyóirat szerkesztőjét.¹³ Egy évvel később már végleg el akarta vágni vékony reményfonalukat: „Major úrnak *egyetlen* gyermeke van, pataki prof. Csengeriné, s Újhelyben *szőlei*, gazdagabb fizetése, mint Kassán, mégpedig *sokkal gazdagabb* – hogy menne hát Kassára?”¹⁴

Sajnos azonban ezt követően Major már csak négy évig szolgálhatott Sátoraljaúj-helyen: 1830. november 10-én, 51 éves korában vízibetegségben elhunyt – említett, férjzett lányán kívül egy legfőljebb három-négy éves István nevű fiúgyermeket hagyva maga után. Temetéséről, melyen a már idős Kazinczy reumája miatt nem vehetett részt, nemcsak barátait tudósította,¹⁵ hanem a *Magyar Kurír* olvasóit is. Nekrológja szerint Ferenczy József sárospataki prédikátor (a szobrász Ferenczy István testvére) és Nyíri István pataki professzor „a mindenik vallásból összegyűlt tömött sokaság előtt igen nagy mértékben érdemlett javallással, sőt csudálással” szónokolt. További jó fényt vet Major jellemére és prédikatori működésére, hogy hitfelei mellett a katolikusok is részt vettek a temetésén: „A helybeli plébános, [...] az egyesült katol[ikus] (!) esperes [...] mind önként tett harangoztatásai, mind megjelenésük által mutattak figyelmet a megholt tanító iránt, a piaristák kollégi-

¹⁰ KazLev XIX/4408, 222.; 4602, 554.

¹¹ Liszcai Sámuel, „a puritán érzelmű felső-zempléni esperes” ellenezte Major 1823-as indítványát, ám két év múlva mégis megvalósult a terv, 2000 forintba került az új hangszer, az első orgonista Lőrinczy Gedeon volt (vö. Fejes István: *A sátoralja-újhelyi ev. ref. egyház története...*, i. m., 186.).

¹² KazLev XI/2592, 213.

¹³ KazLev XIX/4571, 500.

¹⁴ KazLev XX/4683, 106.

¹⁵ Bártfay Lászlót és gr. Vay Ábrahámot 1830. november 15-én (KazLev XX/ 5232, 402–403.; XXII/5633 (5232/a), 441.).

umának általánosan szeretett, ritka érdemű rektora pedig [...] a családi címerrel ékesített s a vármegye hajdúi által közbefogott koporsót, a helybeli gimnázium minden professzoraival s egész ifjúságával a temetőig kísérté ki. Az ilyet örömmel hallja a jobb gondolkodású s érzésű Olvasó, mert dicsőségére van az időnek, s felséges Fejedelmünk uralkodásának.”¹⁶

CENTENÁRIUMI BESZÉDE

Másfél évvel az új lelkész érkezése után, a reformáció harmadik centenáriumát Sátoraljaújhelyen is megünnepelték. Glatz Jakab a kétszáz évvel ezelőtti, birodalomszerte megtartott emlékezésekről szóló könyvében több mint tíz oldalt szentelt Major József – a „mély tudományú, hathatós ékesen szólású s mindenek kedvességével bíró prédikátor” – szónoklatának részletes ismertetésére, amelyet a leírás szerint az istentisztelet végén azonnal nyomdába küldtek, és Szemere István alispán, császári királyi tanácsos költségén kinyomtattak.¹⁷ Mivel Major e művével külön tanulmányban foglalkozunk, most jóval rövidebben foglaljuk össze a mondanivalóját.

Beszéde bevezetésében és az azt megelőző imádságban Major hálát ad Istennek „a boldog emlékezetű reformáció” hasznaiért: hogy az Ige fénye immár világosságot áraszt a boldogság útjára, s minden eszközt biztosít, hogy „az igazság ismeretében mindig továbbmehessünk”. „Szent álméklodással és tisztelettel” kell a reformátorokról is megemlékezni, akik „minden emberi félelmet és embereknek tetszeni kívánó indulatot” félretettek annak érdekében, hogy szabadulást szerezzenek a lelki rabságban sínylődő hinni vágyóknak. A jelen lévő katolikus hallgatókat is ünneplésre hívja, mondván, a hitújítás által az Úr velük is nagy dolgot cselekedett.

A továbbiakban Major főként arra a kérdésre keresi a választ, hogy mi volt a reformáció főcélja, és ezt a célt a reformátorok szem előtt tartották-e mindvégig. S a későbbi századok alatt, egész a jelenig, mennyire érezték át ennek fontosságát. A főcél nem lehetett más, mint megtisztítani a vallást a hagyományoktól, és az embereket Krisztus ismeretére s követésére vezetni. Sajnos azonban ezt a célt már Luther és társai sem tudták mindig megvalósítani. Gyarlóságuk abban is megmutatkozott – ami a nagy emberekkel gyakran meg szokott történni –, hogy emberi

¹⁶ *Magyar Kurir*, 1830/II., 43. szám, november 26., 349–350. Ezen a hétvégén két jeles halottja volt Újhelynek, a következő napon Vékey Károly (1801–1830) alügyészt temették, a nekrológ róla is szól (vö. *KazLev XXI.*, 712–713.).

¹⁷ Valószínűleg kis példányszámban, mi közgyűjteményben eddig csak Sárospatakon akadtunk nyomára, ezúton is köszönjük a kollégiumi könyvtár munkatársainak szíves segítségét. (Vö. Glatz Jakab: *Az ausztriai csász. kir. birodalomban 1817-ben tartott reformáció harmadik százados öröminnépének előadása*, ford. Márton József, Bécs, Pichler Antal, 1818, 234–245.)

tekintélyüket olykor felcserélték a Szentírással, illetve hagyták, hogy követőik azt az Igével egyenértékűnek tekintsék.

Nem hallgathatta el, hogy a további reformálódást a későbbi századokban a hitvallások, a „confessiók” is akadályozták (a *Helvét hitvallást* is említi), melyek születték a hipokritákat, akik érdekből „megesküdtek, hogy hiszik azt, aminek semmiségét átlátták”. A vallás ennek folytán Magyarországon is „políciái intézette” alacsonyodott le: „Valami szolgálai félenk és kis lélek fúrta magát belénk, s nem bátorkodunk a hibák, a fogyatkozások felől csak suttozni is...” Ezért szólt már e beszéde végén is szeretettel az újabban alakult „nem fanatikus” felekezetekről („sectákról”), például a herrnhuti testvérgyülekezetéről (*herrnhuterekről*), vagy a metodistákról, amelyek az evangélium „okos terjesztése által” valósággal is továbbvihetik a reformáció ügyét, ha „mindent Isten dicsőségére cselekszenek”.¹⁸

EMLÉKBESZÉDEI

„Mint nagy hírű papnak, emlékezte most is fennáll” – olvassuk egy 19. század végi lexikonban Major Józsefnél.¹⁹ Művei számunkra is megújíthatják emlékéit, melyek között nyomtatásban megjelent emlékbeszédei is szót érdemelnek.

Egyházi szónokként – vagy ahogy önmagát szokta nevezni: mint „keresztyén orátor” – halotti beszédeiben is Isten ismeretének terjesztésén fáradozott. „A földi halál az isteni élet dicsőségének igaz prédikátora” – vallotta a bevezetésünk után olvasható művében (131.). Jelesebb kortársaihoz hasonlóan²⁰ ilyenkor is „az élet bölcsességére” nevelt, az evangélium segítségével. 1818-ban, Domokos Sámuel távozásakor például a jó halálról oktatta hallgatóit, mondván, „nincs bölcsőbb mesterség, mint megtanulni összebarátkozni a halállal”. Major e prédikációja szerint „a halál félelmei az élet nagy őrei; ezek indítják az embereket arra, hogy magukat megtartani igyekezzenek”.²¹

Legkidolgozottabb emlékbeszédét 1819-ben mondta el Fáy Mihály főtáblabíró búcsúztatóján, *A világi dolgoknak hiábavalósága és az emberi életnek illendő becsülése* címmel. E művében a „*Ha Isten olyan jó, miért van ez a sok gonosz, amellyel tele van a föld?*” gyakori kérdésre is megfelel. A Teremtő létét az akkori kérdés még nem vonta kétségbe, válaszában ezért arra emlékeztet, hogy a mindennapi

¹⁸ Major József: *A reformátzio százados innepe (...)*, Sárospatak, Nádaskay András, 1817.

¹⁹ Sz. Kiss Károly–Kálmán Farkas–Bierbrunner Gusztáv: *Új Magyar Athenás. Ujabbkori magyar protestáns egyházi írók életrajzgyűjteménye*, Bp., Aigner, é. n. [1882], 268–70.

²⁰ Lásd pl. id. Szilágyiról szóló tanulmányunkat, ill. szövegközlésünket: *Vallástudományi Szemle*, 2017/1., 9–25.

²¹ *Eggy filozófus keresztyénnek a halálról való gondolatjai, mellyeket néhai tekintetes, nemzeti és vitézlett Domonkos Sámuel (...) tiszteletére (...)*, Sárospatak, Nádaskay András, 1818, 6–8.

bajok és a számtalan nyomorúság az Istentől való elszakadásunk következménye. De reményt is nyerhetünk abból, hogy mivel ez nem az Isten által teremtett eredeti állapot, nem is a végső állapotunk. Alkotónk gondoskodott „az ő megtérni kívánó és hív alattvalóinak helyreállíttatásáról, a Világ felséges megváltójának, a mi Urunk Jézus Krisztusnak könyörülő közbenjárása által”. Ahogy Isten léteiben, úgy tehát az isteni gondviselésben se kételkedjünk, amire beszéde végén is felhívta a figyelmet: „Erősen ragaszkodj ama princípiumhoz, hogy ámbár gonoszok vannak is e világban, mindazáltal bölcs és jó e világnak Teremtője, és jó volt teirántad!”²²

Legkedvesebb tanára, Rozgonyi József sárospataki professzor (ifj. Csécsi János unokája) temetésén, 1823-ban *Az emberi ismeretek tökéletlensége, az örvendetes reménységek kútfeje a halálban* címmel prédikált. Bár maga is felettébb vigasztalan volt ezen az alkalmon, „oratori lantjának lankadó húrjain” azonban most sem csupán a mindenki által szeretett férfi elmúlását keseregte – aki hirtelen halála miatt szinte „tanítói székéből lépett a koporsóba” –, hanem az evangélium segítségével vigasztalást is nyújtott. Rámutatott, hogy bár ismereteink tökéletlenek, bizonyos feltételek mellett mégis tisztán láthatunk: „Az az isteni gondviselésnek soha eléggé nem magasztalható jótéteménye, hogy mindnyájunkba az igazság iránt egy tiszta és szent indulatot öntött, amely minket, ha azt magunk a mi erkölcsi eltévelyedéseink által meg nem rontjuk, az ismeret és a hit dolgaiban csaknem oly bizonyosan vezérel, mint a legfundamentumosabb bizonyító okok.”²³

1828-ban egy másik neves sárospataki professzor, illetve prédikátor – az 1817-es centenáriumi reformációs ünnepségek szintén jeles szónoka –, Lácza Szabó József temetésén is Major szolgált. E beszédében Isten jóságának észrevételére buzdított az egészséges napokban, ami által könnyebben felkészülhetünk a későbbi, betegségekkel terhes halál előtti időkre. Azonban az ilyen felfogás szerinti élet ritkaságszámba ment akkor is. Jellemzőbbnek ennek épp az ellenkezőjét tapasztalta: „Sokan még csak nem is gondolkoznak arról, hogy jól megy az ő dolguk, és az élet örömei s gyönyörűségei mellett eszükbe sem ötlik, hogy úgy vennék azokat, mint az élet boldogságát, hanem mint egy álomban, úgy mennek által az életen, anélkül, hogy az életnek és ennek örömeinek adója és szerzője iránt valaha csak egy háládatos érzés is megmozdulna szívükben.” Pedig „aki a jó és egészséges napokban figyelemmel

²² *A világi dolgoknak hijjávalósága és az emberi életnek illendő becsülése egy Halotti Beszédbe foglalva. Néhai Tekintetes Nemzetes és Vitézlett Fáji Fáy Mihály (...) tiszteletére (...)*, Kassa, Ellinger István betűivel, 1821, 3–17.

²³ *Az emberi esméretek tökéletlensége, az örvendetes reménységek kútfeje a halálban, egy keresztény tanításban előadva, mellyet néhai tekintetes, nemzetes és tudós Rozgony József (...) tisztességtételére (...)*, 1823, 9.; a búcsúztatóról a *Hazai s Külföldi Tudósítások* is írt (1823/41., 321–322.).

tartott minden örömet, mellyel Isten őt megajándékozta, [...] az a nyomorúság napjaiban sem felejtí el, hogy egykor boldog volt”.²⁴

Már a fõntebbi beszédei is tanúsítják Major gondviselésbe vetett törhetetlen hitét, azonban a legnagyobb bizonyossággal errõl a meggyilkolt, többgyermekes fiatal édesanya, Szirmay Apollónia halálakor prédikált, 1826-ban. Lehet-e a „még virágjában lévõ asszonyság”-nak egy „istentelen keze általi keresztülzúzzatásakor” is egy „jó Isten munkájáról” beszélni? Vajon megnyugodhat-e az ember abban, hogy ez is Isten akarata? Ezek a kérdések nyilván több jelenlévõben felmerültek. Major mélyen hitte – nem mentve fel természetesen bûne alól az elkövetõt –, hogy a Gondviselõ tudta nélkül a gonosz sem vihetné véghez tervét. Ezért „keseredett szívvel” ugyan, ám most is bizalomra buzdított, mint olyankor, amikor „az isteni végzések annyira elrejtette nincsenek”. Szókratész és Jób példáján keresztül az ember rövidlátóságára is emlékeztetett, hiszen Isten az embert nem csupán a látható dolgokért teremtette: „Olyan az ember, mint a gyermek, aki a földet felszántatni nem engedné azért, mivel azzal egy néki kedves szép virágszál kifordíttatnék. [...] Hogy ama távol lévõ nagyobb jót az Úr nekünk megadhassa, elveszi tõlünk a kisebbet, s a mi kedves szép virágunkat kiszántja. [...] De vagyon bizodalمام a földmívelõhöz.” Legköltõibb vallomása ez, ingani nem tudó gyermeki hitérõl.²⁵

HÜBNER-FORDÍTÁSA

Major József a lelkipásztori hivatás leggyümölcsözõbb területét az ifjúság nevelésében látta. 1825-ben bibliai történetek kiadásával is szolgálni kívánta ennek ügyét: Johann Hübner (1668–1731) német pedagógus népszerű könyvének fordítását minden magyarországi református püspöknek név szerint ajánlva jelentette meg két kötetben, az elsõben az ószövetségi, a másodikban az újszövetségi történeteket összefoglalva.²⁶

Kazinczy Major e munkájával olyannyira elégedetlen volt, hogy elkészítette a saját változatát²⁷ – amint Zádor Györgynek sietett eldicsekedni: bővebben, mégis

²⁴ *Az Isten jóságának az egészséges és jó napokban...*, i. m., 3–17.

²⁵ *A szerentsétlenség is, mellyel más emberek által illetetünk, a mi életünk sorsát igazgató Fõ-Valóságtól vagyon: Egy halotti beszédben elõ-adva, mellyet néhai Nagyságos Szirmay Apollónia asszonynak (...) szerencsétlen halálakor (...) elmondott Major József (...)*, Sárospatak, Nádaskay András, 1826, 39–54.

²⁶ Mûvének címe: *Hübner Bibliabeli históriái az ifjúság és a nemzeti oskolák számára*. T. T. Adler Friderik Kerestely úrnak negyedik kiadása szerént újra átdolgozta és magyar nyelven kiadta Major József (...), I–II., Sárospatak, Nádaskay András, 1825, 319+275 lap.

²⁷ *Szent történetek az Ó és Új Testamentom könyvei szerint*, Sárospatak, Nádaskay András, 1831 – új kiadása: *Biblia Kazinczy Ferenc szavaival, elmélkedéseivel és imádságaival*, kiad., utószó Busa Margit, Bp., Cserépfalvi, 1991.

kevesebb íven.²⁸ Több levelezőtársának is megküldte kritikáját Major e művéről, Guzmics Izidor pannonhalmi apátnak például ezt írta: „Az újhelyi prédikátor éppen most adta ki (1826) a *vén* teol[ógus] munkáját, de egy német *új* teol[ógus] elváltoztatásaival. Az nekem úgy nem tetszik, mint az első.”²⁹ Legjobb barátjának, a költő-evangélikus püspök Kis Jánosnak részletesebben is kifejtette véleményét: „Újhelyi prédikátorunk [...] ezidén adta ki az Adler³⁰ után újradolgozott Hübner-t. Ez valóban nem az, amit viszont én akarjak adni gyermekeim kezébe. Új teológiai tudománya van belészöve, s tagadni szeretné az ördögöket, angyalokat – ami jó lehet, de nem ide való –, mert mi lesz úgy a zsidó és keresztyén mitológiából? S hogy illik össze, hogy az Éva ördöge alatt a rossz indulatot értjük, s a Krisztust megkísértő ördög alatt Sátánt, azaz *Kísértőt*: de azért elmondjuk a Jákob lajtorjáján fel- és lejáró angyalokat etc. Én azt akarom, hogy gyermekeim tudják, mit hitt a zsidó, a keresztyén mit tanított. Ezenfelül a stílus rettenetes; Major úr sem olvas új magyar könyveket, s így beszéde alkalmasint olyan, mint a Szcenci Molnáré. Hozzáálltam tehát, s egy hét alatt kész volt az enyém.”³¹

A Major-mű bevezetésében azt olvassuk, hogy a kidolgozás során „a Szent Írás magyarzásának tisztább, helyesebb és józanabb módja haszonra fordított” (XI.). Ha belelapozunk a történetekbe, könnyen megtaláljuk a Kazinczy által kifogásolt részeket is. Például az első bűnesetnél Évában „a testi indulatok győzték meg a józan okosságot és a lelkesméretet; evett hát”, látva, hogy a kígyó, „melyet úgy hoz fel Mózes, mintha beszélt volna”, szintén jóízűen fogyasztja a tiltott fa gyümölcsét. A Jób-történet ugyanilyen „demitologizált”: Isten „egy gonosz szívű rágalmazónak, kit Sátánnak nevez a szent Írás”, megengedte, hogy „némely kísértetek által próbálgassa meg Jób állhatatos kegyességét”.³²

S mintha Révész Imre ellenfelei, a 19. század második felének „egyházi reformerei”³³ is e kiadványból tanultak volna: a második kötet szerint³⁴ ugyanis Jézus nem Isten-ember – akinek még Fodor Pál fordítása, az először 1754-ben megjelent, majd a 19. század második feléig számtalan kiadást megért első magyar Hübner

²⁸ KazLev XIX/4590, 530.

²⁹ KazLev XIX/4589, 527.

³⁰ Friedrich Christian Adler (1771–1828) német teológus.

³¹ KazLev XIX/4602, 554.

³² *Hübner Bibliabeli históriái...*, i. m., I., 18–19., 263.

³³ Ezzel kapcsolatban lásd Nagy István 20. század eleji tanulmányát, „*Továbbra is reformálódjatok!*” *Reformáció Magyarországon – századról századra* c. könyvünk 133–155. lapján (Bp., Spalding Alapítvány, 2017).

³⁴ Lásd különösen a Jézusról, illetve Jézus vallásának méltatásáról szóló két keretfejezetet.

hirdette,³⁵ s prédikációiban persze Major is³⁶ –, hanem csupán ember, „a galileabeli Názáretből való próféta”, „ama nagy férfiú”, „egy rendkívül való férfiú”, vallásalapító, aki földünk Teremtőjéhez hasonlóan szintén egy új világ, az erkölcsi világ teremtője. A lap alján ezeket a kérdéseket találjuk e részeknél: „*Minnek tartották ekkor Jézust?*”; „*Miért kívánjuk ismerni a nagy és érdemes férfiakat?*”³⁷ A szöveghez kapcsolt katekizáló kérdések – főként amelyeket zárójeles megjegyzések is kiegészítenek – általában jól aktualizálják a témát. Például Jézus hivatása megkezdésénél ezt a fontos kérdést találjuk: „*Hogy kellene minden embernek hivatalba lépni?*”³⁸ Vagy amikor a samáriai asszonnyal beszélgetve Jézus a tiszta vízhez hasonlította „tudományát”, jellemzően a következő kérdésre kér választ: „*A tanítás közben sok függ-é az előadástól?*”³⁹ Az alábbiakban közölt Major-mű 8. §-ában megtaláljuk a választ.

Major iskolai használatra is szánt kézikönyvének szövege azonban mintha ellentétben állna a lelkipásztori küldetésről vallott felfogásával is. Míg a következő oldalakon olvasható tanácsaiban a korban népszerű *erkölcsi prédikációk* helyett a „hitről szóló tanításokat”, vagyis a Biblia üzeneteinek hiteles hirdetését tartja a prédikátor fő feladatának, gyermekbibliája moralizál. Mintha a fiatalabbak vonatkozásában már nem hinné, hogy a *csodálatos* bibliai történeteket a Biblia stílusában előadva lehet a legjobb célt érni. Sőt választott „csodálatlanító” módszerével sem hiszi, hogy elérheti célját. Így zárul a könyv: „Immár kedves Gyermek! megismerttettem veletek életét, történeteit és halálát annak a férfiúnak [Jézusnak], aki vég nélkül való igaz boldogságára élt az emberi nemzetnek: igen sokat beszéltem

³⁵ Száz és négy válogatott bibliai történet, amelyek az ó és új testamentumi szent írásokból a gyengéknek kedvéért össze-szedett Hübner János, magyarul pedig Fodor Pál megfordított, II., Nagykároly, Sz. Némethy Pap István, 1762, 324., 369., 398. stb. E mű az első bűnesetet is biblikusan tárgyalja: „Erre a bűnre az ördög csalta el őket, aki akkor a kígyó alatt lappang vala...” (I., 10.) A történetek számát tekintve a következő eligazítást találjuk az előszóban: „Ebben a könyvben kétszer ötvenkét történet, mind az Ó, mind pedig az Új Testamentumból elő-adattatnak. Minekokáért a gyengébb gyermekeknek, kik minden hetenként csak egy-egy történetet tanulhatnak-meg, két esztendő; az öregebbeknek pedig, kik minden hétben kettőt el-vegezhetnek, ezen könyvnek ki-tanulására egy esztendő kívánatik.” (*Elöl-járó beszéd*, [3.]) Busa Margit viszont kicsit elszámolta magát: Kazinczy bibliájában szerinte „azért van 104 elmélkedés, hogy félevenként újrakezdve minden hétre egy-egy részlet legyen” (i. m., 437.).

³⁶ Lásd pl. újhelyi beköszöntő beszédét: „Az Isten Fiában, a Jézusban való hit elkerülhetetlenül szükséges a mi szívünknek, [...] mi csak egyedül abban találjuk boldogságunkat, ha ismerjük amaz egyedül igaz Istent, és akit ő elbocsátott, a Jézus Krisztust.” (*Keresztyén tanítás...*, i. m., 19., 22.) „A Jézus Krisztus Isten volt...” – írta Kazinczy is Berzsényinek (KazLev VIII/1907, 256.) S Lácza Szabó *Keresztyén katechismusában* is ezt olvassuk: Isten a maga örökkévaló Fiát „emberré lenni engedte üdvösségünkre” (Győr, Streibig József, 1796, 48–49.).

³⁷ I. m., 4–5., 182.

³⁸ Uo., 65.

³⁹ Uo., 76.

néktek az ő cselekedeteiről, melyeket ti ugyan még gyenge elmétekkel meg nem foghattok...”⁴⁰

Kazinczy ezzel szemben úgy adja elő a bibliai történeteket, „amint a szent Írónál találjuk, a mi tisztünk abban áll” – jelenti ki a bevezetésben. Major szövegével dialogizálva vállalja ezért az esetleges későbbi kritikákat is: „Lesznek, akiknek nem fog tetszeni, hogy az újabb exegeták tanításait hasznunkra nem fordítottuk...”

Kazinczy Bibliájából kimaradtak az erkölcsi kérdések – Szabó János pedagógus, a Vay család nevelője is ezt tanácsolta –, nehogy majdani olvasói a szent történeteket összetévesszék az *erkölcsi mesékkel*.⁴¹ Legföljebb néhol egy-egy dőlt betűvel szedett mondat tartalmaz magyarázatot, értelmezést. Kazinczy Guzmics Izidornak szóló egy másik levelében már évekkkel a megjelenés előtt (végül csak halála után, 1831-ben jelent meg) összefoglalta e művével kapcsolatos céljait: „Minekutána a vallásbeli hidegség annyira elterjedt közöttünk, azon kellene inkább lenni, hogy annak oktatását megkedveltessük, ne megunattassuk. Nekem itt sok céljaim voltak: 1. hogy a gyermek a zsidó és keresztyén nép történeteit historice ismerje; 2. hogy amit a Szent Író mond, úgy tudja, ahogy a Szent Író mondja, ne ahogy ezek az idétlenül bölcs exegeták; 3. hogy a történettel együtt stílusa is formáltassék, s precízióval tudja elbeszélni, ami mondatott – mindenekfelett pedig, hogy a gyermeki szívben ébresztessék fel a vallásosság érzése, mely őtet kísérteteiben támogassa, csapásai közt bátorítsa, s örömeit megszentelje.”⁴²

ALKALMI BESZÉDE KEZDŐ PRÉDIKÁTOROKNAK

Major József alábbi szónoklata – az eddig említett beszédeivel ellentétben – nem hangzott el. Az idő rövidege miatt csupán írásos változatban jelenhetett meg, az

⁴⁰ Uo., 269.

⁴¹ Amit Szabó ezzel kapcsolatban Kazinczynak írt, az egybevág Major prédikátoroknak szóló tanácsaival: „Vannak, akik az *erköltsi tanításokban, a kötelességek magyarázásában helyhezteszik a vallástanítás fundamentumát*. De helytelenül ezek is, mert ha a gyermek egyszer az Isten és a Jézus iránt bizodalommal és szeretettel van, az ő parancsolatja vagy intése, minden okoskodás nélkül, többet fog a gyermek szívére és akaratjára tenni, mint a mi egész morálunk. [...] Kihagytuk a kéziratból az erkölcsi hasznos tanulságokat. Miért? Azért, hogy meggátoljuk azon visszaélést, mely szerint a bibliai históriákat többnyire csak a morál kedvéért szokták tanítani. Nem azért vannak azok írva, mint az Aesophus meséi s más parabolák. [...] Nem olyanok azok a históriák, mint a mesék, melyek mint valamely *tok*, magukba foglalják a *magot, az igazságot, a tudományt*.” (KazLev XX/4864, 404.)

⁴² KazLev XX/4806, 310–11., 1827. július 10. Lásd még Mészáros István: A tankönyvíró Kazinczy, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1982/5–6., 527–537. (Major fordításáról: 531–532.); Uő.: Kazinczy, egy reformtankönyv szerzője, *Könyv és Nevelés*, 2009/4.

1820. október 8-án, Tornalján⁴³ megtartott papszentelés és püspökhelyettes-választás anyagát tartalmazó kötetben. Az ünnepségen egyébként Major is mondott egy *Rövid egyházi beszédet*, melyben mint „generális vicensotárius” beiktatta hivatalába Szathmáry Paksi Józsefet.⁴⁴

Az ehhez hasonló jeles egyházi alkalmakon, mint ahogy szolgálatok megkezdésekor is, gyakran hallhattak a hívek prédikációt a lelkipásztor hivatásáról. Ha a 19. század első felének ilyen témájú, nyomtatásban is megjelent szónoklatait áttekintjük – Diószegi Sámuel 1803-ban elhangzott debreceni beköszöntő prédikációjától⁴⁵ Révész Imre 1854-es szentesi beszédéig –, számottevő felfogásbeli változást is észlelünk a prédikátor tisztét illetően. Míg például Diószegi – akit paptársai keményen támadtak fűvészkedése miatt – elveti a világ bölcsességét, Révész már úgy véli, a prédikátornak kötelessége „mind a vallás és egyház, mind az egyetemes emberi élet mezejére vonatkozó ismereteket, művelődést és felvilágosodást terjesztetni, előmozdítani, megerősíteni és virágoztatni”.⁴⁶

A népes hallgatóság 1820-ban Katona Mihály jánosi⁴⁷ paptól hallott prédikációt *A lelki tanítók hivataláról*, amely számos párhuzamot mutat Major kötetvégi beszédével. Például a hitelesség kérdésében – „A lelki tanítónak egészen az evangéliumnak kell élnie”⁴⁸ –, vagy abban, hogy az ékesszólás mesterségének alkalmazását az egyházi szónoklás terén ugyanúgy „megbocsáthatatlan alacsonysággként” hirdeti, mint újhelyi kortársa. Major mindenesetre „szívre ható beszéddel” készült e témában is, mint ahogy „gyönyörű prédikációt tartott” a vármegye színe előtt 1817-ben, templomuk „gombjának” feltevésekor is⁴⁹, vagy 1819-ben egy keresztelőn, amelyen szintén jelen volt Kazinczy⁵⁰. A prédikálás módjáról szóló fejtegetéseiben Major azt tanácsolja fiatal pályatársainak is, hogy az igazságról „illendőképpen” beszéljenek. A mottóul választott ige folytatásával⁵¹ is egyező meglátásai nem veszítettek értékükből. Munkájából így nemcsak a kor egyik legjelesebb prédikátorának

⁴³ Tornalja – helység Szlovákiában, Rimaszombattól kelet-északkeletre.

⁴⁴ *Egynehány nevezetes Egyházi beszédek, melyek vicarius-superintendens fő-tisztelendő Szathmáry József úr kiválasztatása, s az ifjú prédikátorok felszenteltetések alkalmosságával tartattak, Tornallyán, octob. 8. 1820*, Sárospatak, Nádaskay András, 1821, 79–135.

⁴⁵ Fábíán József: *Lelki pásztori tárház*, I., Pest, Trattner János Tamás, 1818, 21–38. Diószegiről szóló tanulmányunk (*Alföld*, 2017/1., 73–84.) megjelent „Továbbra is reformálódjatok!” c. kötetünkben is (i. m., 237–254.).

⁴⁶ Lásd Révész Imre: *Székfoglaló egyházi beszéd, az egyházi tanításról mint a predikátor fő kötelességéről...*, Szarvas, Réthy Lipót, 1854, 8.

⁴⁷ Jánosi – helység Szlovákiában, Rimaszombattól délkeletre.

⁴⁸ *Egynehány nevezetes Egyházi beszédek*, i. m., 33.

⁴⁹ KazLev XV/3487, 310.

⁵⁰ KazLev XVI/3762, 453.: „Sohasem hallottam szebb agendát keresztelésre” – írta Kazinczy Major szolgálata kapcsán gróf Dessewffy Józsefnek.

⁵¹ 1Tim 3,1–4.7.

felfogását ismerhetjük meg, vagy az akkori egyházi állapotokat, hanem gyakorlati tudnivalókat is meríthetünk.

A prédikátor destinációjáról szóló e beszédét Major az alapoknál kezdi. Értethető, hiszen nem mindegy, mit tanít a vallásról és a reformációról, illetve a vallási egységről a protestáns hitszónok. Egy másik fontos kérdésben, az állam és egyház viszonyáról Majornak és a leendő szuperintendensnek egyébként különbözött a véleménye: míg Szathmáry úgy vélte, az ótestamentumi időkhöz hasonlóan akkor fog újra felvirágozni az eklézsia, ha „a világi és egyházi rend kezét fognak, s úgy szeretik egymást, mint testvér-atyafiak”, Major szerint – bár benne is felmerült a rendszerszintű gondok orvoslására az állami támogatás lehetősége – „a keresztyénység nem egyéb, hanem a státusztól [államtól] elválasztott, és általánosan lelkivé tétetett teokrácia”. A reformációról Major nem sokkal ezelőtt, 1817-ben a teljesség igényével szónokolt, azt azonban most is le kellett szögeznie, hogy „szükség volt” rá. Nem úgy, mint a vallási egységre, amit a meglévő akadályok elhárulása előtt mindegyik fél számára káros lenne erőltetni. A protestáns prédikátornak nem tiszta a látható egység megvalósítása (ez volt Luther véleménye is⁵²), inkább Isten ismeretét kell életre keltenie, és a reformáció művét előbbrevinnie.

A lelkipásztor csakis akkor szolgálhatja a reformáció ügyét, ha méltó tisztségére. Ám ha a több jövedelemért kész otthagyni nyáját – ami a korban gyakran előfordult, hasonló okok miatt, mint amelyekről Péczeli József évtizedekkel korábban „erkölcsi mesét” írt⁵³ –, az „rettenetes tanúja annak, hogy az ő hivatását úgy, amint kellene, nem ismeri”. S az sem kérdéses, hogy „az ilyen férfiú lehetetlen, hogy hú buzgósággal és apostoli lélekkel munkálkodjon”. Major itt természetesen nem arra céloz, hogy a prédikátor fizetség nélkül is megfelelően folytatja szolgálatát, épp ellenkezőleg, hiszen az ebből fakadó nehézségeket maga is megtapasztalta Újhelyre érkezése után. A következőket olvassuk Kazinczynak 1817. február 25-én elküldött leveléből:

*„Tekintetes Fő Curátor Úr, teljes bizodalomú Kegyes Drága Jó Uram!
Néhai újhelyi prédikátor tiszt[elendő] Katona Zsigmond úr özvegye az újhelyi nemes eklézsiát még néhai férjének a szolgálatjáért való fizetésnek restantiájában*

⁵² Luther jóval keményebben fogalmaz erről, mint Major: „Aki azt mondja, hogy a látható gyülekezet vagy egység teszi a keresztyénységet, az a maga bolond esze után indul, és aki erre a beszédre az Írást alkalmazza, az az isteni igazságot a maga hazugságaira vonatkoztatja.” (A római pápaságról, in *Luther Válogatott művei 2., Felelősség az egyházért*, szerk. vál. Csepregi Zoltán, Bp., Luther, 115.)

⁵³ *Juhász, bakok, juhok*, in Uő.: *Haszonnal mulattató mesék*, Győr, Streibig, 1788, 117-120. Vö. Kazinczy helyzetleírásával: „Mi nem fizetjük papjainkat, s tartozásainkat irántuk *alamizsnának* nézzük. Azt hisszük, hogy a *templom* szolgálja a *mi* szolgálaink, s eléggé vastagok vagyunk éreztetni velük, hogy mi őket *maraszthatjuk*, azaz kitehetjük.” (KazLev XII/2871, 417.)

adósnak tartja 12 köből élet [gabona], 47 forint és 32 szekér fával, és ezt a tractusi széken kívánja az ekléziától. [...]

*Hogy itt restanciák lehettek, abban már e kevés tapasztalásom után is semmit nem kételkedem, mert úgy látom, hogy Újhely a belső személyeket soha annak rendje szerint nem fizette. Én is eltöltöm mindjárt az esztendő, és a fizetésem nagy része kinn van, s azt sem kérdezik, hogy van ebben az állapotom. Nagyon bánom, hogy Szepsiből kijöttem, ha csakugyan így marad ez a dolog, és a fizetésben éppen oly tökéletes rend nem léssen, mint amilyenben kívánom én az egyházi szolgálatot tartani, én is magamról jó eleve másképpen gondolkozni kénytelen leszek. Mert ha az első esztendő is ebben a ringy-rongy papirosban így megyen, hát a többi valaha következhetőken mit várjunk?*⁵⁴

A nyereszkeségből, szakmányból folytatott szolgálat ellen kelt ki tehát Major, ami a reformáció előtti állapotokra emlékeztette.⁵⁵ S ami ellen viszont, mint igen elterjedt probléma ellen, ünnepi beszédében a leendő püspök, Szathmáry József is hasonlóan fedett ezen az alkalmon: „Úgy nézik ők a prédikálószekeket, mint oly teátrumot, amelyen magukat másokkal bámultatják, vagy oly menedékhelyet, melynek árnyékában a szegénységnek sanyarúságait elkerülhetik; és így inkább szüretelni, mint munkálkodni szeretnek az Úr szőlőjében, inkább csak az oltárról élni, mint a körül akarnak forgolódni. Ahonnan, ha látják, hogy a külső tekintet, becsület vagy haszon nem felel meg képzelt érdemeiknek s reménységeiknek; azonnal vagy elszakadnak Démással, a jelenvaló világhoz ragaszkodván, vagy ímmel-ámmal folytatják hivataluk tiszteit, megutálva nézik az ő szegény és együgyű hallgatóikat, kik az ő szélesen kiterjedett tudományukat illendően becsülni nem tudják.”⁵⁶

Ilyen magatartás mellett ugyanis teljesen mindegy, *mit és hogyan* prédikál az ige hirdetője, megfelelő korban kezdi-e meg szolgálatát, vagy túl fiatalon, egyszerű vagy kiművelt nyelven beszél-e, felkészült, vagy sem – e témákban is elévülhetetlen gondolatokat találunk a következő oldalakon (6–10. §) –: mert az ilyen rossz szolga legföljebb „erkölcsi csácsogókat” nevelhet a hallgatóiból is, nem pedig lelki szegényeket, akik elnyerik az Isten országát.

⁵⁴ KazLev XV/3387, 77–78.

⁵⁵ Centenárium ünnepi beszédében a reformáció előtti ezzel kapcsolatos állapotokról így írt: „a szeretet lelke bérbefogadott szakmányos szolgálattá változott” (*A reformátzio százados innepe...*, i. m., 15.).

⁵⁶ *Egynehány nevezetes Egyházi beszédek*, i. m., 66–67.

MAJOR JÓZSEF
AZ EVANGÉLIUM PAPJAI A KEGYELEM TEMPLOMÁBAN,
AVAGY A PROTESTÁNS LELKIPÁSZTOR
TISZTE, RENDELTETÉSE⁵⁷

Részletek

„Igaz beszéd ez: Ha valaki püspökséget kíván, jó munkát kíván.”
(1Tim 3,1)

A vallás olyan régi, és olyan szélesen elterjedt, mint az emberi nemzet. Amiképpen minden ember egyenként magában megtalálja a vallás szükséges voltának okát, mihelyst azt érzi és tudja, hogy ember: úgy találjuk ezt a régi világban élt minden nemzet történelmében, amelyek felől csak valamit hallottunk, s úgy találtatik ez még ma is, mindazon nemzetek között, amelyekről az utazók felfedezései után valamit tudhatunk. A vallásnak aetherium elementuma [életető eleme], az istenség ideája, éppen olyan szükséges az embernek az ő lelke életéhez és fenntartásához, mihelyst a lelki létre felserken, mint a levegő az ő testének fenntartására és életére, mihelyst az anyjától elszakadt, és mint individuum élni kezd.

Ha reflektálunk a mi tulajdon természetünkre, és végignézzük a nemzetek válásának históriáját, úgy fogjuk találni, hogy ennek a szükségnek, a vallás szükséges voltának egyetlenegy és általános fundamentuma a mi erőtlenségünk és másról való függésünk érzésében van, és ennek egyenes és szinte azonnali következménye, hogy az ember egy, a világtól külön levő valóságot ismerjen, és ezt a valóságot maga iránt jóindulatúvá tenni vagy azzal megbékélni igyekezzen. [...]

Krisztusban jelent meg valóságosan az embereknek Istennel való igaz megbékélésük. Az ő halála volt az engesztelő áldozat: mert csak az békélhet meg Istennel, aki az isteni élet megnyeréséért mindent, ami földi, sőt magát az életet is kész feláldozni. Megosztani az életet nem lehet. Az isteni élet nem állhat meg, ha azzal a földi [élet] ellenkezésben van. Az ellenkezést el kell hárítani, bár a földi [élet] elenyésszen is. [...]

Nem sokáig érték be az emberek Jézus ezen egyszerű tanításával: „*Legyetek tökéletesek, miképpen a ti mennyei Atyátok tökéletes.*” Az evangélium tiszta viláosságát, amelyben tündököltek az egyszerű és kegyes emberek előtt az Isteniség

⁵⁷ A mű teljes címe: *Az evangélium papjai a kegyelem templomában, avagy egy evangéliumi vagy protestáns lelkipásztornak tiszte, rendeltetése (destinatioja). Fő-tisztelendő tudós Szathmáry József úrnak szuperintendenssé lett felszentelése, s ámbár az időnek rövideje miatt élő szóval el nem mondhatta, de a F. T. Consistorium rendelése szerint közre-bocsátotta Major József S. A. Újhelyi Ref. Predikátor. (A szöveget a jobb érthetőséget szem előtt tartva modernizáltuk, tartalmi változtatás nélkül.)*

mélysegei, megzavarta az emberek makacs és ellenséges indulata annyira, hogy ez a szépen tündöklő kép elenyészett előlük. Majd tévelygéseknek kellett előállniuk, és viaskodásra kellett a dolognak kerülnie, hogy az igazság és a szeretet annál hatalmasabb és dicsőségesebb fényben mutathassa ki a maga erejét. [...]

Valahányszor felserkent az emberekben a vallás hiányának s szükséges voltának igaz és belső érzése, mindannyiszor eljött ez a lélek, és miután a külső eklézsiái egység szorongató határai között nem férhetett meg, nem találván elégséges helyet magának, kivergődött azok közül. Így születtek a felekezetek, a szekták. Az újabb időkben született szekták egészen másféle eredetűek, mint ama régebb idejűek, amelyek születtek, mielőtt a hierarchia tökéletesen kiformáltatott volna. Amaz előbbieket nagyjából vagy holmi vékony filozofikus értelmekből, vagy makacsságból és gyanús uralkodásra való vágyódásból vették eredetüket, de az újabbak többnyire mind a vallásos, szívet melengető lelki élet híjának s szükséges voltának, vagy a felvilágosító igazság szomjúhozásának belső érzéséből származtak. Ezért nem lehetett az eklézsia az ellenük való viaskodásban oly szerencsés, mint volt amazok ellen. Mert csak azt lehet elnyomni, legyőzni, ami alávaló, ami rossz; de azt, ami isteni, ami igazság, azt csak egy bizonyos ideig lehet elnyomni. A nagy és boldog reformáció megjelenvén, kivonta végre a világosság és melengető erő után esdeklő lelket az üldözés alól, és behelyezte azt az ő szentséges jussaiba. [...]

E szerint a reformáció az eredeti keresztyénséghez ismét közelebb vinni igyekezett a maga követőit. Az áldozatokat a keresztyén valláshoz illetleneknek, és a jó cselekedeteket az üdvösséghez nem elégségeseknek nyilvánította, s egyedül a hitet, vagy a szív indulatainak Istenhez való felemelését sürgette. Itt most nincs helye, hogy megvizsgáljam, micsoda sikere lett, s milyen következtetéseket vont maga után a reformáció. Elég, hogy az szükséges volt. A régi világ vallásaiban, amelyek bizonyos külső szolgálatokra épültek, és ezen szolgálatok által a státuszok constitutióival [az államok alkotmányaival] s a polgári nyugalommal a legszorosabban össze voltak szöve, ezekben a vallásokban már veszedelmes lehetett és a státusz [az állam] felfordulását vonta volna maga után minden újítás, mely hasonlóképpen csak a külsőkre volt intézve: de egészen másképpen van a dolog ebben a tekintetben a keresztyén vallásra nézve. Mert a keresztyén vallás egyes-egyedül a belső emberhez fordult, az ember szívének indulataihoz; az indulatok fundamentuma pedig a keresztyéni szabadság és a meggyőződés. A keresztyéni szabadság amint a virtusnak, úgy a vallásnak is gyökere, virága és gyümölcse. Keresztyéni szabadság nélkül nincs vallás, és ahol a vallás virágozik, ott vallásszabadság van. Amit az ember nem szabad meggyőződése után fogad el mint igazságot, az soha igazán és valósággal tulajdona nem lehet. És ha ugyanúgy minden legkisebb kételkedést tőle eltávolítanak, vakítás által bizonyos ideig lehet neki foglalatosságot adni, s meg lehet őt félig-meddig nyugtatni, de minden kétségében megnyugtatni, s belsőleg megvigasztalni és boldoggá tenni soha nem lehet.

[...] végtelen az akadály a [római] katolikus eklézsia és a reformáció követői között, és mindig haszon nélkül fogja próbálni bárki a kettőt azon a ponton, amelyen most állnak, egyesíteni, a próbálkozás ugyanis mind a két félnek csak kárára lenne. Egyetlenegy és legbizonyosabb útja ennek az egységnek meglátásom szerint az lehetne, ha visszatérnénk a legelső, az eredeti keresztyén vallás állapota és tudományára, amint ez az apostolok írásaiban található. Úgy látszik, hogy csak ez az út volna egyedül lehetséges: mert nem vélném, hogy csak egyetlenegy keresztyén is, aki a maga Bibliájában jártas, találkozna olyannal, aki nem kívánna felvétetni az apostolok egységére és társaságába, hogy egyenesen az élet kútfejéből enyhíthetné az ő lelke szomjúságát, és az első keresztyén vallás régi egyszerű állapotában részt vegyen az első keresztyén gyülekezetek boldogságában. Aki ezt nem akarná cselekedni, az nyilvánosan kijelentené azt, hogy őneki nem a Krisztus ügye, hanem a saját magáé fekszik a szívében. Azt lehetne erre mondani, hogy [akkor] fonákul visszafelé mennénk – hiszen az emberi nemzet soha a tökéletesedésben visszafelé nem megy. De én azt mondom, hogy szabad elhatározással menvén az ember, nem megy visszafelé, és eltévelyedvén, mikor tévelyedését észreveszi, már akkor azáltal is jól előrehaladt.

Mindazonáltal az az igazi vallásos indulat, mely a keresztyéni szabadság szíve alól szakad ki, egész csendességgel elhozza egykor majd amaz óhajtott egyesülést, amely hamarabb és dicsőségesebben tűnhet elő, mintsem mi azt most csak gyaníthatnánk is.

Ebből a különböző helyzetéből a [római] katolikus és reformált eklézsiának (értem ezen mind a két vallástételt követő felekezetet⁵⁸), amelyet mi evangéliumi-nak nevezünk azért, mert ez nem a tradíciókon, hagyományokon, hanem egyedül az evangéliumon alapul, ebből ered a katolikus és evangélikus vagy protestáns papnak különböző tiszte, rendeltetése: amelyről önálló beszédet tartani nem lesz célunk ellen való. [...]

Valóban nevezetes és igen ritka ünnepelés ez! Új pásztorok bocsáttatnak ki a nyáj legeltetésére, és ily nevezetes időben! A pásztoroknak főpásztor rendeltetik, aki a pásztorokra és a nyájra is, s a legelőre is felvigyázzon, és maga mindenben példa legyen! Ez az ünnep tehát egyenesen az egyházi szent szolgálatot illeti, melyet díszíteni és épületessé tenni kívánván, önként magam vállalkoztam, hogy annak szép céljához képest ha nem is fontos, de szívre ható beszédet tartsak főtiszt[életű] konzisztóriumunk és az én kedves szolgatársaim előtt, s tielőttetek, minden rendű kegyes hallgatók! [...]

⁵⁸ Ti. a református és az evangélikus egyházat.

1. §

A papnak, a lelkipásztornak az a tiszte, rendeltetése eredetileg, és soha más egyéb nem is lehet: hogy Isten ismeretét az ember szívében kifejttesse, melengesse, életre és elevenségbe hozza. A régi vallásokban a pap ezt egyedül a kultusz [ceremónia] vagy külső tisztelet által vitte végbe, sőt még a zsidó vallásban is, melyben a tanítás tulajdonképpen a próféták dolga volt. De amint Krisztus király, próféta és főpap is egyszersmind, úgy a keresztyén papnak is egyesíteni kellene a prófétai hivatást a papival, sőt különösen prófétának kellene lennie, mert az apostolok értelme [felfogása] szerint pap minden keresztyén. Próféta pedig az, aki az isteni igazságok szerelmével beteljesedvén, felemelkedett szívvel hirdeti a népnek az örök ígét: hogy csak Istenben van üdvösség, és őrajta kívül veszedelem és gyöttelem. A katolikus eklézsia azonban észrevehetetlenül kiemelte a papi méltóságot, és a fő dolgot abba helyezte. [...]

Egészen másként van az evangéliumi eklézsiában. Itt valósággal csaknem minden a lelkipásztor személyességétől függ, éppen azért, mivel itt a forma semmit sem, hanem mindent a Lélek eszközöl. Csak az Istentől lelkesített ember hirdetheti épületesen Isten ígétjét. E szerint az evangéliumi vagy protestáns lelkipásztor csak a prófétai ajándékok által érhet el valamit valóságosan: és ő semmi más eszközzel nem bír.

2. §

...az eklézsia mindenkori állapota attól függ, hogy milyenek a lelkipásztorok. Amikor tehát az eklézsia hanyatlása miatt a legméltóbb panaszok hallatszanak, az eklézsia hanyatlásának okai nagyrészen mi vagyunk, lelkipásztorok. És akármit javasoljon, akármilyen tervet készítsen is valaki az eklézsia állapotának jobbítására: alkalmas, ügyes és méltó lelkipásztorok nélkül soha az óhajtott célt el nem érheti.

Igaz ugyan, hogy a lelkipásztor a maga népéhez tartozik, amely az idők során változni szokott. És amint az idő szele által alakított nép, sem hanyatlásának egyedül nem oka, sem felemelkedésének érdeme nem tulajdoníttatik egyedül neki; úgy a lelki tanítóságból kivetkőzött prédikátor sem egyedül maga az oka elromlásának. Ha vallásos élet venné körül, s emelné fel őt, lehetetlen lett volna minden Szentlelket ennyire elveszítenie. De most valami közönséges [általánosan ható] lélektől⁵⁹ vadon mozgattatott, és csak a piaci közönséges [általános, anyagi] dolgokra törekedő időnek örvényei közé vettetve, isteni erő nélkül magát a romlás ellen nem védelmezhetette.

A romlás, a veszedelem főként abban van, hogy a mi papjaink – és ennek okai már mi vagyunk! – lassan-lassan lemondtak majd' minden isteni dologról! És a világi pasztorális prudencia [okosság] szinte félrenyomta az isteni bölcsességet,

⁵⁹ A korszellemtől – lásd föntebb: az „idő szelétől”.

amelytől csaknem el is szoktunk, azt gondolván, hogy világi okossággal, e világ szerint okos időben továbbmehetünk. Azért félemlert, vagy éppen meg is némult bennünk az isteni szózat. A szorongattatások között lévő nyomorultnak, aki az isteni igékből meggyőződést, bizonyosságot és szívének nyugalmat keresett, többé egyebet alig felelhetünk, mint ami a piacokon s némely boltokban általános portékává lett. A próféta egyszerű szónokká vált, aki csak az indulatokat tudta mozgásba hozni ott, ahol a zivatart isteni világossággal és nyugalommal kellett volna elcsendesíteni. Mindenben látnok sok prédikátor, csak az isteni ige lett idegen őelőtte. Eltévesztvén ekképpen az isteni szentséget, az ő tekintélyének is természet szerint alászállnia, és lelki foglalatoskodásainak csaknem egészen meg kellett szűnnie!

3. §

És ez az a pont, amelytől el kell indulnunk. Ha isteni gyümölcsöt kívánunk nevelni és érlelni, földi magot vetni nem szabad. Vissza kell térnünk ahhoz a munkához, amely nekünk mutattatott. A világiakat hátrahagyván, egyedül arra kell törekednünk, ami odafenn van. És Isten megjelenti magát az őt kereső léleknek, s meg fogja nekünk mondani, mit szóljunk, mit cselekedjünk, hogy az ő műve előmozdíttassék.

E célból nem folyamodom én a föld nagyjaihoz, a fejedelmekhez és tisztviselőkhöz. Mondják meg nekik az okos és tapasztalt férfiak, mit cselekedjenek, hogy Krisztus országa terjedjen a földön. Tihozzátok fordulok, kedves atyámfiak, akik arra hívatatok, hogy Krisztus nyáját legeltessétek. És különösen hozzátok, akik megtévelyedvén, az igaz legelőt a nyáj számára nem kerestétek, mely miatt az többé szavatokra nem figyel, és elszéledt. S hozzátok, ifjú kedves atyafiak, akik magatokat az Úr szolgálatára illendően készítettétek, és a nagy munkába most állítottok be. Óh, be nagy és fontos időben hívatatok el! Az aratásra való gabona sok, de az igaz aratók kevesen vannak. Adjatok hálát Istennek, hogy titeket ebben az időben küldött el. A föld el van készítve. Az evangélium megtisztult három százada,⁶⁰ a fájdalom és öröm könnyhullatásai, a nyomorúság zivatarjai és a lelki szabadság jóltevő napfénye porhanyóssá tették azt az isteni mindenhatóság és kegyelem ereje által. Hintsétek el a magot: az Úr bizonyosan ad előmenetelt.

Arról ismerjék meg, hogy valósággal az Úr hivatalosai vagytok, ha Isten szava valósággal szól ez időben tihozzátok. Mert most is hidegen, szívetek és lelketek minden felemelkedése nélkül csak a megszokott szakmányt folytatjátok – ha az új és nagy munkásságra magatokban semmi ösztönt nem éreztek. Ekkor a ti hivatásokat nem igaz elhívás, és a ti diplomátok nem az Úrtól van. S vajon kísérténetek-e Istent? Vigyázzatok, hogy ne járjatok úgy, mint ama ravasz Anániás!

⁶⁰ A reformáció harmadik centenáriumát nemrég, 1817–18-ban ünnepelték birodalomszerte. Lásd Glatz Jakab idézett művét, illetve könyvünk erről szóló fejezetét: „*Továbbra is reformálódjatok!*”..., i. m., 109–131.

4. §

A legelső és legszentebb kötelesség, melyet az evangéliumi eklézsia az ő lelkipásztoraitól megkíván, ez: hogy érezvén hivataluk fenségés méltóságát, egész életüket az Úr szolgálatára szenteljék. Bár ha a nemes munkásságban telő öröm, és a hivatás folytatásában való buzgóság a lelkipásztorokban nem is aludt el oly mértékben, mint más hivatásbeliekben: mindazáltal, fájdalom!, igen ritka lett már az az öröm és buzgóság, amelyet abból lehet kiváltképpen megismerni, hogy irtóznak minden áldozattételtől, amelyet sokszor megkíván a hivatás, és a gazdagabb fizetéseket s jövedelmeket vadásszák. Amint az az alacsony viszketegség, hogy a mai időben a lelkipásztor tíz-húsz kereszt⁶¹ vagy köből⁶² étellel [gabonával] vagy egynéhány forinttal több jövedelemért azonnal kész elhagyni az eklézsiát, rettenetes tanúja annak, hogy az ő hivatását úgy, amint kellene, nem ismeri; hasonlóan éppen ez a fő oka az eklézsia lehanyaglásának. Az a férfi, aki úgy foglalja el hivatalát, hogy azt néhány év múlva – majd ha szolgálatbeli korosodása utat nyit a nagyobb hivatalokra – azonnal jövedelmesebbel elcserélje, az ilyen férfiú lehetetlen, hogy hú buzgósággal és apostoli lélekkel munkálkodjon. Aki pedig már a maga eklézsiájában sok lelki jót és áldást eszközölt, aki azt látja, hogy az érett idejűek ismét megnyerődtek a Krisztus lelkének s megerősítettek abban; az ifjúságban is felébresztetett ez a lélek, s aki emellett azt a kegyelmet tapasztalja, hogy ezen áldott jókból nőttön-nő az eklézsiának őiránta vonzó szeretete: ugyan lehetséges volna-é ilyen felséges munkát, a legnemesebb vetésről való e dicsőséges aratást hiába elhagyni? [...]

5. §

A dolognak természetéből következik, hogy a lelkipásztor nem olyan munkákkal s nem is annyira van leterhelve, mint többnyire más hivatást gyakorlók... Ezzel a drága és becses idővel, fájdalom, lelkiismeret nélkül visszaél atyánkfiai nagy része. Nagyobb részük heverésben, dologtalanságban, vagy néha az eklézsia nagy botránkozására, nemtelen gyönyörűségekben tölti azt, meghomályosítja és megöli a lelket ahelyett, hogy felemelné, fölelevenítené és megerősítené. Sokakat pedig a mi állapotunk szerencsétlen elrendeltetéséből fakadó nyomorúság és szükség az ökonómia folytatására [gazdálkodásra] kényszerít. Elhagyja a pásztor a nyáját, hogy magának és nyomorult családjának ételmet keressen, mivel a nyáj sem tejet élelmére, sem gyapjat ruházatára elegendőt nem szolgáltat. Másrésztől azt is meg kell vallani, hogy sokan az ökonómia, a gazdálkodás ágaiban szerzett szép ismereteik által sokat javítottak hallgatóik testi jólétén, és sokat használtak gyülekezeteiknek. De fájdalom, mindenkor a lelki javak kárával, amelyek osztogatására rendeltettek ők. Mert senki se higgye azt, hogy a kettőt össze lehetne kötni szembetűnő kár

⁶¹ 12–20 kévéből álló, aratáskor összeállított gabonarakás.

⁶² Koronként és helyenként változó űrmérték (kb. 62, 94 vagy 125 liter).

nélkül. Mások, hogy az unalmas időt megölhessék, haszontalan könyveket olvasgatnak, vagy a tudományok idegen ágaiban vizsgálódnak.

Én ugyan teljességgel távol vagyok attól, hogy azt állítanám, a lelkipásztor teljesen kerülje el azokat a tudományokat s az emberi ismeret mindazon tárgyait, amelyek az ő hivatásához egyenesen nem tartoznak. Sőt inkább meg vagyok győződve afelől, hogy alig van az emberi vizsgálódásnak olyan tárgya, amely az ő lelke felébresztését s felemelését ne szolgálná. De éppen ez is az, amelyre neki a tudományok minden ágában törekednie kell. [...] A lelkipásztor fő stúdiuma mindazonáltal legyen és maradjon az ő hivatásának egyenes tárgya, és legkiváltképpen a Biblia. Ebben a minden könyvek könyvében oly sok anyag van elrejtve a legszorgalmasabb vizsgálódás számára, hogy akármely hosszú és munkás élet is soha annak végére nem érhet. Ha ő az isteni dolgokkal való huzamos foglalkozás után, azok igaz értelmének kulcsát megtalálta, akkor fogja azt átlátni, hogy ennél sem mélyebb, sem hasznosabb, sem gyönyörűsebb tudományt magának nem találhat. [...]

6. §

Akinek az ő csendes és józan vizsgálódásai közben a vallás lelke magát megjelentette, aki azt szívébe befogadta, az olyan bizodalmat és erőt fog érezni magában, hogy ismereteit majd haszonra fordítván és az életre alkalmazva, többé semmilyen kétségek nem nyugtalanítják amiatt, hogy ezt vagy azt a vallásbeli igazságot mint fogja fel és adja elő, hogy se meggyőződése ellen ne beszéljen, se heterodoxnak [más hitűnek] ne láttasson.

Ez a kétség ugyancsak minden jóakaratumk mellett is gyakran sikertelenné teszi minden igyekezetünket. Mert lehetetlen annak beszéde által mást meggyőződésre bírni, aki vagy maga nincs valóban meggyőződve, vagy az ő nyughatatlan vonásaiból kitűnik, hogy a Biblia tudományait csak szükségből igyekszik a maga meggyőződésével összeegyeztetni. Fájdalom, a mai tekintélyesebb prédikátorok legnagyobb érdemnek és elméjük legfőbb triumfusának [diadalának] azt tartják, ha arra törekedhetnek, hogy az okos világ fiai előtt a keresztyén vallás szent igazságait a vádak ellen védhetik, vagy inkább mentegethetik, ahelyett, hogy meghajolnának ama szentséges és felséges lélek előtt, aki az Írásokban él és hat. [...]

7. §

A lelkipásztor tehát – a vallás szentséges lelke által vezéreltetve – ha ilyen módon megalapozódott a keresztyén vallás igazságaiban, akkor az ő hivatása azt kívánja tőle, hogy ezeket az igazságokat amint élete, úgy tanításai által is hirdesse. Neki mint tanítónak hivatásbeli kötelességének e két fő ága van: 1. a prédikáció, 2. a vallásbeli oktatás vagy katekizálás.

Itt már az a kérdés: *a) Mit? b) Hogyan kell prédikálni?*

a) Csak az olyan tárgyakról kellene prédikálni, amelyek egyenes összeköttetésben vannak az ember legfőbb dolgával, ti. azzal a viszonyulással, amelyben ő Istennel van. Nincs a prédikálószerkezetekhez illő más tárgy, és aki másféle s olyan dolgokat visz oda, amelyek egyedül az ember földi boldogságához tartoznak, a szentségtől fosztja meg ezt a helyet, és elhibázza a prédikáció egyetlenegy igaz célját, ti. a szent indulatok felgerjesztését, mert csak egyedül ez lehet és ennek is kell lennie a prédikáció és az egész istentisztelet céljának.

Különböztetve igen sokat beszéltek már arról, hogy az erkölcsi prédikációkat a dogmatika vagy hitről szóló tanítások elé kell helyezni: mert az erkölcsi tanításokat szívesebben hallgatják, könnyebben megértik, és hasznosabbak az életre nézve. Ha ebben a tárgyban ítéletet akarunk hozni, azt kell meggondolnunk, hogy az ilyen erkölcsi prédikációnak milyen princípium [alapelv] a fundamentuma. [...]

Minden gyülekezet, bármely egyszerű emberekből álljon, alkalmas minden vallásbeli igazság megértésére, ha az illendőképpen adatik elő. Krisztus sem a tudósoknak hirdette a maga örök evangéliumát; az apostolok sem csupán az úgynevezett pallérozott embereknek prédikáltak. „*Boldogok a lelki szegények* – mondta Jézus –, *mert övék a mennyek országa.*” A legkisebbeknek sem kell az Isten Igéje hallgatásától elrekeszteni. De hogy is vonnátok el a szegényektől az élet beszédét, hogy ne iganak az örök élet csörgedező folyamaiból, hanem csak a ti bölcsességetek messze lecsatornázott zavaros folyójából itatnátok-e őket, mely az ő szomjúságukat nem csillapítja, s őket meg nem frissíti? Óh, mennyire megesik az ember szíve azokon a szegény népeken, akik előtt sokszor a Jézus legfelségebb szavaiból – amelyek minden magyarázat nélkül csak az igazság egyszerű hangján adatván is elő, már enyhülést szereznek az ember szívének –, Jézus ezen szavaiból valami nyomorult okosságregulákat absztrahálnak. Erkölcsi csácsogókat ezen a módon ugyan formálhattok, de vallásos és istenfélő kegyes embert egyet sem.

De azt lássuk tovább,

8. §

b) Hogyan kell prédikálni?

Itt a hit mindent végbevihet, a mesterség, az okosság semmit se. Hittel a hegyeket helyükről elmozdíthatnátok. Soha annak a katedrába [szószékre] lépni nem kellene, aki nincs meggyőződve afelől, hogy adhat a gyülekezetnek valami olyan lelki ajándékot, mely által azt a hitben erősítheti. És áldás nélkül sohasem hagyja el a gyülekezetet az, aki hívó szívvel beszélt hozzá. Mivel pedig a hit csak az életben erősödik meg, és belső lelki tapasztalás nélkül soha nincs szilárd alapja, meglátásom szerint soha olyan korán s tapasztalás nélkül való korban nem kellene az ifjaknak katedrába menni, amint nálunk [...] a papi szent szolgálat nagy kárára, fájdalom, megtörténik. Mert a prédikálás belső elhívattatás, és külső áldás nélkül elrontja az embert és csácsogóvá teszi. [...]

Populáris [könnyen érthető] legyen továbbá a prédikáció. De mi a popularitás? Ez az a mesterség, amely szerint tulajdon világos lelkéből, megalapozott belátásából, és szívének igaz érzéséből a hallgatók ismeretét felvilágosítsa, s az ő szívük érzéseiben meggyőződést és életet szerezzen. [...]

Azt is lehetne még tudakozni: Vajon közönséges [egyszerű] vagy kiművelt nemes nyelven, stílussal kell-e a prédikátornak beszélnie? Amikor ő ama legfőbb dologról szól, amelyről csak az ember gondolkozhat, hogyan beszélhetne más, mint nemes nyelven? Amilyen ugyan én nem valami hiperpoétikai frázisokat, kitételeket értek, melyekbe homályos gondolatokat szoktak némelyek beburkolni. Mert a nyelvnek, a beszédnek a gondolatot kell előadnia, ez pedig csak felvilágosító tisztaság és friss elevenség által történhet meg. Azt se higgye senki, hogy a közember a nemesebb beszédet, stílust nem érti. Érti ő azt, ha az ahhoz a dologhoz van alkalmazva, amelyről lelke felemelkedése nélkül ő sem gondolkozhat. A te beszéded, a te nyelved, stílusod legyen bibliai, akkor bizonyos lehetsz afelől, hogy közönséges és érthetetlen stílussal nem beszélsz.

9. §

Soha alapos felkészülés nélkül a pap szószékre ne lépjen, melyet aki cselekszik – akár hiúságból, akár virtuozításra való haszontalan törekvésből –, szentségétől fosztja meg a templomot. [...] Csak arra kellene vigyázni, hogy [...] ne annyira a földiek iránt való fényes reménységekre ébresszék a hallgatók szívét, hanem inkább ezen földiek állhatatlanságát, bizonytalanságát és elégtelenségét tartanak szüntelen szemük előtt. A keresztyén soha komor lélekkel és szomorú szívvel ne nézze a világot, se az életet ne tartsa olyan tehernek, amelynek hordozására utasított ő élete minden napjában, úgyannya, hogy a halál által szabadíttatik meg e teheről, és csak azután várhatja majd a maga boldogságát. Nem! Tiszta, vidám és kellemes legyen neki ez az élet, az Isten sokféle ajándékának teljességében és gazdagságában tűnjön elébe, és éppen a maga dicsőségében nyilatkoztassa ki neki a jövőendő élet dicsőségét. Éppen ezért azt kellene keresnie, ami őt ebben, valamint ama másik világban egyedül boldogíthatja, az örökkévalókat és a romolhatatlanokat, amelyek mint valamely isteni sugár, vagy mint régen az izraeliták tűzoszlopa, menjen előtte az élet ösvényén, és vezérelje be őt az ígért földjére. [...]

Az igazság a legelső és legfőbb dolog minden jó és épületes prédikációban. Aki csak félig-meddig igaz okokkal s mesterkéltné érzésekkel akarja hallgatóit valamire rábeszélni, az a katedrát teátrummal változtatta. Csak az igazságnak van itt helye. Csak az igazságnak van meggyőző ereje, és nem a hazugságnak, amely az igazság képét affektálja. Ezért nem szabad a prédikátornak valamely bibliai helyet másként értelmezni, mint amely értelme van annak a szövegekörnyezet szerint. Aki ezt cselekszi, az szemfényvesztő játékot űz Isten szent Igéjével. [...]

10. §

Az evangéliumi lelkitanítói hivatás másik fő ága: a vallásbeli kateketikai oktatás. [...] Amikor a prédikálásban oly sok jó mag bizonytalan földbe esik, melyből részint nem kel ki, részint a világ szelétől kiszáritott földnek soványsága, vagy a gonoszság melegágyában buján növekedő dudva, vagy a szükséges dajkálkodás hiánya miatt elsatnyul, a szükség, a szegénység, vagy valami külső akadály elnyomja, melyek miatt nem virágozhat, s meg nem érhet: itt a lelkipásztor úgy van, mint egy bizonyos tekintetben bekerített kertecskében, amelyben szorgalmasan készítheti a földet, az elhintett magokra gondja lehet, mindenik plántácska körül külön-külön dajkálkodhat. [...]

Elkerülhetetlen kötelessége, hogy szívén viselje az ifjúságot. Éreznie kell az ő hivatásának nagy és dicsőséges voltát egészen, hogy a kezére bízott ifjúságot Isten fiaivá és Krisztus országának igaz tagjaivá formálja. Óh, mennyire felemeli egy vallásos érzésű férfi szívét hivatása ezen részének szentsége! És az ő munkájának sikere főleg éppen ettől a tiszta vallásos érzéstől függ. [...] A szeretet terjessze ki mindenfelé a maga melengető sugarait. Ezen oktatásnál fogva megmarad majd a gyermek szívében az ifjúság paradicsomának édes emlékezete, amely fényleni fog őelőtte egész életében. [...] Óh, be igen kívánnám e részben, hogy a lelkipásztor gyakran hivatalát ne változtatgassa, amely által ezen legáldottabb munkásságra való ezerféle alkalomtól megfosztatik.

11. §

A lelkipásztor minden egyéb hivatásbeli foglalatosságának vagy egyenesen az a célja, hogy lelki épülést szerezzen, vagy természet szerint következik ez azokból, s ennél fogva amennyire lehetséges, mindig az egybesereglett gyülekezet előtt kellene azokat végbevinni. [...]

(A kihagyott részben Major József a keresztség, a házasságkötés, az úrvacsora és a temetés lényegéről fejti ki bővebben gondolatait. Legfontosabbként hangsúlyozza, hogy a prédikátor ilyenkor is az egész gyülekezet lelki épülését tartsa szem előtt.)

Ekképpen külön-különféle alkalmat szolgáltat a lelkipásztor minden hivatásbeli foglalatossága az igaz keresztyéni élet és az Istenben való élet előmozdítására. Ő ugyanis tanúbizonyosága az embernek az élet legfontosabb pillanataiban, s szerzője és megkötője a legszentebb szövetségeknek. Ő van közel a néphez, szólhat, s kötelessége is szólni hozzá minden körülmények közt oktatólag és intőleg, dorgálódva és szeretettel.

Amint azonban mindezeket csak saját kegyes indulataink s a magunk szakadatlan serkentetése, építése és világosítása által lehet végbevinnünk, úgy csak egyedül szent és kegyes életünk által tehetjük azokat sikeresekké és állandókká. Erre nézve a lelkipásztor a maga életében egy tökéletes keresztyén képét adja elő egész valóságában. Bölcsesség és nemes egyszerűség ékesgesse az ő életét,

hogy olyan legyen az, mint Isten egy barátjának az élete. Az igazság menjen vele minden lépésében. Isteni nyugalom fedezze az ő lelkét, hogy az ő kezei, amint a szenvedésekben, úgy az örömben is az örök rend zsinórmértékét el ne tévesszék. Mindenekfelett pedig ama békesség vidámsága, mely Istentől származik, adjon olyan fényt az ő életének, mely körülötte mindenkit megvilágosítva melengessen, és felmelegítvén megvilágosítson. [...]

De szerelmes atyafiak, kedves Szolgatársaim, kik a hivatást az Úrtól vettétek, még ezt az egyet gondoljátok meg valóban: [...] egyedül a vallás az, mely az embert a szerencsés és boldog állapotban, amiként a szerencsétlenségben, a veszedelem ellen oltalmazza. Legyen bár dicső érdeme is hát sok nemes és nagylelkű férfinak, akik a nemzetek boldogságáért munkálkodnak – de ti vagytok azok kiváltképpen, akik a népeket legbizonyosabban vezetitek a célra, ha őket Istenhez vezetitek.

TANULMÁNYOK

EGY FEMINISTA EKLÉZSIA IRATA A II. SZÁZADBÓL?

HUBAI PÉTER

Az egyik legkorábbi fennmaradt keresztény irat¹ szerint, akik a Krisztus misztériumába bevették, azok között immár nincsen sem zsidó, sem hellén, nincsen sem szolga sem szabad, nincsen sem férfi sem nő.² Krisztusban minden társadalmi különbség, így a nemi (gender) különbség is megszűnik. Ám alig egy évtizeddel később³ ugyanez a szerző Kisázsia felől immár Görögország felé fordulva azt írja, hogy amint az a keresztények között *mindenütt elterjedt* (ὡς ἐν πάσαις ταῖς ἐκκλησιαῖς τῶν ἁγίων), az asszonyok a kultuszközösségben – Korinthosban is – hallgassanak, azaz ne ragadják magukhoz az aktív szerepet, hanem passzívan viselkedjenek.⁴ Több mint egy nemzedékkal később⁵ egy a kutatók többségének konszenzusa szerinti pseudonym irat a tekintélyes apostol nevében még hangsúlyosabban fogalmazza meg ugyanezt: az asszony teljes önálarendeléssel (ἐν πάσῃ ὑποταγῇ) csendben tanuljon, a tanítást nem engedem meg neki, sem hogy a férfin uralkodjék.⁶ Ezen a felfogáson aligha csodálkozunk, hisz az megfelel a patriarchális társadalom felfogásának, inkább az elsőnek a társadalmi korlátokat lebontó, szinte utópisztikus hangvételére kapjuk föl a fejünket. A theológiatörténet a XX. századig alapvetően, de néhány kivételtől eltekintve lényegében mind a mai napig is így látja és láttatja a nők szerepét, és az Új Szövetség nagy nőalakjainak értelmezését is ebbe a patriarchális klisébe illesztette: anya (Mária), konyha (Márta), szexualitás (Magdalai Mária). Ám mégis figyelemreméltó, hogy mi tette szükségessé a korszak általános vélekedésének megfelelő magatartásformájának – az asszony hallgasson a gyülekezetben – ennyire hangsúlyos tárgyalását. Ki vonta volna kétségbe a társadalmi konszenzust?

Korunk feminista theológiája erre a kihívásra (többek között) néhány korai apokrif irattal válaszol. Johanna Brankaer azt mondja: „Ezeknek az iratoknak a

¹ Legkorábbi feltételezhető dátum 48 körül.

² Gal 3,28.

³ 54, 55 vagy 56 tavaszán.

⁴ 1Kor 14,34.

⁵ II. sz. eleje, vagy 130 körül.

⁶ 1Tim 2,11–12 – Továbbá az asszony engedelmessékedjék a férjének: Eph 5,22–24; Kol 3,18; Tit 2,5; 1Pt 3,1–5.

szubverzív jellege abban mutatkozik meg, hogy nőknek, akik rendszerint alárendeltettek, különleges spirituális szerepet tulajdonítottak”,⁷ s feltételezik, hogy ez egyfajta társadalmi realitásnak feleltethet meg. Az iskolapélda a BG (= ”Berolinensis Gnosticus”) Mária evangéliuma szokott lenni.⁸

Jóllehet a Papyrus Berolinensis 8502-t Carl Reinhardt 1896-ban vette meg Kairóban, s még ugyanabban az évben át is adta a berlini egyiptomi gyűjteménynek, és bár Carl Schmidt azonnal írt is egy rövid jelentést a Porosz Akadémia Sitzungsberichte-jében,⁹ a publikáció mégis több mint fél évszázadot késett. Schmidt közléséből kitűnik, hogy akkor még nem ismerte föl a Mária evangéliumát, azt a János apokryphon részének vélte. Később mégis ő készítette elő a kódexet publikálásra, ám kalambazások sora miatt nem került nyomdába, majd csak Walter C. Till adta ki először 1955-ben.¹⁰ Az ekkor megismert – ám igazán figyelemre nem méltatott – szöveghez a két görög fragmentum¹¹ tartalmi vonatkozásban csak annyit tett hozzá, amennyi általában a szövegvariánsokba belefér. A kopt kéziratot paleográfiai alapon az V. századra datálják, a két görög töredék jelentőségét az adja, hogy a III. században, esetleg annak elején íródtak, így magát az evangélium szövegét a II. századra szokták datálni. A ma kezünkben levő kopt szöveg az egykor leírtaknak csak mintegy 45%-a, mert sajnálatos módon az első hat oldal elveszett, és a 11–14. oldalak is hiányoznak. Így természetesen a tartalmát is csak részben ismerjük.

Talán ez is az oka annak, hogy a kutatás megosztott a tekintetben, hogy az általunk ismert Mária szerinti evangélium egységes mű-e, vagy két független részből lett összeszerkesztve, netán háromból. Ez az evangélium Máriát (a koptban: Mariham) fontos szerephez juttatja, de nem mondja ki, hogy az Új Szövetségben megjelenő hat Mária¹² közül melyikről van szó. Ennek ellenére konszenzus van abban, hogy nem Jézus anyjáról van szó, s mivel további négy Mária valószínűtlen, így adódik a Magdalai Mária. A Μαγδαληνή-nek nevezett Mária a Genezáreti-tó partján található Magdala nevű városból származhatott (amely a nevét egy ḡḡḡ-ról,

⁷ JOHANNA BRANKAER: *Die Gnosis. Texte und Kommentar*. Marixverlag, Wiesbaden, 2010, 112.

⁸ Mária evangéliumát egy másféle megközelítésben tárgyalja HUBAI Péter: A lélek felemelkedése. Egy apokaliptikus mitológéma Mária evangéliumában, *Collegium Doctorum. Magyar református teológia* 12 (2016/2) 227–240.

⁹ CARL SCHMIDT: „Ein vorirenaeisches gnostisches Originalwerk in koptischer Sprache”, *Sitzungsberichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin* (1896), 839–847.

¹⁰ WALTER C. TILL: *Die gnostischen Schriften des koptischen Papyrus Berolinensis 8502*, Akademie-Verlag, Berlin, 1955.

¹¹ John Rylands Library P. 463 és P.Oxy 3525 (Oxford).

¹² 1. Jézus anyja; 2. Magdalai Mária; 3. Bethániai Mária (Márta testvére): Lk 10,38–42; Jn 11,1–12,8; 4. (ifj.) Jakab és József anyja a kereszttől: Mk 15,40; Mt 27,55; Lk 23,49, Jézus teste megkenésekor: Mk 16,1; Lk 23,56, a feltámadásnál: Mk 16,2–7; Mt 28,1–7; Lk 24,1–7; 5) Klopás felesége: Jn 19,25; 6) Márk anyja, Jeruzsálemben volt háza: Act 12,12.

toronyerődítményről kapta). Ez a galileai asszony, akiből Jézus hét démont űzött ki,¹³ Jézus leghűségesebb női tanítványának bizonyult. A személyéhez kapcsolt, a kora középkor óta élő balhit, hogy céda lett volna, az Új Szövetségből nemcsak hogy nem igazolható, hanem kifejezetten valószínűtlen is.¹⁴ Mária hűségesen ragaszkodott az Úrhoz, s ő is fölment Galileából Jeruzsálembe, majd pedig ott állt a keresztnél – amikor a férfiak nem voltak ott – gyászolva,¹⁵ ott volt, amikor Jézust eltemették,¹⁶ ő (is) elment kenetet vásárolni,¹⁷ és húsvétkor a sírhoz is, hogy megkenjék Jézus testét.¹⁸ Amikor a férfiak még nem tudnak a feltámasztásról – lévén a Magdalai Mária a legelső tanú¹⁹ –, ő szalad el hozzájuk elvinni a jó hírt.²⁰ A negyedik evangélium még arról is tud, hogy Jézus a feltámadás után külön is megjelent a Magdalai Máriának, és külön kijelentést adott neki, s arra vonatkozó parancsot, hogy azt a tanítványoknak adja át.²¹ Ezért Pál értelmében²² jogosan nevezhetnének apostolnak is. Természetesen Mária szerethette Jézust, mint ahogy Jézus is szerethette Máriát – de hogy ez szerelmi vagy házassági viszony²³ lett volna, azt az Új Szövetség alapján a fantázia birodalmába kell utalnunk.

Mária evangéliumának Máriája szintén a tanítványoknak mond el a Megváltótól származó, előttük ismeretlen kijelentéseket. Az evangéliumnak a kódex 7. oldalán kezdődő része a Megváltó válaszait tartalmazza Péter kérdésére, majd

¹³ Lk 8,2.

¹⁴ Héródés Antipas galileai tetrarcha (Kr. e. 4–Kr. u. 39.) intézője nem valószínű, hogy kétes személyek társaságát nyilvánosan megtúrta volna a környezetében (Lk 8,3). A megszállott nőt inszinuáló apokrif hagyomány kialakulásában nagy szerepe lehetett a hibás exegézisnek, mely Lk 7,37 név nélküli asszonyát, aki - közelebről meghatározatlan módon - ἀμαρτωλός volt, paráznává tette, majd minden alap nélkül azonosította Lk 8,2 Máriájával. A Máriával foglalkozó kutatók véleménye szerint ez, a kánon segítségével szőtt apokrif mitográfusi munka - ha nem is tudatosan - legkésőbb I. Gergely pápától (590–604) fogva jó szolgálatot tett az irányba, hogy egy prominens női tanítványt (bűnbánó) prostituálttá téve kiszorítson a férfi dominált egyházi hierarchiából.

¹⁵ Mk 15,40–41; Jn 19,25.

¹⁶ Mk 15,47.

¹⁷ Mk 16,1.

¹⁸ Mk 16,2–9; Lk 24,1–10.

¹⁹ Mk 16,9.

²⁰ Mk 16,10; Lk 24,9–10.

²¹ Jn 20,11–18.

²² 1Kor 9,1.

²³ A szépirodalmi művektől vagy folklóremlékektől itt eltekintünk. Az egyetlen szóba jöhető dokumentum, a 2012-ben Karen L. King által a római koptológiai kongresszuson bemutatott „Jézus felesége evangélium” lett volna, ám a papiruszfragmentum a témában már korán megszólaló koptológusok többségének véleménye szerint hamisítványnak tekintendő. – Ariel Sabar oknyomozó újságírónak nem sokkal később a The Atlantic 2016 júliusi számában megjelent „The Unbelievable Tale of Jesus’s Wife” című cikke nyomán már azt is tudjuk, hogy a hamisítvány Walter Fritznek, egy egykori berlini egyiptológus hallgatónak köszönhető.

Jézus búcsúja és távozása után Mária vigasztalja a tanítványokat és adja tovább a neki adott kijelentést. A szöveg a 10. oldal után megszakad, és csak a 15. oldaltól ismerjük, ahol egy a lélek túlvilági útjáról szóló beszámolóba csöppenünk bele. Ha elfogadjuk azt a hipotézist, hogy az irat több részből lett összeszerkesztve, akkor ez a második egység. A beszámoló végén derül ki, hogy a beszélő Mária volt. A hátralevő 17–19. oldalakon egy párbeszéd bontakozik ki András, Péter, Mária és Lévi között. Én az általános vélekedéstől eltérően elképzelhetőnek tartom azt is, hogy ez nem a második egység második fele, hanem egy önálló harmadik egység.

Az evangélium redakciója és a mű keletkezésének kora befolyásolhatja az értelmezést is. Mivel a MarEv új szövetségű személyeket említ, olyan allúziókat tartalmaz, mint például „akinek van füle a hallásra, hallja!”,²⁴ „Békesség legyen veletek! Az én békességemet hozzátok létre! Óvakodjatok, nehogy valaki megtévessen benneteket, azt mondván, «Íme itt», vagy «Íme ott», ugyanis az Ember Fia bensőtökben létezik. Őt kövessétek!”,²⁵ „prédikáljátok az Ország evangéliumát!”²⁶ Ennek alapján a kutatás arra jutott, hogy a MarEv ismeri és felhasználja a kanonikus evangéliumokat, és így azoktól bizonyos értelemben függő viszonyban van, és természetesen azoknál később is keletkezett. Így a MarEv viszonylag kései (II. század második fele), következésképpen önálló forrásértékkel nem rendelkező irat. Én ezt másképp látom.

Az evangélium első részében, a Megváltó távozása után²⁷

fömlött Mária, mindegyiküket köszöntötte, azt mondta testvéreinek:

– Ne sírjatok, és ne szomorkodjatok, se ne kételkedjete! Mert az ő kegyelme teljesen veletek lesz, és megóv titeket. Inkább magasztaljuk az ő nagyságát, mert készen állt (= hajlandó volt) érettünk, emberré lett érettünk.

²⁴ 8,10–11.

²⁵ 8,14–20.

²⁶ 8,21–22.

²⁷ 9,12–10,23 - Az összes kopt szöveget saját fordításomban közlöm. A fordítás filológiai problémáira, a más fordításoktól való eltérések megindoklására itt nincs lehetőség, ezeket egy átfogó tanulmányban szándékszom közzétenni.

MarEv szövegkiadásai közül az alábbiakat párhuzamosan használom: WALTER TILL (szerk.): *Die gnostischen Schriften des koptischen Papyrus Berolinensis 8502, zweite erw. Aufl. bearbeitet von Hans-Martin Schenke*, Akademie Verlag, Berlin, 1972; ROBERT McLACHLAN WILSON - GEORGE W. MACRAE: „The Gospel of Mary”, in DOUGLAS M. PARROTT (szerk.): *Nag Hammadi Codices V, 2–5 and VI with Papyrus Berolinensis 8502, 1 and 4*. Brill, Leiden, 1979. (NHS XI); CHRISTOPHER TUCKETT: *The Gospel of Mary*, Oxford University Press, Oxford, 2007. A papirusz facsimiléjét közzéteszi CHRISTOPHER TUCKETT fenti műve, valamint KAREN L. KING: *The Gospel of Mary of Magdala. Jesus and the First Woman Apostle*, Polebridge Press, Santa Rosa, CA 2003.

Mikor Mária ezeket mondotta, szívüket a „jó” felé fordította, és elkezdtek a [Meváltó] szavairól elmélkedni.

Péter azt mondta Máriának:

– Húgom, tudjuk, hogy a Megváltó jobban szeretett téged a többi asszonynál. Mondd el nekünk a Megváltó szavait, amelyekre emlékszel, amelyeket tudsz, mi (pedig) nem, még csak nem (is) hallottuk.

Mária felelt és mondta:

– Ami előletek elrejtett, azt ki fogom jelenteni nektek, és elkezdte nekik ezeket az igéket mondani: Én – mondta – láttam az Urat látomásban, és azt mondtam neki: Uram, láttalak ma téged látomásban.

Ő pedig felelt és azt mondta nekem:

– Boldog vagy, mert nem inogsz meg, amikor engem látsz. Ahol ugyanis az értelem, ott van a kincs.

Mondtam neki:

– Uram, most aki a látomást látja, az a lélekkel, vagy a szellemmel látja azt?

A Megváltó felelt és mondta:

– Nem a lélekkel látja, sem nem a szellemmel, hanem az értelemmel, amely e kettő között van, az az, amely a látomást látja, és az az, amely [...]

Az apokaliptikus szakasz után pedig ezt olvassuk:²⁸

Amikor Mária ezeket elmondta, elhallgatott, mert eddig szólt hozzá a Megváltó. András pedig felelt, ezt mondván a testvéreknek:

– Mondjátok el, mit szóltok ahhoz, azt illetően, amit elmondott. Én ugyanis nem hiszem, hogy a Megváltó ezeket mondta. Hisz vajon ezek a tanítások (nemde más gondolatok?

Felelt Péter mondván ezeket az ilyenfajta dolgokat illetően, (és) megkérdezte őket a Megváltóról:

– Vajon beszélt ő egy asszonnyal, előlünk titkolva, nem nyíltan? Nekünk is meg kell térnünk? Hallgassunk mindnyájan órá (fem)? Őt választotta inkább, mint minket? Akkor Mária sírt, (és azt) mondta Péternek:

– Testvérem, Péter, mit gondolsz? Mit gondolsz hát, hogy én ezeket csak szívemben gondoltam, vagy hazudok a Megváltóról?

Lévi felelt és azt mondta Péternek:

– Péter, mindig dühösködő vagy. Most látom, mint erőlködsz ezzel az asszonnyal, (úgy) mint az ellenségek. Ha azonban a Megváltó őt méltóvá tette, kicsoda vagy te, hogy elvesd őt? Teljes bizonyossággal ismeri őt a Megváltó, ezért *jobban szerette őt, mint minket*. Inkább szégyenkezzünk, öltözzük fel a tökéletes embert,

²⁸ 17,7–19,2.

szerezzük meg őt magunknak, ahogy nekünk megparancsolta, és prédikáljuk az evangéliumot anélkül, hogy más rendelkezést, vagy más törvényt tennénk azon kívül, amit a Megváltó mondott. [(Akkor Lévi ezeket mondta)], és kezdtek elmenni, hogy hirde[ttesék] (az evangélium), és hogy prédikáljanak.

Az első szakaszban az elárvult tanítványok nevében Péter kéri Máriát, hogy mondja el nekik mindazon dolgokat, melyeket a Megváltó úgy mondott el, hogy a tanítványok nem hallották azt. Ezzel egyfelől elismerte azt a (banális) tényt, hogy nem mindig lehettek ott, amikor Jézus tanított, Jézusnak nem minden tanítását ismerik, másfelől elismerte azt a nyilván mindannyiuknak ismert tényt is, hogy Mária azért is lehet több kijelentés tanúja, mert „tudjuk, hogy a Megváltó jobban szeretett téged a többi asszonynál”. Ez a hódoló megjegyzés a Magdalai Máriát minden nő fölé emeli, magasabbra, mint akár Jézus anyja (akinek nevét János nem őrizte meg, akit Pál egyáltalán nem említ, és akiről a kánoni evangéliumok is följegyzik, hogy ambivalens viszonyban volt fiával).²⁹ MarEv-ban nemcsak Jézus emelte föl a Magdalai Máriát a női nem csúcsára, hanem a tanítványok is, és ezt Péter nyilvánossá is teszi. Ez az állítás bizonyosan azt jelenti, hogy az ógyháznak azokban a gyülekezeteiben, ahol a MarEv-t olvasták, annak kisugárzása érezhető volt – és ebből a kéziratok száma alapján (figyelembe véve az azok által kijelölt szűk idősavot) feltételezhetjük, hogy jó néhány lehetett – Máriát kitüntetett tekintélye miatt tisztelték.

Számunkra meglepő módon Mária válaszában nem a galileai vándorlások során elhangzott beszédek adják tovább, hanem egy vízióban közölt kijelentést. Ez hasonlít Pál apostol meghatározó vallási élményéhez, de a Magdalai Máriának János 20-ban a Feltámadottal leírt találkozásához is. Amint bárki, akinek ilyen meghatározó vallási élménye volt, tiltakoznék az ellen, hogy ez csupán fantáziálás lett volna, a MarEv-ban maga a Megváltó mondja, hogy aki a víziót látja, az a *nous* által lesz képes erre.

Ami Mária – itt nem idézett – beszédéből töredékesen megmaradt, az egy olyan ezoterikus kijelentés, amelyet bizonytalannak tekinthetünk gnosztikusnak. Nem csoda, hogy András első reakciója hitetlenkedés és elutasítás, melynek alapja a neki idegen tanítás, ami összeférhetetlen az általa Jézustól hallottakkal (tegyük fel: a szinoptikusok hagyományával). Tükröződése ez annak az egyházsociológiai ténynek, hogy a Mária-követő keresztény-gnosztikus gyülekezetekben szembe kellett nézni azzal az elutasító attitűddel, mely egy másik Jézus-tradíció nyomán emezt nem tartotta elfogadhatónak (egy évszázaddal később már eretnekként rekesztette ki). A háritás azonban sokkal durvábban és más érvekkel történik Péter szájából. Mária adekvát módon fogalmazza meg: Péter személyeskedő, őt nőiségében támadó sértegetéssel

²⁹ Lk 2,48–51; Jn 2,1–11; Mk 3,31–35; Lk 11, 27–28.

fordul felé, s próbálja megerősíteni hegemon pozícióját. Az evangélium redakciója szempontjából figyelemre méltó, hogy míg az első egységben Péter elismeri Mária kitüntetett szerepét, itt teljesen elvitatja azt – mintha nem is ugyanaz a két személy állna előttünk. Ám itt már nemcsak a Magdalai Máriáról van szó, hanem minden nőről: „Vajon beszélt ő egy asszonnyal, előlünk titkolva, nem nyíltan?” A tagadó választ provokáló kérdés a gyülekezet szempontjából azt üzeni, hogy nő nem lehet magasabb pozícióban az egyházban, mint a férfi, hisz nőnek nem lehet olyan, a Megváltótól kapott kijelentése, amit férfi ne bírna. Amíg András a konkrét kijelentést tartotta idegenszerűnek, de Mária személyét, valamint a női egyházfelőljárói pozíciót nem bírálta, addig Péter elvi alapon vitatja el ennek lehetőségét.

Az irat mögött egy keresztény-gnosztikus gyülekezetet kell látnunk, melyben a női vezetés legitimitását próbálják elvitatni – MarEv szerint minden bizonnyal sikertelenül, mert egy újabb tanítvány lép be a párbeszédbe, Lévi. Ő nemcsak Péter vezetői kvalitását kérdőjelezi meg azzal, hogy őt „mindig dühösködő”-nek nevezi, hanem tanítványváltára is méltatlannak tartja: ki vagy te, hogy a Megváltóval szembehelyezkedhetsz? Ennél megsemmisítőbb bírálatot aligha mondhatna egy magát tanítványi aspirációkkal élre állító trónpretendenssel szemben. Lévi azonban Mária mellett is tanúskodik: „Teljes bizonyossággal ismeri őt a Megváltó, ezért *jobban szerette őt, mint minket!*” Ez lényegesen több annál, mint amit Péter a 10,1–3-ban mond, Máriát Jézus nemcsak a többi asszonynál szerette jobban, hanem a férfi tanítványoknál is, beleértve magát Lévit, sőt még Pétert is. Mária áll az élen, tekintélye Péterét és a többi tanítványét is megelőzi, mert a Megváltó mindegyiküknél jobban szerette őt. Mária tehát – az evangéliumát használó keresztény-gnosztikus közösségben – legitim egyházi vezető, a Megváltó szeretete legitimálja őt. Szerepe megfelel annak, ami a jánosi teológia gyülekezeteiben a Szeretett Tanítványé, mivel itt ő a legjobban szeretett.

Hogy a Magdalai Mária nagy tekintéllyel rendelkezett, annak emlékét több gnosztikus irat polémiája megőrizte. A *Pistis Sophia* így tanúskodik erről:

Előlépett Péter és azt mondta Jézusnak:

Nem fogjuk tudni ezt a nőt (t. i. Máriát) elviselni, mert elveszi tőlünk a lehetőséget, és nem hagyja, hogy közülünk bárki beszéljen, hanem mindig ő beszél.³⁰

Péter itt is a vezető pozíció miatt féltékenykedik. Hasonló gondolat szólal meg a *Tamás evangélium* 114. logionjában.

Simon Péter mondta nekik:

Bárcsak távozna Mária közülünk, mert az asszonyok nem méltóak az életre!

³⁰ *Pistis Sophia* 36.

Jézus mondta:

Íme, én bíztni fogom őt, hogy férfivá teszem; hogy ő is élő szellemmé legyen, amely hozzátok, férfiakhoz hasonlít. Mert minden asszony, aki férfivá lesz, be fog menni a mennyek királyságába.

Mária – Jézus kijelentése szerint – nem „távozik” a férfi tanítványok közül, de pozícióját különös módon úgy őrzi meg, hogy Jézus őt is férfivá teszi. A különös képzetre itt most nem térünk ki.³¹ A *Fülöp evangélium*³² is tud arról, hogy Jézus jobban szerette Máriát, mint a tanítványokat.

A Szótér társa Mária Magdaléné, és az [Úr szere]tte őt jobban, mint az összes tanítványt, és meg szokta őt csókolni a [száján / arcán] sokszor.

A többi tanítvány [...]

Mondták neki:

– Miért szereted őt jobban, mint minket?

Felelt a Szótér, mondta nékik:

– Miért nem szeretlek titeket úgy, mint őt?³³

Egy vak és egy látó között, mikor sötétben vannak, nincs különbség.

Amikor kivilágosodik, akkor a látó látni fogja a fényt, és az, aki vak, sötétben marad majd.

A „jobban szeretett” Mária a példabeszédben a látó, a tanítványok: a vak. A jelen *aión* sötétjében egyformán nem látnak. Ám amikor fölvirrad, kiderül kettejük között a különbség: a látó a fényen látni fog, a vak – noha már kiviláglott – továbbra is sötétben botorkál. Mária pneumatikus, ezért szereti őt a Szótér, a tanítványok hylikusok.

Ha most megpróbálunk feleletet adni a címben fölvetett kérdésre – Egy feminista eklézsia irata a II. századból? –, akkor arra egyértelmű nemmel válaszolunk. Az Imperium Romanumban a II. században ilyet keresni anakronizmus. A genderkutatók már annak örülhetnek, ha egy korabeli szöveg nem hangsúlyozottan patriarchális, hanem kiegyenlítően tárgyalja a két nemet. De olykor a látszat még itt is csal.

Például Jakab levele 4,4 úgy tűnhet, mint a paráznság kiegyenlített megítélése (nemcsak a nők, hanem a férfiak is megítéltetnek), mert mindkét nem egyformán vétkezik: „μοιχοὶ καὶ μοιχαλίδες, οὐκ οἶδατε ὅτι ἡ φιλία τοῦ κόσμου ἔχθρα τοῦ θεοῦ ἐστίν; Parázna *férfiak és asszonyok* [μοιχοὶ καὶ μοιχαλίδες], nem tudjátok-é, hogy a világ barátsága ellenségeskedés Istennel?”

³¹ HUBAI PÉTER: „Az asszonyok nem méltók az életre”, *Egyház és Világ* I (1990/2) 5–7.

³² NHC II. 63,34–64,9.

³³ Szó szerint: az ő módján.

Csakhogy ma már tudjuk, hogy Károli Gáspár fordítása a Textus Receptus orosz szövegén nyugszik, mert a [μοιχοὶ καὶ] betoldást a jobb szövegek nem tartalmazzák, az csak ⲛ² P Ψ 311 sy^h toldaléka. Aki a hímnemű μοιχοὶ-t szövegjavítás céljából betoldotta, az félreértette, vagy átértelmezte a szöveg mondandóját (ennek következménye lett az egyenjogúsítás). Azt tette már egy évezreddel korábban, mint amit a XX. században elvártunk: nemcsak a parázna nők, hanem a férfiak is ellenségesek Istennel – nincs köztük gender különbség. Jakab levelének szövege azonban nem erről szól: a parázna nők (a magyarázók egybecsengő véleménye szerint) nem a női nemet diszkreditálják. Ez itt egy Hóseásig visszanyúló kép – YHWH és a szövetségét megtörő Izrael képe, illetve ennek alapján (az Isten ellenében) a világgal szövetkező ἐκκλησία – ők a „parázna asszonyok”. Ebben a prófétai képben, amelyre utalás történik, a (μοιχοὶ) férfiaknak nincs helyük, e képes beszédben a parázna nővel (nőekkel) szemben levő pozícióban, ahol a férfit várnók, ott Isten van – a görög szöveg betoldása a prófétai theológiát lapos moralizálássá változtatta.

MarEv sem feminista. Amiért a harc folyik, az egyfajta törekvés arra, hogy a hivatal mellett (ami kétezer év óta a férfiaké) megjelenhessék, ne legyen elnyomva egy-egy karizmatikus vezető, akik között – mert a *pneuma* nem válogat – lehet nő is, férfi is. Ha a címben említett feminista *eklézsiát* le mertük volna fordítani, és egyházat mondtunk volna, még félrevezetőbb lett volna a kérdés. Mindaz, amit ma egyházon értünk, valószínűleg a MarEv keletkezésének kora után alakult olyanná, ahogy mi ismerjük. Említettük, hogy azt senki nem teszi a II. század második fele elé. Én azonban Péter kérdéséből indulok ki, melyre ő az irat kontextusában egyértelműen tagadó választ vár: „Vajon beszélt ő egy asszonnyal, előlünk titkolva, nem nyíltan?” Úgy gondolom, hogy ha a mű szerzője ismerte volna a János evangéliumot, akkor Péterrel ezt a kérdést – melyre csakis egy asszertív *nem* választ várhatott – nem tetethette volna így fel. Ám a kérdésre a válasz – *igen*, beszélt. Jézus bizony beszélt a samáriai asszonnyal úgy, hogy egyetlen tanítványa sem volt jelen, s ekkor szól az asszony a Messiás/Krisztusról, mire Jézus így felel: én vagyok az, aki veled beszélek.³⁴ De a már említett látomás is ilyen, amikor a Feltámadott épp Mária Magdalénának jelenik meg: az asszony itt is egyedül van, és Jézus azt a kijelentést adja, hogy „felmegyek az én Atyámhoz és a ti Atyátokhoz, és az én Istenemhez és a ti Istenetekhez”.³⁵ A MarEv nemcsak Jánost nem ismerte, de a szinoptikusok írott formája sem volt neki elérhető, így mindezekről független tradíciónak kell tartanunk. Nem biztos, hogy azoknál, vagy hogy mindegyiküknél korábbi, mint ahogy bizonyos, hogy a Jézusról szóló elbeszélése történetileg nem hitelesebb. Ám nagyon korai, vagy a II. század elejéről származik, vagy talán még korábbi. Gyülekezete (és annak struktúrái) épp ugyanabban a forrási stádiumban

³⁴ Jn 4,25–26.

³⁵ Jn 20,11–18, kül. 17.

voltak, mint a szinoptikusok mögött álló, vagy a János mögött álló gyülekezetek. Nemhogy hegemonia nem volt még, de az egyes gyülekezeteken belül sem alakult ki a határozott vezetési struktúra. (Hogy ez hogyan alakult, és milyen nehézségei voltak, abba bepillantást engednek Pál levelei.) Ebben a helyzetben, a MarEv írásának helyén (amelyről nem tudjuk, hol volt) feminista gyülekezet aligha volt, ám egy erős – talán karizmatikus – vezető (is) lehetett.

A REMÉNY TEOLÓGIÁJA CHARLES PÉGUY KÖLTÉSZETÉBEN

JANEZ FERKOLJ

BEVEZETÉS

Charles Péguy (1873 január 7. – 1914 szeptember 5.) úgy tartotta, hogy „a romlott léleknél rosszabb a közönyös.” (III 1307) Másutt kijelentette, hogy „a folyamatos teremtés által léteünk.” (III 1329) Ha nem születünk állandóan újjá, csak a megszokás éltet, az maga a halál. Péguy-t az élteti tovább, ahogyan viszonyulunk hozzá. „Nem volt átlagos író: heves vitatkozó és felkavaró költő, töről metszett forradalmár és a hagyományokban gyökerező ember, átmeneti ateista és örök hívő, nyugtalanító próféta; mindenről lemondó nincstelen, aki úgy szerzi vissza életét, hogy mások szolgálatába állítja; szabad és divatoktól mentes ember a létezés küszöbén és határán; Istennel folyamatos párbeszédben álló újrakezdő és hódító; tanárképzős („Normalien”) aki szakít a normákkal és az értelmiségi kényelemmel; a szocializmus tévelygéseit elutasító szocialista; forradalmár és hagyományörző; anarchista és értékteremtő; a lelkiismeretlen antikonformistákkal szembenálló antikonformista; Dreyfus mellett áll, amikor elítéli az igazságtalanságot és antiszemitizmust, de jóval túlmegy rajta: az ítélkező, kirekesztő Egyházzal is szembenálló keresztény.”¹

ISTENHIT

Nem tudni, Péguy pontosan mikor nyerte vissza a hitét. Nála nyoma sincs Pascal tüzes éjszakájának vagy Claudel hirtelen elérékenyülésének. Barátai lassacskán vették csak észre szavaiból és írásaiból, hogy katolikus lett. Hitvallása a *Jeanne d'Arc szeretetmisztériuma* (*Le mystère de la charité de Jeanne d'Arc*) és az *Ifjúságunk* (*Notre jeunesse*) című műveiben olvasható: „Szívünk folyamatos elmélyítésével egyazon út mellett, nem valami fellángolás eredményeképpen jutottunk el a kereszténységhez. Ott várt az út végén.”² Az igazságosság és az igazság, amelyet annyira szeretett és amelynek egész ifjúságát, mindenét odaszentelte, keresztény fogalmak, nem modern, hanem örök értékek. Szocializmusa nem parlamenti

¹ P. DERUAZ: *Prier 15 jours avec Charles Péguy*, Nouvelle Cité, Montrouge, 2004, 15.

² C. RIQUIER: *Les Confessions de Péguy*; in: *Pensée de Péguy*, DDB, Paris, 2015, 109.

szocializmus, hanem a szegénység és rajta keresztül a szeretet misztériuma, a világi szegénység vallása. Nagy felhajtást csaptak a modernizmus körül, ami nem más volt, mint a régi és új eretnokségek intellektuálisan elszegényedett változata. A kereszténységben a modernizmus sokakban politikává alacsonyította a hitet. Ezért volt szükség világi forradalomra. Péguy mindig hitt abban, hogy az eszményi miszticizmus, amelyet megalapított, eredményes lehet. Hitt a dreyfusizmusban is, ám az is csak elnyomónak és politikai hazugságnak bizonyult. Nem lett azonban hűtlen a szocializmushoz. Kitartott álma, ideálja és hite mellett, és ez tette őt magányossá életében, és példává halála után.

Ami leginkább a kereszténység felé hajtotta Péguy-t, az a rossz problematikája és az emberi nyomorúsággal való együttérzés volt. Megértette, hogy a rossz eredete az isteni törvényekkel szembeni engedetlenség, amikor is az ember letér az emberség útjáról, szíve megkeményedik és értelme vakká lesz. A kísértés diadala a pénz szeretetében és a túlzott intellektualizmusban nyilvánul meg. A *Jeanne d'Arc szeretetmisztériumában* olvashatjuk: „A keresztény szívében ott az ámulás; a keresztény színre lépésekor elárulta Krisztust. Ezredszerre, százezredszerre szolgáltatjuk ki, hagyjuk magára, áruljuk el, tagadjuk meg Őt.” Vannak azért olyanok is, akik becsületes életet élnek, megtesznek mindent, amit Isten kér, de mivel mindig az üdvösség veszt és a kárhozat nyer, ezért szerencsétlenek elveszítik az üdvösségben való hitüket. Ez földi életünk nagy misztériuma! Nem hiszünk többé Isten jóságában.” Gondolatai Évánál kötnek ki. Nem a bűnéről beszél, csak a szerencsétlenségét látja. Tiszteletteljes együttérzéssel hajol meg előtte, hogy elmesélje annak az embernek a történetét, aki saját szemével látta, hogyan zárul be a Paradicsom a földön.

*Az alázúduló boldogság kiöntött
A lélek csöndje olyan volt, mint egy tó
S a felkelő nap, mint a szentségtartó,
Visszaverődött a ragyogó égen*

*A felszálló gőz, mint a tömjén.
A cédrusok magas barikádja,
A boldogság napjainak oszlopcsarnoka,
Minden elpihent az est csöndjében.³*

Egyfajta mámor hatja át ezt a leírást, az emlékezés részegsége, amely mintha a múlt újraélésének illúzióját keltené. Péguy mindig az elveszett Paradicsomot ábrázolja, Éva bukásának gondolatától nem tud szabadulni:

³ Ch. PÉGUÝ: *Oeuvres poétiques complètes*, Eve, Gallimard, Paris, 1975, 938.

*Ti nem ismertétek az anyaföldet,
A könnyű rögöt,
Annak a súlyos fürtnek árnyát és csöndjét.
Sem a búza óceánját, ezt az abroszt,
És az egymást követő boldog napokat.⁴*

Éva végzete és fájdalma: foganni és megszülni ezt a kárhozott világot, majd látni, mint növekszik benne a nyomorúság és a bűn. A bűnök folyamatosan tért hódítanak az erényekkel szemben, a bátorság és a munka szeretete lanyhul, a lustaság azonban nem. Amit az igazság és a szeretet elveszít, többé nem tudják visszaszerezni. Amit megnyernek maguknak, az újból és újból elvész. Csak a kéréget ragadhatjuk meg a dolgoknak, velejük már akkor megrohadt, amikor Isten kivonult ebből a világból. Amikor Éva megtagadta Istent, kinőtt a földből a kereszt fája. Isten elárulása Fia keresztre feszítéséhez vezetett. Jézus úgy jött a világba, hogy ne ismerjék fel. Csak az állatok voltak kedvesek hozzá, a marha és a szamár. Az emberekben már semmi emberi nem maradt, semmi az eredeti természetünkből.⁵

A kétségbeesés azonban távol áll Péguy lelkületétől. Az a küldetése, hogy helyreállítsa az igazságot, mint Hamlet, de saját akaratából és másfajta bátorsággal, mint Don Quijote.

*„Kizökkent az idő; - ó, kárhozat!
Hogy én születtem helyre tolni azt.”⁶*

Péguy számára Éva testesíti meg a világot a vízesés felé sodró áramlatból kimeneteni akaró embereket, mivel ő még őrzi magában az elveszett paradicsom képét. Megteszi, amit tud: rendet terem.

*Ó, ti, kik a legrejtettebb zugokból is
Eltávolítotok minden port és szennyet
És minden oda nem illő, helytelen dolgot,
A fáradtságos munkának, a virrasztásnak és a gondoskodásnak bajnokai,*

*Ti, akik meggyújtjátok a lámpást
És a terített asztal közepére állítjátok,
És akik ronggyal fényesítitek a lépcsőkorklátot,
Rendezgetitek a virágokat és az életet.⁷*

⁴ I. m., 945.

⁵ E. MOUNIER: *La pensée de Charles Péguy*, Librairie Pion, Paris, 1931, 316-7.

⁶ W. SHAKESPEARE: *La tragédie de Hamlet*, Paris, 1924, 68-69.

⁷ Ch. PÉGUY (1975): 953.

Ahelyett, hogy harcolna a rossz ellen, szeretné és gyakorolná az erényeket, üdvözlőné és követné Istenét, a jószándékú ember fáradhatatlanul csak rendet tesz. Minden, ami a keze ügyébe kerül, szükségtelen kacattá válik, amit félredob. A rendcsinálással eltemeti őket. Mindenkiben csak az marad meg igazán, amit a lelkében növeszt: a megbánás és szeretet. Éva munkája tehát, hogy helyére tegye a dolgokat, hiábavaló. Erről a krízisről többször is említést tesz Péguy. De amikor újra Istent hívja segítségül és beléje veti bizalmát, elkezd úgy élni, mintha minden csakis rajta múlna.

A földi életben gyakoriak azok a pillanatok, amikor feladjuk az Isten jóságában vetett hitünket, teret adván ezzel a kétségbeesésnek és a bűnöknek. Péguy akkor tért vissza hitéhez, amikor megbizonyosodott nélkülözhetetlenségéről. A hit azért lett szükséglet számára, mert le akarta győzni a nyomorúságot a földön, és a rosszat a lelkekben.⁸

A KERESZTÉNY REMÉNY

A keresztény remény felfelé mutat. „...lelkünknek biztos és erős horgonya, amely behatol a kárpit mögé, ahová elsőként bement értünk Jézus...” (Zsid 6,19-20a) A tenger mélyéig lenyúló és ott megkapaszkodó horgonyhoz hasonlóan lelkünk horgonya, a remény felnyúlik az égbe, hogy ott szilárdan megkapaszkodjon Istenben. Ebben van a nagy különbség a keresztények illetve a zsidók, és a pogányok reménye között. A pogányoké az ismert dolgokra korlátozódik, míg a keresztényeké előre mutat, mivel messiási. A keresztény remény több, mivel Jézus Krisztus már beteljesült feltámadására és a még be nem teljesült zsidó *eszkhatonra* támaszkodik, olyan dolgokra, amelyet a pogány eszkatologikus tanok el sem tudtak képzelni. A keresztények reménye magában foglalja az ember testi-lelki üdvösségét, amelynek Krisztus feltámadása nem pusztán tárgya, hanem alapja. Ez egyben hitünknek is lényeges vonása, ahogy Péter apostol levelében olvassuk: „Áldott a mi Urunk Jézus Krisztus Istene és Atyja, aki nagy irgalmából újjászült minket Jézus Krisztusnak a halottak közül való feltámadása által élő reménységre, arra az el nem múló, szeplőtelen és hervadhatatlan örökségre, amely a mennyben van fenntartva számotokra. Titeket pedig Isten hatalmas őriz hit által az üdvösségre, amely készen áll arra, hogy nyilvánvalóvá legyen az utolsó időben.” (1Pét 1,3-5) Ez az örökség földi életünk során is teljesül, igaz, csak részben. Fontos megtisztulnunk és megszeliődününk a számos megpróbáltatás által, mielőtt megnyilvánul számunkra Isten dicsősége. Állhatatosan várjuk, mivel oly fenséges. (vö. Róm 8,24) Maga a Szentlélek is „esedezik értünk kimondhatatlan fohászkodásokkal” – azokban, akik remélnek,

⁸ Cf., A. ŠTRUKELJ: *Klečeča teologija*, Družina, Ljubljana, 2000, 254.

Krisztus megváltó művének beteljesedéséért. A remény Szentháromságos, isteni remény. Teológiai erény, amely a Szentháromság életéből fakad. „A hitben való életünk, növekedésünk és kitartásunk feltétele, hogy Isten szavával tápláljuk azt; kérni kell az Urat, hogy Ő növelje bennünk; szeretetben kell kiteljesednie (vö. Gal 5,6) és az Egyház hitében kell gyökereznie.” (CEC §162) Ezért van az, hogy még ebben az Istentől eltávolodott világban is a remény – bármilyen piciny és alig észrevehető – mindig megingathatatlan marad.⁹

A *Jeanne d'Arc szeretetmisztériumában* „Péguy színre lépteti Jeanne fiatal pajtását, Hauviette-et, akinek szavai a bizalom teológiai alapjait fektetik le. Gonzague Szent Lajoshoz hasonlóan Hauviette az országban dúló háború közepette sem hagyja abba a játékot, amikor annak van itt az ideje. „A kislányok ártatlan időtöltése igen csak kedves Isten színe előtt. A gyermekek ártatlansága Isten legnagyobb dicsősége. Isten előtt minden kedves, amit csak a nap folyamán teszünk, feltéve természetesen, hogy cselekedeteink helyesek. Minden Istené, minden Őt illeti, minden az Ő szeme előtt történik; az egész napunk az Ővé, a játék is, amikor annak van ideje. Én csak egy francia kislány vagyok, és nem félek Istentől, mert Ő a mi atyánk. Az ember nem fél a papjától.”¹⁰

A REMÉNY

Amikor minden veszni látszik és a reményvesztett embernek semmi oka sincs az üdvösségben hinni, akkor kitartóan megszólal az isteni hang: a tékozló fiú történetét visszhangozza. Azt mondja a bűnösnek, hogy még ha rossz útra tért is, atyja a végsőkéig várni fogja és visszatértekor jobban fog örülni neki, mint az otthonmaradó testvéreinek. A *Feljegyzések Descartes-ról (Notes sur Descartes)* című írásában Péguy azt is hozzáteszi, hogy a remény egyfajta állandó lendületet biztosít számunkra emberi erőfeszítéseink újrakezdéséhez. Küldetése az, hogy megújulást serkentő kezelésben részesítsen mindent, és felkészítsen az alkotás képességére. Ha már egyszer bent van a lelkekben, magával hozza a kegyelmet is.

Péguy szerint a remény értékesebb, mint a hit vagy a szeretet. Hinni könnyű. Az Istenre hagyatkozás nehezebb, hogy az ember ne akarjon mindig mindent maga csinálni. A remény mindig a hit és a szeretet között halad, záloga a másik kettő folyamatos megújulásának. Azonnal elvet mindent, ami nem kizárólagosan isteni.

A leglényegesebb dolgokat nem a felnőttek és a szülők ismerik fel, hanem a gyermekek. Ők mozgatják a világot. Semmit nem csinálnak, csak játszanak, de az ember miattuk érez erőt magában a munkához és az élethez, amelyben folyton

⁹ Cf.,i. m., 255.

¹⁰ L.-M. POCQUET DU HAUT-JUSSÉ: *Charles Péguy et la modernité*, Artège, Perpignan, 2010, 376.

ismétlődni látszódnak a napok. Élvezetből futkosnak, gond és fáradtság nélkül. Még nem tanultak meg takarékoskodni az erőikkel, sem elérendő céljaikhoz igazítani azokat. Csak menni és ugrándozni akarnak. Újra és újra megtenni ugyanazt az utat a gyermekek számára nem kidobott idő. Sőt! Még nagyobb öröm, mert az ő szemük elől az újabb lépések nyomai nem fedik el az előzőkét, mint ahogy az a felnőtteknél szokott lenni. A szentekkel nem más történik, mint hogy tökéletlen módon ugyan, de visszaszerzik elvesztett ártatlanságukat. A gyermek viszont még a paradicsomi ártatlanságát birtokolja. Elég csak megnézni egy imádkozó gyermeket: ez a világon a legszebb dolog, még akkor is, ha imádságát rosszul végzi. Az igazi ima bizalommal teli elpihenés Isten tekintetében. Nyomorúságos világunkban a gyermekek a kegyelem megnyilvánulásainak tanúi: ezért szerette őket annyira Jézus.¹¹ Az Új teológus (*Un nouveau théologien*) című művében Péguy ezeket a szavakat adja Isten szájába: „Az én teremtményeim a gyermekek”, majd hozzáteszi, hogy ők egyben a kereszténység legtisztább forrásai.

Túlzás lenne-e azt állítani, hogy keresztény reményünk a jövőről szól, de csírájában már most jelen van a történelemben? Az Isten országa soha nem lesz összeegyeztethető a történelemmel. Az ellenséges erők mindig növekedni fognak. Minden politikai és gazdasági pesszimizmus ellenére ki kell érlelni magunkban a naiv gyermeki reményt és bizalmat abban az abszolút jövőben, ami Isten maga.¹²

A remény erőgyűjtés. A bűnös, akárcsak az elveszett bárány, halott. Mihelyt azonban arra gondol, hogyan fogadják majd őt tékozló fiúként hazatérve, lelke rögvést visszatér az életbe. A remény a feltámadás egy módja. Halott lelkekből élőt csinál, elhasznált lelkekből gyermeket. Miféle isteni matematika állítja az elveszett bárányról szóló példabeszédben azt, hogy egyetlen megtérő bűnös többet ér kilencvenkilenc igaznál? Ez első látásra igazságtalanság. Valójában azonban új törvény: a szeretet törvénye. Mindent felborít a remény, ami Isten szívében született. Isten atyaként remélt. Annyira szeret, hogy velünk azonos szintre akar helyezkedni.

*Különös felcserélődés, különös megfordítottság,
Visszájára fordított világ.
A remény erénye.
Minden érzés, amivel Istennek tartozunk,
Benne volt meg hamarabb irántunk.*

*Meg kell várnia a bűnös ember hajlandóságát,
Mivel vele egy szintre helyezkedett.*

¹¹ E. MOUNIER: i. m. 334.

¹² Cf., C. SORČ etc.: *Priročnik dogmatične teologije I, Odrešenik Jezus Kristus, Družina*, Ljubljana, 2003, 424.

Bennünk vár.

Ez teljes esztelenség: várja, hogy megmentjük magunkat.

Nélkülünk nem tehet semmit.

Aki szeret, szolgálja lesz annak, akit szeret.

Isten nem vonta ki magát ez alól a törvény alól.

Szeretete miatt a bűnös ember szolgálja lett.¹³

Isten mindent az ember kezébe adott, mert remélt benne. Szeretetből Ő maga váltott meg minket nekünk ajándékozván Jézusnak, az Atya reménységének testét. Ezért oly értékes az elveszett bárány, akit megtalálnak. Visszatérte az isteni remény megkoronázása. Az üdvösség rendjében tehát Isten teszi meg az első lépést, de az embernek is beleegyezését kell adni, hogy a kegyelem működésbe léphessen. A remény természetfeletti tudással ruházza fel a bűnös embert. Azt teszi lehetővé számára, hogy lelki szemeivel lásson. Minden élet és minden ember természetes módon vonzódik Istenhez. A kegyelemmel való találkozásból és annak elfogadásából remény és világosság fakad.

A REMÉNY ÁLTALI ÜDVÖSSÉG

Péguy szerint a szenvedésben ott rejlik az üdvösség lehetősége. A megszokást és mindazt, amivel bebiztosítjuk magunkat, szétzúzza a szenvedés, majd így kifizetve minket elhajít, hogy öltük fel magunkra a szabadság és kegyelem ruháját. A kifosztottság szent, mert előkészít minket valamire: ez az ártatlanság és az erények kezdete. Az ember legfőbb nagysága az a négy dolog, amelytől mentesek voltak az antik istenek: halál, szegénység, veszély, betegség. A kereszténység ezeket a hiányosságokat átlényegítette. A munka szeretetszolgálat lett, a betegeknek pedig lehetőségük van részt vállalni a világ legcsodálatosabb művében: Krisztus szenvedésében. A szegénység, azaz a holnapban való bizonytalanság a bizalom iskolája lett. Erkölcsi nyomorunk miatt bűnösök vagyunk, és ezáltal ismét a kereszténység középpontjába kerülünk. Nem attól vagyunk keresztények, hogy eljutottunk egy bizonyos morális, intellektuális vagy spirituális szintre, hanem attól, hogy van egy titokzatos felfelé nyúló gyökerünk, amely egyszerre lelki és testi, halandó és örök:¹⁴ „A remény mint erény válasz az Isten által belénk ültetett boldogságvágyra. Magában foglalja mindazt a reménységet, mely cselekedeteink mozgatórugója; véd a

¹³ E. MOUNIER: i. m. 335.

¹⁴ I. m., 187-9.

csüggedéstől; támasz az elhagyatottságban, és kitágítja a szívünket az örök boldogság várásában. Megóv az önzéstől, és a szeretet általi boldogságra vezet” (CEC § 1818)

A Második erény misztériumában (*Le mystère de la deuxième vertu*) az áll, hogy megmenekülhetünk a kétségbeeséstől, ami a legnagyobb bűn a világon. Hogy legyőzhessük, egy kisgyermek kezét kell megfognunk:

Ez a semmi kis remény.

Ez a kislány.

Halhatatlan.

Ő fog kiragadni minket a szolgaságból, az öregedésből és a kárhozatból. Remény nélkül csüggedés lenne a vége mindennek. Minden lelki újjászületésnek, minden szabadságnak és minden újnak a forrása a remény. Új kezdetek magvait szórja szét, új életet fakaszt, újáteremt. Minden őbenne áll fenn:

Általa, aki örökké újakezd, örökké ígér,

És mindenre garancia.

A mának holnapot ígér, a reggelnek delet és estét,

Az életnek életet, az időnek magát az örökkévalóságot.

A remény fáradhatatlan. Minden egyes nap újra megteszi az előző nap minden egyes lépését, hússzor is ugyanazt az utat. Az ember folyton újakezd, és ennek csak az utolsó ítélet után lesz vége. A keresztények élete így foglalható össze: ima, szentségek, születés és halál, bűn és bűnhődés. A remény birodalmában azonban az idő az Örök Húsvét himnusza lesz. Bárcsak az ember is a gyermekek képére formálódna, akik maguk a remény, Isten legnagyobb dicsősége!

A KICSI REMÉNY TETSZIK ISTENNEK

Péguy különleges költeményét, A második erény misztériumának csarnokát (*Le porche du mystère de la deuxième vertu*). Hans Urs von Balthasar is lefordította. Isten szívében a remény van a legvégső helyen. Feltételezi a hitet, ami kijelöli a remény tárgyát. A hit által várt megszabadulás csak a reményben lehetséges. Maga a hit nem más, mint „A hit pedig a remélt dolgokban való bizalom, és a nem látható dolgok létéről való meggyőződés.” (Zsid 11,1) A remény a szeretet felé mutat. A Jézus Krisztusban kinyilatkoztatott szeretet az egyetlen módja a hitben való életnek: „azt az életet pedig, amelyet most testben élek, az Isten Fiában való hitben élem, aki szeretett engem, és önmagát adta értem.” (Gal 2,20) A szeretet mindhárom erényt magában foglalja: „A szeretet által tudunk minden körülmények közt

megmaradni a hitben és a reményben” (Vö. 1Kor 13,7) Emiatt mondja Szent Pál, hogy a három közül legnagyobb a szeretet. Mindhárom Istentől származik és Őrá mutat: ezek az isteni erények. Az úton lévő ember segítői és egyben az emberi lét tartalmának meghatározói. Minden karizmát túlél a szeretet, melyből hit, remény és állhatatosság együtt fakadnak. A hit és a remény annak az „önzetlen” szeretetnek a kifejeződése, amely pusztán Isten akaratát teljesíti. A remény tehát a szeretetnek azon képessége, hogy a végtelenségig és mindenre nyitottan készen álljon, tudván, hogy számára mindig Isten a legnagyobb jó. A keresztény remény kizárólagosan a szeretet kifejeződéseként értelmezhető. A remény a teremtés hajtóereje, Isten előtt talán a legkedvesebb.¹⁵

*Mondják, hogy némelyik ember nem alszik – mondja Isten.
Az álom pedig az ember barátja.
És Isten barátja.
Talán a legszebb alkotásom az álom.
Magam is megpihentem a hetedik napon.
A tisztaszívűek álma jó, és aki alszik, annak tiszta a szíve.
Ez a titka a gyerekek fáradhatatlanságának is.
Meg a lábukban lévő erőnek.
Fiatal lábak, fiatal lelkek
Minden reggel újból frissen indulnak,
Mint a fiatal, az egészen új Remény.¹⁶*

A leszálló éjre Isten úgy tekint, mint a halott Fia testét beborító lepelre. A végső Istenre hagyatkozásában, a fájdalmasan távollévő Atya iránti végső reményében elnyugvó Fiú álmára száll le a lepel.

Isten megadja az embernek, hogy álmában újjáéledjen benne a remény. Mindez egybeesik a legmélyebb sötéttséggel, amikor az Atya teljes Szentháromságos hallgatásban jelen van Fia kivégzésénél, majd a temetés éjszakáján. Itt nem esik szó a feltámadásról. A szeretett leánnyal, vagyis az éjszakával folytatott rövid beszélgetésben kimondatlanul mégis ott van. Az éjszaka azt teszi, amit minden ember megtehet. Az éjszaka, aki - hogy mindez megtörténhessen - átvette a remény helyét, a reményét, melynek nevét ebben a végső odaadásban nem lehet kiejteni. Végső mind az Atya, mind a Fiú, mind a Lélek számára, sőt az ember számára is, aki most végre tévelygő útja végéhez ért.¹⁷

A remény az ember legszebb válasza a kinyilatkoztatásra. Isten el is várja ezt a bizakodó választ. Péguy pontosan megfogalmazza a gyermeki, vagyis evangéliumi

¹⁵ Cf. A. ŠTRUKELJ: i. m. 258.

¹⁶ Ch. PÉGUY (1975): 657.

¹⁷ Cf., A. ŠTRUKELJ: i. m. 259.

lelkület mibenlétét. Mekkora gyengédséggel szereti Isten a gyermekeket, hiszen ők sokkal inkább teremtményei, mint az emberek! Egyik legismertebb mondása gyönyörűen fejezi ki mindezt: „*Nincs szebb az imádsága közben elalvó gyermeknél – mondja Isten. A világon semmi sincs ehhez fogható.*”¹⁸

A MISZTÉRIUMOK

Péguy szerint e világ nyomorúsága azért oly nagy, és azért annyira lehetetlenség változtatni rajta, mert túlságosan kötődünk földi javainkhoz. A modern világban a szenvedés be van zárva az emberbe, és csak gyötrődést okoz. A keresztények számára viszont a szenvedés egy hatalmas, és legfőképpen pedig az egyetlen ajándék, amelyet Istennek ajánlhat. A keresztény ember szenvedése Krisztus szenvedésének a testvére. A hívőt minden fájdalma Krisztussal, és az emberi szenvedést megélt szentekkel egyesíti. Krisztus óta, aki mindenféle szenvedésből kivette részét, az emberi szenvedés értelmet nyert. A megszentelődés és a megváltás eszközévé lett. Akkor jelentőséggel bír Isten szemében, hogy lelkeket lehet menteni vele. Jézus szerzett ekkora értéket neki.

A Péguy életét oly sokáig megkeserítő anyagi nélkülözés problémája is megoldódik ezáltal. A kereszténység nem törölte el a szenvedést, hanem új értelmet adott neki: mint üdvösségre és kegyelemre vezető utat, egyenesen kívánatosá tette.

Marad azonban az erkölcsi rossz kérdése: a bűn. Péguy itt egészen a kezdetekig visszamegy. Évától indulva két összefonódó történet mentén halad: az emberi fajé az egyik, az emberi léleké a másik. Időben Éva Mária őse. Lelki értelemben azonban ő ültette a kereszt fáját. Dupla láncolat kezdete ő: az emberi történeté, melyben az áteredő bűn öröklődik át, és a lelki történeté, amelyben a bűn uralmát a Szent Szűz tisztasága és Krisztus születése szakítja meg. Péguy mindig kettős érzéssel viseltetett az ember iránt: egyrészt csodálja az Istennel harmóniában élő ember nagyságát, másrészt kineveti, amikor jelentéktelensége ellenére megpróbálja túlszárnyalni Őt.

A bukott ember nem tudja visszaszerezni azt, amit a dicsőséges ember szabad akaratából veszett el. Éva vétkét csak Isten tudja lemosni, Évától kell ezért indulnia Krisztus származásának emberileg és lelkileg is. A bűn okozta repedésből fakad a megtestesülés forrása. Újra kezdődik a világ. Ez a kereszténység alapvető nézőpontja: az örök beilleszkedése a halandóba. Ahogyan a lelki beleíródik a testibe, úgy illeszkedik egymásba minden ember, Jézus, minden élet, minden emberi élet, és minden anyagi élet. Csakis a megtestesülés hűsége és teljessége teszi mindezt lehetővé az emberi természet számára.¹⁹

¹⁸ L.-M. POCQUET DU HAUT-JUSSÉ: *Charles Péguy et la modernité*, Artège, Perpignan, 2010, 377.

¹⁹ E. MOUNIER: i. m. 347.

Jézus első az emberek és első a szentek között. Ugyanúgy szabad akaratral bír, mint az ember. Teremtőként szabadon elfogadta teremtett emberi szabadságát, emberként pedig szabadon elfogadta a kereszthalált. Metafizikai eszközökkel emberi körülmények közé helyeztetett. Az emberek azért ragaszkodnak annyira a veszendő földi dolgokhoz, mert a földből vétettek. Nekik is van azonban lelkük, és test és lélek közötti kapocs misztikus. Test és lélek egyszerre lép majd be az örök életbe, kéz a kézben, mint ahogy az örök rabságba is egyszerre zuhannak. Péguy szilárdan hisz a test feltámadásában. De a test magában nem tud eljutni az üdvösségre, és egyetlen angyal sem képes magára venni az emberek összes bűnét. Jézus ereiben szégyennel, gyűlölettel és gyilkossággal fertőzött emberi vér folyt, és ez a számtalan gonosztevő királytól származó vér meg lett tisztítva minden szennytől. Testünket is megváltotta, lévén hogy saját emberi testében a létező legnagyobb kegyelmet hordozta. A teljes ember újjá lett alkotva benne, mert Jézusban²⁰

*...maga a természetfeletti is testi
 És a kegyelem fája mélyen gyökerezik
 És mélyen a talajba ereszti gyökerét
 És így a faj fája is örök.
 És az örök benne van a halandóban
 És a kegyelem fája mélyen gyökerezik
 És a földbe nyúlik, és egészen leér a mélybe
 És maga az idő lett így időntúli.²¹*

Az Új teológus kapcsán elgondolkodhatunk az áteredő bűn által lerombolt régi rendet helyreállító Jézusról, aki szenvedésével eltörölte a bűnököt, feltámadásával pedig helyreállította a rendet. A megtestesülés tehát – a maga teljességében – a testinek és a lelkinak a kibékülése. Jézus, mivel éppúgy egészen Isten, mint ahogy egészen ember, örökké élni fog. Örökké köztünk van. A szentmise áldozatában szüntelenül megismétlődik a kereszt áldozata. Mivel a kísértés és a bűn folyamatosan megújulnak, ezért Isten Fia, aki emberré lett, hogy megmentse az embereket, szeretetből ki kellett, hogy terjessze a jelenlétét az eljövendő századokra is. Az Egyház, Krisztus testeként örök ígéreteket kapott Tőle, hogy mindez megvalósulhasson. Mint ahogy Jézus részese lett emberségünknek – betegség, éhség, szomjúság, öreg-ség – irántunk való szeretete révén mi is részesülünk kegyelmeiben és érdemeiben. Jézus Istenként és emberként is a miénk. Egyrészt a szentáldozásban, a kenyér és a bor színében való valóságos jelenléte által, másrészt az imában, szentségeiben és a kegyelemben lelki jelenléte által.

²⁰ E. MOUNIER: i. m. 349-351.

²¹ Ch. PÉGUY (1975): 1041.

Felmerül a kérdés, hogy ha egyszer Jézus helyreállította a rendet a világban, akkor miért tapasztalunk mégis ekkora zűrzavart magunk körül. Hiábavaló volt a szenvedése? A kegyelem miért nem működik mindig és mindenütt? Azért, mert minden az ember szabad akaratán múlik. Rajtunk múlik, hogy kivesszük-e a részünket saját üdvözülésünkben, vagy sem. Az ember hibájából előfordulhat, hogy Isten kénytelen távol maradni. Ebben is alávetette magát Isten az embernek. Ha a szabad akarat nem siet a kegyelem elébe, akkor elkerülik egymást. Ha az ember elszalasztja Istent, Isten is elszalasztja őt. Egyedül Jézusban nem tud elmaradni ez a találkozás, mert benne a szabad akarat is és a kegyelem is a legmagasabb szinten működött. Az ember középpontjában a szabad akarat áll, mely Isten legnagyobb alkotása benne, és egyben a legszükségesebb is, mivel a kegyelem ingyenességét feltételezi. Isten titka a szabad akarat és a kegyelem kapcsolatában ragyog fel.

A *Jeanne d'Arc szeretetmisztériumában* azt olvassuk, hogy mindaz, aki a szenvedő, küzdő vagy dicsőséges Egyházon belül van, közösségben van Istennel. Az Egyház egy, és a közösség is örökké egy. Ahogy Krisztus mondta: „ahogyan te, Atyám, énbennem, és én tebenned, hogy ők is bennünk legyenek.” (Jn 17,21)

A misztériumok tanulmányozásának csúcán az égiek szeretete vigasztalja Péguy lelkét: a szentek közössége. Lehetünk bűnösök, és mégsem leszünk elvetve. A bűnös, és maga a bűn is a kereszténység alappillérei.²² A bűn szó Péguy számára a keresztények azon hibás cselekedetét jelöli, melynek súlya áttevődik a többi hívőre és Krisztusra is. Az ember egyszerre lehet bűnös és jó keresztény. A bűnös nem illetéktelen abban, hogy keresztény dolgokról beszéljen. Villon például különösen szép balladát írt a Szűzanyához. A bűnös ember írja a legszebb imákat. A bűnösök mindig szentek közelében láthatók, mindig velük együtt. Minden szentet bűnösök serege követ. A szentek a bűnösök pártfogói Isten előtt. Szűz Máriát lehet például arra kérni, hogy mentsen meg egy lelket vagy gyógyítson meg egy beteg gyermeket. Magára veszi mindezeket a terheket, akárcsak a többi szent. „*A bűnös a szent felé nyújtja kezét, a szent pedig megfogja. És együtt, egymás által, egymást húzva jutnak el Jézushoz, szétkapcsolhatatlan láncolatot képezve.*”²³ Ez a közösség olyan szenvedések, megpróbáltatások, gyakorlatok, munkák, erények, kegyelmek, érdemek és imák gyümölcseként jön létre, melyeket a bűnös és a szent egyaránt tesznek. A szentek erősítik a jószándékot, vezetőkink ők, segítenek utunkon, ők a mi kincsünk. Ez a gondolat a katolikus Egyház hivatalos tanítását juttatja eszünkbe: „*Az Egyház egyes híveit kanonizálja – azaz ünnepélyesen kijelenti róluk, hogy életükben hősi módon gyakorolták az erényeket és mindvégig hűségesek maradtak Isten kegyelméhez – ezáltal elismeri a bennük működő Szentlélek erejét és erősíti a hívek reménységét, példaként és közbenjáróként állítva eléjük a szenteket.*” (CEC

²² E. MOUNIER: i. m. 361.

²³ I. m., 366.

§828) A szent férfiak és nők mindig is a megújulás forrásai és előidézői voltak az Egyház történetének nehéz pillanataiban. Az Egyház apostoli tevékenységének és misszionáriusi lendületének titkos forrása maga a szentéletűség. A szentek és Jézus Krisztus életének utánzása révén jutunk el a szentek közösségére. A keresztény ember az összes régi és jelenlegi szent védelmét és törődését élvezzi.

A NÉPEK ÉS A KERESZTÉNYSÉG

A zsidó nép adta a régi törvényt. Az Ó- és Újszövetség közti különbség ellentmondás: az Ószövetség a földi uralomra és kormányzásra összpontosít, míg az Újszövetség a szegénységre, a lelki éhségre, és a nem e világból való királyságra. Az Ószövetség a teremtéssel kezdődik, az Újszövetség az utolsó ítélettel ér véget. Előbbinek a kiindulópontja a földi Paradicsom, utóbbi a mennyeivel zárul. Egyik Krisztus felé tart, másik mindent Belőle vezet le. Jézus mindkettőt áthatja, bár előbbiben kevésbé jelenik meg. A két szövetséget Péguy a tóban tükröződő erdő képével illusztrálja:

*Az egész erdő ott van a tóban, és még sincs benne.*²⁴

Krisztus teljesítette be a próféciákat, az evangéliumok pedig maguk a beteljesült próféciák, a prófétáknak tett ígéretek beváltásai. Izrael népében földi és misztikus generációk keverednek. A kereszténység megörökölte a zsidó nép Istenét.

Az Ó- és az Újszövetség kapcsolatának meghatározó esztétikája van. Az Ószövetség elsősorban a parancsolatokat tartja szem előtt, míg az Újszövetségben mindig fellelhető a háttérben a szolgálat, szolgaság és engedelmesség gondolata. Egyikben Egyiptom és Babilon kincsei, másikban megpróbáltatások, nyomorúság és szegénység. A földi királyság jár itt az örök mennyei előtt. Az Ószövetségben kirajzolódó kép pontos és minden részletében hű ellentéte annak, ami a nyomába lép majd. A párhuzam csak annyiban sántít, hogy míg az Ószövetség „vonal”, addig az Újszövetség „sík”.²⁵

Több tényező is elősegítette a kereszténység elterjedését. A pogányok lelkét már előkészítette rá a költészet és a filozófia, mely – a mai világgal ellentétben – az ókort mindig is áthatotta. Szókratész és Homérosz költészete nélkül a kereszténység is elképzelhetetlen. A római katonáknak köszönhetően elterjedhetett a latin nyelv és civilizáció. Az így előkészített talajba ültette Jézus a hitet. Ám ez nem minden. Róma olyan heroizmust váltott ki az emberekből, amelynek hála később a legszentebb

²⁴ Cf., E. MOUNIER: i. m. 330.

²⁵ Cf., H. U. VON BALTHASAR: *La gloire et la croix*, Cerf, Paris, 1975, 375-7.

keresztény várossá válhatott. Az ókori Görögország és a Római Birodalom világi és lelki hivatást is kapott. Jézus testileg Dávid házából származott, lelkileg azonban a prófétáktól. A keresztény szentekben egy hős és egy bölcs is lakik. Mindezeket az ellentmondásos összetevőket később a kereszténység kiegyensúlyozta. Péguy számára ez is bizonyíték arra, hogy az ellentmondásosnak tűnő dolgok végül is harmóniában forrnak össze. A *Clio*-ban írja: „Róma kardot hozott, Izrael a kard borzalmát, Róma adta a helyet, Izrael az időt, Róma a lakóhelyet, Izrael a szent hajlékot.”

Péguy nagy rokonszenvet érzett a zsidók iránt, akik vele ellentétben nem részeseültek a kinyilatkoztatásból. Az általa ismert zsidókban azt szerette a legjobban, hogy a legnagyobb könnyedséggel voltak misztikusok és próféták. Ragaszkodónak, megbízhatónak, gyengédnek, odaadónak, könyörületesnek, minden próbát kiálló, hűséggel megáldott, valódi misztikus barátságra képes személyeknek tartotta őket. A zsidó nép évszázadok óta fáradozik, ebben rejlik örök ereje és győzelme. A zsidó ember Éva és Ádám óta boldogtalan, kivettetett és szétszórattatott. Ám örök türelmet tanult belőle. Jézus a keresztények testébe beléoltotta a zsidók nyugtalanságát, de a türelmük nélkül. Intellektuális szempontból a zsidó ember mindig is olvasott, a protestáns csak Kálvin óta, a katolikus Ferry óta. Amikor a keresztény ember a múltjába néz, csak írástudatlan őseit és keresztelési könyveket talál.²⁶

A kereszténységben Isten jön az ember felé. A csúcán Jézus nyilvános fellépése és szenvedése áll, Jézus odaadása, az Istenember vérének kiontatása az egész világért. A megtestesülésen van a hangsúly és a beilleszkedésen, amely rendkívül ritka. Nem elég ugyanis pusztán katolikusnak lenni: a világban is kell fáradozni, azért, hogy jövőnket kiragadhassuk az e világi erők hatalmából. Szükségünk van erre a halandó testre mint eszközre, anyagra, amely hordozza az eszmét. Péguy gondolataiban állandóan jelen van a kereszténység természetes eredetének és a kereszténység által való felemelkedésnek a ténye, valamint a keresztény ember fenyegetettségének, kockázatos és apokaliptikus helyzetének tudata.

A TERMÉSZETES EREDET

A kereszténység természetes gyökerei az ókorba és a Bibliába nyúlnak vissza. Krisztus merít az ókori bölcsektől. Valamit elindít, birtokba veszi a földet, új hagyományt teremt. Alapító és Atya, aki Isten országának termékenységét kiterjeszti a történelmi időre. Péguy számára a legnagyobb erőforrás a paraszti lét, a maga üdeségével és frissességével. A család és a család egysége, termékenysége; a boldogság és az esendőség közvetlen megtapasztalása; a földi léttel járó gondok és felelőssé-

²⁶ E. MOUNIER: i. m. 276-9.

gek: ebben áll a földi lét lényege, és nem a kolostori életben. Jézus is harminc évet családban élt, utolsó három évében működött nyilvánosan. A családban élésnek, egy néphez és egy településhez tartozásnak mély megtartó ereje van: éppúgy, mint ahogy az ébrenlét az alvásból táplálkozik, a nyilvános a titkosból, a tettek pedig a szemlélődésből és az imából. A gyökerek mindig a sötétbe nyúlnak le. Minden világot átformáló cselekedet a rejtett hétköznapi, pontosan végzett kétkezi munkából nő ki. A gyökerekkel rendelkező létben a történésekre és az idő folyására egyaránt jellemző egyfajta ünnepélyesség: még a nem látható dolgok is felragyognak. Jellemző még rá a mértékletesség és a szegénység, mely minden erkölcsi nagyság táptalaja, az öntudat és a büszkeség. Isten a legszemélyesebb struktúrákban fedi fel magát. A hit, a remény és a szeretet keresztény hősiessége előhossa az emberből azt is, amit magától képtelen elérni. A hősiesség erény: egészséges, jókedvű, örömteli, derűs, majdhogynem tréfás viselkedés, könnyedség, tágasság, jóérzés, kényelem, termékenység, önuralom jellemző rá, merevség, panaszkodás, nyögés nélkül. Ezeknek a nagy játékosoknak csak a játék számít, aki mindenáron győzni akar, veszíteni fog. Péguy mindig is az egészséges, örömteli odaadást csodálta az ókeresztény mártírokban, a nagy egyházatyákban és a középkori lovageszményben.

Péguy harca a modern világ ellen harc az ember gyökértelenné válása ellen. A mai világ a sötétben növekvő gyökerek elvesztését hozza, egyfajta horizontális létet pártfogol, ahol a misztika helyét a politika veszi át, az emberi és természeti értékekét pedig a pénz, ahol az élet minden tulajdonságát matematikailag mérik, ahol a szilárd anyag megmunkálása helyett (fa és kő, melyek a dolgok tisztelétére tanítanak) formálható betont kevernek. Ebben a világban elveszítjük kapcsolatunkat a valósággal. Az internacionalizmussal elvész a haza fogalma, a pacifizmussal pedig kihálnak a harcosok. A keresztény emberek feladata ezekben az időkben egyénekként cselekedni. A nagy kultúrákat már csak a szegények és nincstelenek védik. Emlékezzünk csak a Hegyi Beszédre (vö. Mt 5): „*A nyolc boldogság ellentmondásos ígéretei tartják bennünk a reményt a hányattatások idején.*” (CEC § 1717) Akik mindent megkaptak, meddőkk maradtak. A nincstelenek viszont önnön mélységeikből teremnek. Ők szülik a jövőt. Péguy szerint a plébániák megújulásához gyermekekre van szükség. A gyermek valami új, hiányzik belőle a szokások mechanizmusa, teljesen eredeti módon keresztény. Péguy nem sok jóra számított a papságtól, mindattól, ami hivatalos az Egyházon belül. Jeanne d'Arc is egyénileg kezdte meg a harcát, Jézushoz hasonlóan gyengéként és védtelenül, ezért is lehet ő ma még inkább, mint valaha, a modern keresztények védőszentje. Péguy élete harcos élet volt. 1905 óta tökéletesen tudatában volt a világháború közeledtének és készen állt rá. A legnehezebb feladatra vállalkozott: egyszerre gyakorolni a békéltető és a harcos erényeit, a gyermekét, aki játszik, és a férfit, aki küzd. Ezek között a körülmények között tud az ember leginkább tanúságot tenni az isteni kinyilatkoztatásról.

A kegyelem, amiben Isten gyermekei részesülnek nem új kinyilatkoztatás a teremtett világban, hanem Isten jelenlétének, a vele való egyesülésnek az új formája. Az Ószövetség Isten szavának kinyilatkoztatása. Ez a tény kiválasztottságának tudatában erősíti meg a zsidó népet, valamint abbéli hitében, hogy Isten személyesen is jelen van a világban. Krisztusban, a testté lett Igében bőszégesen beteljesedik mindaz, ami a teremtésben elkezdődött. Isten kifejezi és megmutatja magát, a szabad és végtelen Lélek pedig testet ölt, hogy kinyilatkoztassa magát, vagy még inkább, hogy elrejtőzzön. Isten láthatósága homályba borul, mert egy ember szavával szólal meg, és egy emberi test fátylába burkolózik. Krisztusban lelepleződik az Istennel élő ember, mivel Isten nem úgy használja az emberi természetet, mint valami eszközt, kívülről és felülről kinyilatkoztatva azt a valaki Mást, ami Ő, hanem belébújik, mint sajátjába, és ennek a másik természetnek a kifejezési adottságaihoz igazodva, annak belsejéből szól.

A KERESZTÉNYSÉG ÁLTAL VALÓ FELEMELKEDÉS

Az időbe és történelembe való beágyazódottság pusztán az előzmények kiegészülése. Mégis épp ez a környezet az, ami veszélybe, sőt egyenesen a veszébe sodorja az emberiséget. Az ember hármasság nagysága: halála, nyomorúsága és veszélyeztetettsége. A végzet vagy sors irányítása alatt álló antik ember is, pont halandósága okán, több, nagyobb, mint istenei. A keresztények épp ezért rosszul teszik, ha a haláltól való félelmükben elsáncolják magukat valamilyen modern eszme mögé. Isten is alávetette magát a halálnak, és éppen ebben áll létének bizonyítéka. Az embernek szabadon kell választania, kockázat mindig van, újból és újból fogadást kell kötni. A kereszténység nem sorakoztat fel bizonyítékokat, és éppen ezzel bizonyít: Krisztus után a világot azért nem lehet jobbá tenni és fejlődésre készíteni, mert a fent említett bizonyítékok tönkretennék a szabad akaratot, amely az ember nagysága és szerencsétlensége is egyben. Akkor mégis honnan jön a történelem jövőjébe vetett abszurd és elvakult remény? A kegyelem és az örökkévalóság tükröződik ebben vissza: *„Az új ég és új föld reménységének, ahol majd igazságosság lakozik, legfőbb záloga és jele az Eukarisztia. Valahányszor ezt a titkot ünnepeljük, megváltásunk műve érvényesül, megtörjük a kenyeret, amely a halhatatlanság orvossága és a halál ellenszere, hogy Krisztusban örökké éljünk.”* (CEC § 1405)

A történelembe vetett reményünket Isten rendre összetöri, ezzel figyelmeztet az idő és öregedés irrealitására. Az ember mindig megtorpan e tények előtt, a történelem kényszeríti rá, hogy részese legyen. A halál gondolatához senki nem tud hozzászokni. A halál, ami ténylegesen kiolt egy életet – barátét, szerelmesét, apáét, anyáét - mindig váratlan a számunkra. Megfejthetetlen titok, amely előtt

megtorpan test és lélek, sőt, maga Isten is az Olajfák kertjében. Idő és tér behatárolják az életet, ami mindig ki akar siklani ezek közül a keretek közül.

A modern világ a veszélyek és a bizonytalanság elkerülésére indított expedíció. A pénz és az életbiztosítások világában élünk. Mindenki csak öreg napjaira gondol. Ennek szabadságunk látja a kárát, és a pénz lesz az úr. A jelent, annak minden bizonytalanságával együtt feláldozzuk a következő pillanat nyugalmaért. Ha a holnappal foglalkozunk és a holnapra gyűjtünk, akkor feláldozzuk legfőbb javainkat, szabadságunkat és termékenységünket. A kereszténység elveszti a világra való befolyását, elveszti sóját, és a fősvénység – a holnapért való aggodás – veszi át a hatalmat.

Éva, a bukott emberiség anyja, konkrét személy, aki a saját bőrén tapasztalta az eredeti paradicsomi állapot és a bukást követő időszak közti különbséget. Éva című eposzában Péguý háromféle emberi létállapotot különböztet meg: az eredeti ártatlanságot; a bukás utáni bűnös állapotot, ami halálba és hívságokba torkollik; végül pedig a megváltott létet Krisztusban és Máriában, akik örökségül kapták a földet, hogy majd az Atyának beszolgáltatassák aratásuk gyümölcsét. Danténál az emberi *veros* kozmikus *eros*-szá tágul, Péguýnél pedig *Yagapé*-val találkozunk a második Ádám első Éva iránti együttérzésében, illetve a kegyelemnek a természetbe való beágyazódottságában. *Yagapé* különleges, egyszerre természetes és természetfeletti érzelem. Az idők kezdetén minden bőségesen forrásozott, nem volt szükség takarékoskodásra, szabályozásra. Minden csak hit és szeretet volt, nem volt szükség dogmákra és írásokra, formulákra, szabályokra, minden teljesség volt, nem volt enyém, tied. A bűnnel ez a teljesség veszett el, a lét részleges lett, Éva pedig intéző, parancsnok, gondnok. Elkezdődött a rendszerezés. Éva óta ez minden nő sorsa.

Péguý megszólaltatja a holtak országába alászálló Jézust is, aki boldogoknak nevezi mindazokat, akik meghaltak a földi lét számára, elestek a hazáért egy igazságos háborúban, és feláldozták magukat valamiért. Isten háza kezdetének hívja őket, fogadalmukat pedig a hűség első csírájának. A reneszánszról azzal a teológiai elgondolással beszél, hogy Jézusban a megsemmisülés felé tartó világ irányt változtat, és minden az eredet felé kezd elmozdulni, amely Jézus képében jelent meg a történelemben. Róma mint történelmünk középpontja, Jézusban újból alapításra kerül. Rómából minden irányba indulnak utak, akárcsak a repedések egy hegyes tárgygal bezúzott üveglapon. A római katona lándzsája által átdöfött Emberfia szívéből a kegyelem útjai futnak szét minden irányba.

Ezt a folyamatot senki nem tudja megállítani, az utolsó karácsonyig tart majd. A föld győz az öregedésünkért mondott védőbeszédeiben. Éva és Mária viszonya határozza meg az időbe és a történelembé való beágyazódottságunk Péguý által elképzelt módját. Ennek a beágyazódottságnak a megszűnte a modern világban teljesen érthető. Péguý elítéli Renan álmodozásait: „*Sem az élet és a halál, sem a szeretet és a gyűlölet, sem a törvények és az erkölcsök, sem a haza és a faj, sem a*

házaság és a gyermekek, sem az üdvösség és a szenvedés, főleg nem a nyomor és a szegénység, egyik sem veszített semmit az árából az értékek piacán... És nem is fog, amíg emberek lesznek a földön.” A földi lét mindig is halandó lesz, a csodálatosabbnál csodálatosabb találmányok ellenére is. Egyre kevesebben foglalkoznak manapság filozófiával, a szociológia lett a legfontosabb a tudományok között, jóllehet az csak a tények rögzítése, merő statisztika. A szociológusok titkos kárörömmel nézik az emberiség nagy filozófiáinak kihalását. Ők az emberiség igazi meghamisítói. De Péguy nem hagyja magát. A világ csak haladjon a maga útján, a keresztény világrend változatlan marad. A modernek csak fejlődjenek. Péguy azt javasolja kortársainak, amit ő maga is tesz: a keresztény profécia erejével felismerni az idők jeleit és felmutatni ennek a minket körülvevő, táplálékát vesztett világnak a keresztény beágyazódottságot. „A keresztény, különösen a katolikus élete megújulás, forradalom, mélyre ásás kell, hogy legyen. *Res nova*, mondták az ókori rómaiak, *vita nova* mondjuk mi. A megújulás mindig a belső élet kifogyhatatlan forrásaiból merít. Ezért a forradalmi tetteket véghez vivő nagy embereknek mindig gazdag belső életük is van, gondolkodó, szemlélődő lelkek ők. Nem a kifelé élő emberek csinálják a forradalmakat, hanem a befelé élők.”²⁷

A KERESZTÉNY EMBER VÉDTELENSÉGE

Az idő folyásának irrealitásában mindig fellelhetünk az örök élet jelenlétére utaló forrásokat. A gyermek vadonatúj világa a teremtés hajnalának frissessége. Ott és amikor világra jövünk, arra a világra jellemző ismereteket szerzünk a létről, az lesz a léthez való kapcsolódásunknak és belső tengelyünknek kiindulópontja, az út kezdete, életünk, igazságunk. A családi asztalt körül ülve hangzanak el azok a gyermeki kifejezések, amelyek annyira meghatják és meg is rendítik a felnőtteket, mivel nem tudják megjegyezni és továbbadni azokat. Péguy sok hasonlóságot lát a gyermek és a zseni között: mindkettő képes a tisztánlátásra, és képes egzakt módon megragadni és kifejezni a látottakat.

Igyekezni az eredeti erő közelében maradni, nagyjából ez lenne a filozófia lényege. A léthe való beágyazódás folyamatában a keresztény ember a kereszt, a megaláztatás és a szív megnyitásának útját járja be. A keresztben megnyitott szív, amely egyaránt forrása a földi és az örök életnek, minden reménynek és ártatlanságnak, Péguy számára csak a mi természetes nagyságunkba való beágyazódásban értelmezhető: a hős és a szent egy képet alkot, a vérontás és a kegyelem egymásban tükröződik, mert Krisztusban mindez végeredményben egy és ugyanaz. A kereszt-

²⁷ CH. PÉGUÿ: *Nous sommes tous à la frontière*. Hans Urs von Balthasar által válogatott írások, Fribourg, Johannes Verlag, 2014, 39-40.

tény hősiesség a földön való szentség hősiessége: nem szakad el a földtől, testi marad, nem csak azért, mert abból ered, hanem az ima által is. Ezért oly felbecsülhetetlen az értéke. Ebben áll a megtestesülés misztériuma.

A modern fejlődésért többé vissza nem szerezhető veszteségekkel és lemondásokkal fizettünk. A keresztény már csak azt teheti, hogy a gépek mindent felörlő fogai közt is hatalmas bátorsággal és végsőkéig való reménykedéssel kitart abban a teológiai reménységében, hogy a szív önfeláldozása segíteni fog az emberiségnek az önmagára találásban: „A szentségnek a földből kell kiszakadni kitartó, fájdalmas és szent munkálkodás árán. Minden gyökerével együtt. Különben sem emberinek, sem kereszténynek nem mondható. Nem az kell, hogy előzőleg önkényesen, intellektuálisan kiemelődjön a földből. Akkor csak hitvány kis csodákra lesz képes. A megszentelődés nem mennybevétel, hanem mennybemenetel. A szent utánoz, ismétél, újakezd, míg a politika rendre elbukik. Az örök megmunkálja a földit. Egy fontos szózat keresi örökké a kiutat a történelemből: az örök Paradicsom ott tündököl és sziporkázik az idő szívében. A kegyelem nem hagyja magát legyőzni a történelem által; a történelem ellenáll a kegyelemnek.”²⁸

ISTEN SZÍVE

Péguy nem volt teológus, mégis előkészítette az utat a remény teológiája számára. A Második erény misztériuma (*Mystère de la deuxième vertu*) és az Aprószentek misztériuma (*Le mystère des saints Innocents*) képezik teológiájának és esztétikájának csúcspontját. Míg a világban minden dolog a szétesés, megszűnés, lebomlás irányába halad (entrópia), addig a remény ár ellen úszik felfelé. Minden a lejtőn lefelé gurul, ő fölfelé halad. Péguy reményről alkotott teológiája az Ószövetség örököse. Nála, ami bibliai, az feltétlenül emberi is. A szocialista Péguy számára a remény a kivétel nélkül minden ember közti szolidaritáson alapszik, mindenfajta kizártság túrhetetlen voltán, és vonatkozik a szentek közösségén belüli szolidaritásra is, mely Máriaiban teljesebbé válik: az egyetlen olyan hús-vér teremtményben, aki teljesen tiszta.

Isten szavának és létének titka csak egy módon közölhető a világgal: embereken keresztül, és az ő szeretetből adott válaszuk által. Isten rábízta magát a mi szabad akaratunkra, és ezzel maga is kockáztat. Semmiféle mennyei hatalom nem tudja kiiktatni ezt a kockázatot. Isten is csak reménykedhet. Isten hát remél bennünk, és reménye biztosíték és ígéret: az öröklétnek időt, a léleknek testet, Jézusnak Egyházat, Istennek teremtést ígér.

²⁸ CH. PÉGUJ: *Oeuvres complètes*, Tome III., p. 225, idézet in: B. CHANTRE, *Péguy point final*, Paris, Le Félin, 2014, 18.

Minden érzelem és tett, amellyel Istennek tartozunk, Őbenne volt meg hamarabb irántunk. Az elveszett bárány megrendítette Isten szívét, elültette benne a teológiai Remény magvát. Aki szeret, szolgáljává lesz annak, akit szeret. Függeni fog tőle. És Isten vállalta még ezt a helyzetet is értünk.

A kegyelem a szabadságba való beavatás. A kegyelem a szív nemességét az emberbe helyezi. A szentség nemesség, lelki nagyság, és alázatosság is egyben. Isten lelki nagysága a megalázottság kockázatát is vállalja. A szent Jézus képviselője, és ezáltal a bűnös emberé is. Az ember azon képességét, hogy Isten irányába és Istenért cselekedjen, az isteni tehetetlenség háttere adja: ez egy olyan termőtalaj, amelyből kinő, és amely felé visszahajlik minden, ami ebben a világban fényt és harmóniát hordoz. Ezen a ponton találkozunk Péguy-nél az éjszaka szimbólumával, amely a biblikus teológia legmélyebb rétegeibe nyúlik vissza. A nappalok jelentik az időt, az éjszakák viszont az idő kezdetét. Az éjszaka nála nem egyszerűen a transzcendencia és a keresztszimbóluma, mint Keresztes Szent Jánosnál, hanem a teremtettség alapvető figurája. Az ember minden éjjel gyermekké kell, hogy legyen: a gyermek mindig az éjszakából meríti a nappalhoz az erőt. Az éjszaka lesz az a lepel is, amely enyhét adva és engesztelően alászáll Nagypéntek szörnyű drámájára. Éjszaka, melybe maga Isten is visszahullik egy kimerítő nap végén, mikor az Atya maga előtt látta saját Fiát a kereszten függeni. Mintha ennek a teremtett éjszakának hatalma lenne Isten szíve fölött: hogy ez a véres titok elcsituljon, és eltemetődjön benne. Mintha maga Isten is rábízna a szívét legszebb teremtenyének, az éjszakának a törvényére. Péguy, a remény költője fáradhatatlanul keres az éjszakában egy másik végpontot. Ahol a gyermekség, az ifjúság, és az öröklét tavaszi virágzása van.

Péguy művészete és teológiája az imába torkollik. Az Istennel folytatott párbeszédből egyre inkább monológ lesz, melyben az Atya beszél a Fiához, az emberekhez, és önmagához. Péguy előtt senki nem fogalmazott meg ilyen formában teológiát: egy Szentháromságon belül folytatott beszélgetés ez, melyre egyszerű és népszerű volta miatt eshetett a költő választása. Csak a Szentlélekben való hit képes megszólaltatni Istent. Ha az Egyház szellemében teszi, a költő is élhet isten-emberi szóval. Péguy a nagy francia szentek által felhalmozott kegyelmek kincstárából merít az alkotáshoz és az élethez. Kis Szent Teréz és Péguy üzenete sok pontban megegyezik, például a gyermekséget és Isten szívét, valamint a kárhozatot és a reményt illetően. Jeanne d'Arc itt Szent Lajos nyomába lép, Teréz pedig Jeanne-éba. A szentek közösségében a küldetések egymásból fakadnak és egymást növesztik. A költők a teológiai rendről és szépségről tesznek tanúbizonyságot, sugározzák és aktualizálják.

„Éva az egész világ költeménye, mindannyian ezt kántáljuk életünkkel. Gyerekkorunk óta elvesztegetjük az időnket. Minden nap újabb ráncot vet a lelkünkre, amely estére mindig mélyebb lesz, mint reggel volt; minden nap az emlékezet mázát vastagítja rajta. A cselekedeteink mindig alul múlnak minket, kicsinyesek, megkésettek. Csak akkor bánjuk a rosszat, amikor már megtörtént.

*Azt mondják, eltelnek tapasztalatokkal,
Leckét vesznek az életből
Napról napra halmozzák a tapasztalatokat.
Különös kincs – mondja Isten.
Üresség, ínség.*

*...Az ártatlanság a gazdag, míg a tapasztalat üres.
Az ártatlanság nyer, a tapasztalat veszít.
Az ártatlanság ismer, a tapasztalat tudatlan.
A gyermek gazdag, az ember üres...*

*...Gyerekek, járjatok iskolába.
Emberek, ti meg az élet iskolájába.
Menjetek, tanuljátok a nemtanulást.”²⁹*

Charles Péguy új ajtót nyit a modern világban a remény felé, és bebizonyítja, hogy lehetséges megélni és megvalósítani azt a hétköznapiakban. Az embernek használnia kell ehhez a saját külső és belső érzékeit. Aki remél, emelje fel a fejét, hogy gondolatai is fölfelé irányuljanak, létezésünk magasságaiba, azaz Isten felé. A remény egész lényünk minden erejét felöleli. Hozzá kell még adnunk az imát. Aquinói Szent Tamás hangsúlyozza teológiai summájában, hogy a remény nyelve az ima. Isten remélni is megtanított minket, amikor imádkozni tanított. A Miatyánk a remény iskolája, bevezetés a reménybe.

Igazságtalanság lenne Péguy-vel szemben, ha csak a modern világ ócsárlóját látnánk benne. A költő nyugtalan, mert az új civilizáció számtalan eleme fenyegető veszélyt jelent az ember szabadsága ellen. A megelőző civilizációk szintézisek voltak, megannyi válaszadási kísérlet arra, hogy kielégítsék az ember igazságosság iránti igényét. Az Egyház előcsarnokában állva Péguy csodálkozva vesz észre egyfajta cinkosságot a papság és a modern világ között. Megtérése után friss szemmel, a reményen alapuló szemlélettel közelít a modern világ válságához:

*„A remény egy semmi különös kislány.
Karácsony napján született.
Csakis ő vezet el az Erényekhez és világokhoz.”³⁰*

²⁹ Cf. CH. PÉGUY: *Mystère des saints innocents*. in: E. Mounier (szerk.): *La pensée de Charles Péguy*, Paris, Le Félin, 2015, 137-139.

³⁰ CH. PÉGUY (1975): 536.

FORRÁS

ASZKÉZIS VAGY ÁLDOZAT?¹

SZÁLER PÉTER

BEVEZETÉS

Talán nincs olyan nagy vallási rendszer, amely a története során ne nézett volna szembe a közös, nagyszabású rituálékat propagáló, „templomi” kultusz és az egyén világról való lemondását hirdető aszkéta tradíciók közt feszülő ellentéttel. Ennek a két eltérő megközelítésnek az összecsapása talán a legdrámaibb formában Assisi Szent Ferenc és III. Ince pápa találkozásában érhető tetten. A pantokratori díszben tündöklő egyházfő saját maga kiváló politikai érzékéről számot adva felismerte a Ferenc-féle mozgalomban lévő potenciált, és annak az integrálásával sikeresen erősítette meg a nyugati kereszténységet. A teátrális találkozó így kiválóan példázza azt, hogy a nagy vallások sikere sokszor épp a két egymással rivalizáló irányzat produktív fúzióján múlik.

Az ind vallásossággal kapcsolatban a fejünkben lévő általános sztereotípiák – kézen álló jogik (*yogī*), gandzsával töltött pipától elrévedt szádhuk (*sādhū*), molsolygós buddhista szerzetesek – könnyen azt a téves látszatot kelthetik, hogy az ind rendszerek végérvényesen az aszkézis mellett kötelezték el magukat. A valóság ezzel szemben az, hogy a Szubkontinens vallási életében is időről időre megfigyelhető a két fő megközelítés összecsapása.

A Mahábhārata (*Mahābhārata*) szöveghagyománya arra enged következtetni, hogy ez a vetélkedés igencsak intenzív lehetett az epikus korban. A következőkben ezért két, Mahábhārata-beli történet fordításán keresztül igyekszem bevezetni az olvasót ebbe a konfliktusba.

Az általam kiválasztott legendák a nagy eposz kilencedik könyvében, a Saljaparvanban (*Śalyaparvan*) találhatóak. A könyvön belül egy önálló egységet képez a Száraszvataparvannak (*Sārasvataparvan*) nevezett szakasz, amely nem más, mint a Száraszvatí (Sarasvatī) folyó mentén található zarándokhelyek, azaz tirthák (*tīrtha*) részletes katalógusa. A szöveg sajátos módon egyfajta békéltetőként próbál feltűnni a rivalizáló felek között.

A zarándoklat (*tīrthajátrā*, *tīrthayātrā*), a zarándokhelyek látogatása eredetileg az aszkéta rendszerekhez közel álló szokás lehetett, így a róla alkotott kép

¹ A szerző a Shekinah Interdiszciplináris Teológiai Kutatóintézet munkatársa.

megosztóan hatott a védikus ortodoxiára.² A zarándoklatok hasznosságában való kételkedés többek közt felébredt a Kauravák nagyatyjaként tisztelt Bhísmában (Bhīṣma)³ is, aki összeegyeztethetetlennek tartotta a szent helyek látogatását a saját dharmájával (*dharma*).⁴

A zarándokhelyekről szóló első beszámolók mindazonáltal folyamatosan az uralkodó védikus vallásossághoz képest igyekeztek meghatározni magukat. A Száraszvataparvanban ismertetett szent helyek ennek megfelelően rendre a népszerűsítik magukat, hogy a felkeresésük révén a zarándokok ugyanazokban a javakban részesülhetnek, mint a nagyszabású, költséges áldozatok finanszírozói. Másfelől ugyancsak helytálló lehet azt feltételezni, hogy a védikus ortodoxia igyekezett ily' módon integrálni a népszerűvé vált zarándokhelyeket.

A katalógus mindenestre témáját tekintve szemben áll a védikus kultusszal. Ezzel együtt mégis azt tapasztaljuk, hogy a szöveg újból és újból erőfeszítéseket tesz abból a célból, hogy ne váljon teljes mértékben elfogadhatatlanná az ortodoxia számára.

Mindenek előtt a Száraszvataparvan jelentékeny gesztust tesz a védikus vallás felé azzal, hogy a Szaraszvatí folyó völgyének ismertetését tűzi ki a fő feladatául. A napjainkra kiszáradt Szaraszvatí minden bizonnyal a védikus kor legjelentősebb folyója lehetett.⁵ Ráadásul egy sajátos mozgó rituálé, a száraszvataszattra (*sārasvatasattra*) is kapcsolódott hozzá, amely áldozati formában többen a zarándoklat indo-árja gyökereit vélték felfedezni.⁶

Egy népszerű elképzelés alapján a Mahábhārata cselekményét meghatározó események valamiképp az áldozatok sémájára épülnek. Az egész eposz kerettörténetétől Dzsanamédzsaja (Janamejaya) kígyóáldozata szolgál, a mű főfordulata Judhisthira (Yudhiṣṭhira) királlyá kenésén következik be, míg újabban magát a Kuruksétrán (Kurukṣetra) vívott nagy háborút is szokás egy kozmikus csataáldozatként (*rañajadnya*, *rañayajña*) felfogni.⁷ Ezek tükrében talán a Száraszvataparvan is a korábbi, Szaraszvatíhoz kapcsolódó rituálé újradefiniálásának tekinthető.

Az egyes szenthelyekről szóló eredetmítoszok kapcsán ugyancsak megfigyel-

² Gyakran találkozhatunk az ind vallásokról szóló tudományos munkákban az ortodox-heterodox megkülönböztetéssel. Az ind rendszerek esetében ezek a jelzők, az adott vallási csoportosulás vagy filozófiai iskola Védához (Veda) való viszonyára vonatkoznak. Ennek megfelelően a Védával szembenelő irányzatokat nevezzük heterodoxnak (pl. buddhizmus, dzsainizmus), az azzal összeegyeztethetőket pedig ortodoxnak.

³ Bhísmát valójában tiszteletből nevezik pitámahának (*pitāmaha*), azaz a nagyapának. Noha Santanu (Śaṁtanu) királynak a legidősebb fia és ezzel a trón elsőszámú várományosa volt, szüzességi fogadalmat tett és lemondott a hatalomról a féltestvérei javára.

⁴ *Mahābhārata* 3.80.26–27.

⁵ BHATTACHARYYA 1991: 270.

⁶ VASSILKOV 2002: 134.

⁷ BROCKINGTON 1998: 16.

hető, hogy mintegy felváltva követik egymást az aszkézist, illetve az áldozatokat népszerűsítő történetek. Ez alapján a zarándokhelyeknek két nagy csoportja különíthető el. Jórészők a szentségét annak köszönhetete, hogy valamelyik istenség, vagy védikus bölcs az adott helyen valamilyen áldozatot mutatott be. Ezeknek a rituáléknak a kontextusában gyakran találkozhatunk a védikus panteon két legnagyobb tiszteletben álló istenségével, Indrával (Indra) és Varunával (Varuṇa).

A tírhák másik nagy csoportja ezzel szemben az aszkézis magasztalásának állít emléket. Ezeknek a helyeknek az aitiológiai történeteiben olyan halandó emberekről hallhatunk, akik a földöntúli erőfeszítéseik révén még az isteneket is meghaladó tekintélyre tettek szert.

Az eltérő affinitást mutató szent helyek általában váltakozva követik egymást, így a két tradíció nyílt összecsapása csak néhány esetben figyelhető meg. Jellemző továbbá az is, hogy egy-egy népszerűbb tírhához mind az áldozatokat, mind a vezeklést propagáló legendák is kapcsolódtak. Ez utóbbi helyek közé tartozik az Áditjatírtha (Ādityatírtha) amely szakralitását a Nap áldozatára vezeti vissza,⁸ noha valódi hírnevét a Dzsaigísavja (Jaigīṣavya) nevű vándorasktétának köszönhetete. A róla és Aszita Dévaláról (Asita Devala) szóló legenda a korpusz szövegei közül egyedülállóan őszinte hangnemben számol be a két tradíció rivalizálásáról.

A történetben Aszita Dévala a rituálé központú vallásosság megtestesítője. Ez az erényes bráhmana (*brāhmaṇa*) tökéletesen teljesíti mindazt a kötelezettséget, amelyet a társadalom rárótt. Ennek megfelelően számos embert lát vendégül a házában és központi szerepet tölt be életében az elhunyt ősei iránt tanúsított tisztelete. Lényegében a legfőbb küldetésének az ősök mennyei létének a folyamatos áldozatokkal való biztosítása tekinthető.⁹

Az érkező vendég a házigazdával ellentétben nem a bráhmanák, hanem pontosan az ő általuk képviselt vallásossággal szemben alternatívát nyújtó sramanák (*śramaṇa*) közé tartozott. A sramanák elnevezés az áldozati kultuszt elutasító, erdei életmódot követő, cölíbátusban élő aszkétákat jelöli. A köreikből olyan nagy vallási rendszerek fejlődtek ki, mint a buddhizmus és a dzsainizmus, illetve más irányzataikat, mint a szánkhja (*sāṅkhya*) és a jóga (*yoga*) a bráhmanák sikeresen importálták a saját vallásosságukba. Noha a mítosz valóban a bráhmanák és a sramanák közt feszülő ellentétet dolgozza fel, az eposzban található áldozat-aszkézis rivalizálást mégsem azonosíthatjuk a két csoport közti ellentét megnyilvánulásaként. Az epikus korban a bráhmanák valószínűleg nem alkottak egy egységes közösséget, így az áldozatok és az aszkézis közti ellentét a saját berkeiken belül is megosztotta őket.¹⁰

⁸ *Mahābhārata* 9.48.16–17.

⁹ Az elhunyt ősök számára bemutatott sráddha (*śrāddha*) szertartás a mai napig meghatározó eleme az ind vallásosságnak. A rítus révén a hívek az elhunyt hozzátartozóik boldog túlvilági létét igyekeznek biztosítani.

¹⁰ OLIVELLE 2008: 14.

Esetünkben a mítosz előrehaladtával Aszita Dévala fokozatosan fedezi fel a sramanák által hirdetett tanok elsőbbségét, és ennek megfelelően a történet végén kénytelen szembesülni azzal a dilemmával, hogy a jövőben melyik kultusz követése mellett kötelezi el magát. Aszita Dévala döntése kapcsán előkerül a sramanák által propagált ahimsá (*ahimsā*, nem-ártás) gondolata. Ezen a ponton először a bráhmána ősei szólalnak fel, hogy meggyőzzék a grihaszthát (*gṛhastha*)¹¹ arról, hogy továbbra is az ő üdvösségük megőrzésén kell fáradoznia. A védikus életmód követése azonban szükségszerűen magában foglalja a különböző élőlények iránt tanúsított ártást. Az ősatyák után ezért a növények sírtak fel és kérték meg Aszita Dévalát, hogy hagyjon fel az élőlények kegyetlen sanyargatásával.

A Dzsaiigisavja-történet után a Száraszvataparvan mintegy szándékosan olyan történeteket közöl, amelyek a védikus tanokat veszik a védelmükbe. Ezek közé a mítoszok közé tartozik a másik itt közölt legenda, a vénlány története. Ez a példázat ugyan nem ítéli el a vezeklést, mégis azt tanítja, hogy ezek a cselekedetek az elemi rituálék elvégzése nélkül teljesen hiábavalóak.

A bráhmanák felfogása esetén az egyes egyéneknek a fogantatásuktól kezdve a halálukig számos átmeneti rituálén, úgynevezett szanszkárán (*saṃskāra*) kell keresztül menniük. Az átmeneti rítusok sorában kiemelt szerepe van az upanajanának (*upanayana*), ami a tanuló évek kezdetét jelző beavatási szertartás. Az upanajana alkalmával kapják meg a felső három társadalmi csoport (*varna*, *varṇa*) tagjai az egész életükön át a vállukon átvetve viselt szent fonalat.¹²

Az upanajanában hagyományosan férfiak részesültek, így elterjedt az a gondolat, hogy a nők beavatására egy másik szanszkára, a viváha (*vivāha*) azaz az esküvő keretében kerül sor.¹³ Ennek fényében a szükséges rituálé által szolgáltatott kegyekben nem részesült vénlány erőfeszítései teljesen haszontalannak bizonyulnak az üdvösséget illetően. Az elbeszélés ily' módon az előző történettel szemben a rítusok elsőbbségét hirdeti.

A két alább közölt elbeszélés tehát egy-egy példa arra, hogy az epikus mítoszokban hogyan jelent meg a két jellegzetes vallási magatartás összecsapása. A történetek az ind vallások egy korai szakaszába engednek bepillantást. Az aszkéták és az intézményesült papság egymással való szembenézése azonban végig-

¹¹ A gárhaszthja (*gārhashtya*) a négy hagyományos életszakasz, ásráma (*āsrāma*) egyike. A grihaszthja ennek megfelelően a gárhaszthja életszakaszban lévő személyt jelöli. Az ásrámák sorában az első a brahmácsarja (*brahmacarya*), azaz a tanulóévek időszaka, amely során az egyének a védikus tudományok elsajátításával foglalkoznak. Ezt követi az említett gárhaszthja, a családos élet kora. Az idő előrehaladtával (hagyományosan az első ős hajszál megjelenésével) érkezik el a harmadik életszakasz, a vānaprasztha (*vānaprastha*), amikor az emberek otthonaikat elhagyva erdei remetelakokba költöznek. Végezetül az utolsó ásráma a szamnjásza (*saṃnyāsa*), azaz az aszkézissal töltött idő.

¹² BROCKINGTON 1996: 88.

¹³ FLOOD 1994: 78.

kíséri az ind rendszerek történetét. A sramanák jelentette kihívást a bráhmaának valószínűsíthetően a négy életszakasz (ásrama, *āśrama*) bevezetésével illesztették be a saját világgépükbe.¹⁴ Ennek megfelelően az emberek az életüknek az utolsó szakaszát vezeklőkként (*szanjászín*, *saṃnyāsin*) töltötték.

A későbbi aszkéta tradíciók közül fontos kiemelni az úgynevezett atimárga (*atimārga*)-rendszereket, amelyekből a középkori India vezető vallási irányzata, a szertartásokban bővelkedő tantra (*tantra*) származott. Az eredetileg a sajátos életmódot elváró, férfiak számára nyitott vezeklő közösség az idő előrehaladtával ily' módon az egyik legtöbb rituálét előíró irányzattá vált.¹⁵

Végezetül fontos megjegyezni, hogy az itt közölt fordításokban a szöveget elsősorban a tartalmi szempontokat figyelembe véve igyekeztem visszaadni. Ennek megfelelően, illetve a költői képességeim hiányában letettem arról, hogy a szöveget a Mahábhárata által használt verses formában közöljem. Az ind eposzok jellegzetessége továbbá, hogy párbeszédekből építkeznek, amelyek során a narrátor újra és újra megszólítja a hallgatóságát. Az itt közölt történetek mesélője Vaisampájana (Vaiśampāyana),¹⁶ aki időről időre megnevezi az őt hallgató Dzsanamédzsáját. Ezeket a magyar olvasó számára szokatlan kiszólásokat a fordításomból mellőztem.

ASZITA DÉVALA ÉS DZSAIGÍSAVJA¹⁷

Egyszer régen ezen a helyen¹⁸ élt Aszita Dévala, aki a családós emberekre vonatkozó (gárhaszthja, *gārhashtya*) előírásokat követte. Ez a ragyogó [bölcs] magát megtartóztatva hű volt a dharmájához, és jámbor életmódot követve nagy, aszkézisből

¹⁴ BROCKINGTON 1996: 182–183.

¹⁵ SANDERSON 1988: 664.

¹⁶ A Mahábháratának a nagy háborúról szóló könyveit Szandzsaja (Saṃjaya), Dhritarāstra (Dhṛtarāṣṭra) kocsihajtója meséli el a vak urának. Ebből a szempontból sajátosnak tekinthető, hogy a „háborús könyvek” sorába tartozó Saljaparvan zárandokhely-leírása az eposz fő narrátora, Vaisampájana által kerül elmondásra.

¹⁷ *Mahābhārata* 9.49.1–64.

¹⁸ A történet helyszíne az Áditjátírthának nevezett zárandokhely. Neve a Napisten, Áditja (Āditya) jelenlétére utal, aki a hagyomány szerint itt szerezte meg a fények (csillagok) királya címet. (*Mahābhārata* 9.48.16–17) A hagyomány továbbá úgy tartja, hogy Visnu (Viṣṇu) itt végzett tisztító fürdőt, miután elpusztította a világot sanyargató két démont, Madhut (Madhu) és Kaitabhát (Kaitabhával). (*Mahābhārata* 9.48.21.) Mellettük olyan bölcsek gyakoroltak itt szakrális tevékenységet, mint a Mahábhárata szerzőjeként tisztelt Vjásza (Vyāsa) és a fia Suka (Śuka). (*Mahābhārata* 9.48.19.a; 9.48.22.) Mindezek alapján arra következtethetünk, hogy az Áditjátírtha valaha egy virágzó zárandokközpont lehetett, emléke azonban a későbbi korokban feledésbe merült. A Mahábhárata leírása alapján mindenesetre úgy tűnik, hogy a helység a mai Thanesarától északkeletre volt található és a Kuruksétrának (Kuruksetra) nevezett szakrális övezet részét képezte.

származó erőre (tapasz, *tapas*) tett szert. Az összes teremtménnyel szemben egyformán viselkedett. Egyformán beszélt hozzájuk, sőt egyformán gondolt is rájuk. Sosem volt mérges. A szidást és a dicséretet pedig egyformán tűrte. Különbséget még az aranyrög és a földdarab között sem tett. Az isteneket pedig a bráhma nákkal együtt szüntelenül vendégül látta. A szeme előtt a dharm a (*dharm a*) lebegett, így a Véd a (*Veda*) tanulmányozásában örökké az örömét lelte.

Egy alkalommal egy jógát követő vándoraskéta járt azon a szent helyen. Ezt a bölcs et Dzsaigísavjának hívták és nagy tudás birtokosa volt. Aszkézise révén hatalmas erőre tett szert és a jóga folyamatos gyakorlásának köszönhetően elérte a tökéletességet. Ez a nagy ragyogással rendelkező [askéta] Dévala ásramájában¹⁹ szállt meg.

Attól kezdve azonban, hogy az a bölcs odaköltözött, Dévala nem tudott koncentrálni a dharmára, mivel folyamatosan Dzsaigísavját felügyelte. Hosszú idő telt el úgy, hogy nem látta Dzsaigísavját, azonban az étkezések idején, amikor az askéták koldulni jöttek a vezeklő [rendszerint] eléje állt. Dévala [ilyenkor], miután megpillantotta a koldusruhát öltött nagy bölcs et úgy érezte, hogy különös tiszteletben részesül és ennek nagyon örült. Ezért minden erejét összeszedve azon volt, hogy a risiktől (*ṛṣi*) tanult módon viszonyozza a tiszteletet.

Ahogy azonban az idő telt-múlt, Dévalát egyszer csak nagy aggodalom kerítette a hatalmába:

– Bizony már sok éve kegyben részesítem ezt a mihaszna koldust, ő pedig még egy szót sem szólt hozzám!

Miközben magában így zsörtölődött, megragadta a vizes korsóját és a repülni tudását alkalmazva elment a tengerhez. Alighogy a tenger közelébe került, meglátta, hogy Dzsaigísavja már ő előtte odaérkezett. Dévalán előbb a kétségbeesés, majd a csodálkozás lett úrrá, végül pedig így gondolkodott:

– Hogy került ide ez a koldus, és hogy lehet, hogy már meg is fürdött a tengerben?

Ezt követően a ragyogó Dévala is elvégezte a tengerben való fürdést, majd elmormolta az előírt imákat. Miután pedig a korsóját is megtöltötte, visszatért az ásramájába. Ott üldögélve pedig nem mást pillantott meg, mint Dzsaigísavját. Ez az askézisből származó erőben bővelkedő bölcs pedig egy szót sem szólt hozzá, hanem csak ült tuskó módjára.

– Ez a tengerhez hasonló az imént még a tengerben fürdött, most meg engem megelőzve már vissza is tért az ásramába. Hogyan lehetséges, hogy itthon is, és a tengernél is láttam? – így morfondírozva a Védában jártas²⁰ bölcs felemelkedett az

¹⁹ Aszkéták lakhelye, remetelak.

²⁰ A szöveg ezen a ponton a *mantrapāraḡaḡi* (*Mahābhārata* 9.49.24.b) kifejezéssel jellemzi Dévalát. Az összetétel szó szerinti jelentése így mantrákban (*mantra*) jártas. A magyar nyelvben is elterjedt mantra szó a későbbi korokban valóban a különféle misztikus formulákat jelentette, azonban a korábbi jelentése a fordításomban preferált Véd a-szöveg volt.

ásramájából és elment az Antariksába (*antarikṣa*),²¹ hogy tovább nyomozhasson Dzsaigisavja után.

Ott pedig azt látta, hogy az összes Antariksa-beli sziddha (*śiddha*)²² Dzsaigisavját magasztalta. Noha Dévala a fogadalmát megtartó és töredelmes (ember) volt, ezúttal nagy haragra gerjedt. Észrevette, hogy Dzsaigisavja onnan a mennybe készül menni, úgyhogy követte. Oda érkezve arra lett figyelmes, hogy a Pitrilókába (Pitṛloka) készül menni, onnan pedig Jama (Yama) országába.²³ Ez utóbbi helyen pedig Dévala azt látta, hogy a nagy bölcs Dzsaigisavja továbbrepülve már a híres Szómalóka (*Somaloka*)²⁴ felé tart. Ezután látta őt, amint az Ékántajádzsinok (*ekāntajājin*)²⁵ ragyogó világaiba, majd onnan az Agnihótrinok (*agnihotrin*)²⁶ országaiba lépett be. Amely aszkéták pedig az újhoid után (darsa, *darśa*) és a telihoidkor (paurnamāsa, *paurṇamāsa*) áldoznak, a bölcs azokkal is találkozott.

Azoktól az állatokat áldozóktól pedig egy, a bráhmanák által tisztelt csodálatos helyre ment. Ez azoknak az agnistómával (*agniṣṭoma*) áldozóknak az országa volt, akiknek az egyetlen vagyonuk az aszkézisből származó erejük, és akik különféle csáturmászsákkal (*cāturmāśya*) áldoznak. Dévala ezeken a helyeken kívül abban az országban is látta őt, ahol azok az aszkézisből származó erőben bővelkedők élnek, akik az agnistutával (*agniṣṭuta*) áldoznak.²⁷

²¹ A Föld és az égbolt közt található köztes szféra.

²² Égi lények egy csoportja. A sziddha, mint mennyei pozíciót szerzett egykori halandó leginkább kereszténység szent fogalmával rokonítható. A szó etimológiáját tekintve befejezett melléknévi igenév, így meglátásom szerint leginkább a megboldogult szavunkkal lehetne a szó értelmét visszaadni, noha ezzel a fordítással a kifejezés elveszítené a szakterminus jellegét.

²³ A védikus vallásosság elképzelése szerint az elhunyt ősatyák (pitri, *pitṛ*) egy mennyország-szerű helynek, Jama világának a lakói. (DANDEKAR 1972: 111.) A szövegünk, noha megkülönbözteti egymástól a két világot, a védikus irodalommal összhangban továbbra is a mennyei szférában helyezi el őket. A későbbi puránikus irodalom azonban szakít ezzel a hagyománnyal, és Jama, mint halálisten a poklok urává válik. (MANI 1984: 368.)

²⁴ Szómának, a Hold istenének lakhelye.

²⁵ Monoteisztikus tanokat követők.

²⁶ Védikus áldozatok gyakorlói.

²⁷ Ez a szakasz azokat a mennyei országokat listázza, amelyeket a különféle védikus áldozatok segítségével lehet elérni. A védikus kultusz alapját a különféle néven nevezett és eltérő hosszúságú szóma (*soma*)-áldozatok alkották, amelyek alapvetően az egy napig tartó (ékáha, *ekāha*) szóma-préselő rituálé, az agnistóma mintájára épültek. (HILLEBRANDT 1897: 128.) A szómának, azaz az istenek részegítő italának a fogyasztása az indo-iráni vallásosság közös jellegzetessége volt. A fennmaradt szövegemlékek alapján úgy tűnik, hogy a szómát valamilyen hallucinogén növényből sajtolthatták, amelynek azonosítását illetően nincs konszenzus. (BROCKINGTON 1996: 45–48)

A csáturmászsja a négy hónapból álló, évszakok kezdetén végzett rituálék összefoglaló neve. Ennek megfelelően tavasszal a vaisvadéva (*vaiśvadeva*), az esős évszak idején a varunapraghásza (*varuṇapraghāsa*), míg az esős évszak beköszöntével a szákamédha (*sākamedha*) áldozatot hajtották végre. (HILLEBRANDT 1897: 115.)

Ezt követően pedig megpillantotta őt azoknak a nagy tudásúaknak a világában is, akik a legkiválóbb, sok aranyat eredményező áldozatot, a vádzsapéját (*vājapeya*) hajtották végre. Dévala ezek mellett látta Dzsaigísavját ott is, ahol a pundaríkával (*puṇḍarīka*) és a rádzsaszújával (*rājasūya*) áldozók élnek. Dzsaigísavja jelen volt azoknak a lakhelyén is, akik végrehajtották a legkiválóbb asvamédhát (*aśvamedha*),²⁸ illetve a naramédhát (*naramedha*) is. Nem hiányzott ő onnan sem, ahol azok élnek, akik a nehezen végrehajtható szarvamedhával (*sarvamedha*) és sautrāmanival (*sautrāmaṇi*)²⁹ áldoznak. Dévala látta őt a különféle tizenkét napig tartó rituálékat végzők között is.

A szöveg által használt agnista kifejezés pedig valószínűleg a védikus áldozatok másik nagy csoportjának, a tűzáldozatoknak (havirjadnya, *haviryajña*) lehetett a gyűjtőneve.

²⁸ A tipikusan bráhmaņa rituálékat követően olyan védikus szertartások kerülnek elő, amelyek valamilyen módon a társadalom másik vezető csoportjához, a ksatrijához (*ksatriya*, harcos) is kötődtek. A vádzsapéja, vagyis a győzelmi szómaivás rítusa a hagyományos szóma-áldozatok egy sajátos, népies jelleget öltött formája lehetett. (HILLEBRANDT 1897: 141.)

A pundarika egy kevésbé ismert, nem igazán rekonstruálható áldozat, amelyet a Mahābhārata együtt említ más ksatrija kötődésű szertartásokkal (*Mahābhārata* 3.31.16.). A pundarika emléke hasonlóan a többi, uralkodó osztályhoz kötődő rítushoz a védikus vallásosság hanyatlását követően is fennmaradt. A több védikus áldozatot is megrendező, 6. századi Csálukja (Čalukya) uralkodó, I. Pulakésin (Pulakešin) a pundarika végrehajtójaként is ismert. (SIRCAR 1971: 177–178.n)

A rádzsaszúja a királyok hagyományos felszentelő rituáléja volt. (HILLEBRANDT 1897: 143.) Az asvamédha, a híres loáldozat pedig eredetileg a Föld felszentelésének a rítusa lehetett. A szertartás során egy évre szabadon engedtek egy lovat, amelynek a biztonságáért kijelölt hercegek feleltek. Amennyiben a ló épségben maradt az egy év után, az áldozatot teljesítő király minden kívánságának a teljesülésére számíthatott. (HILLEBRANDT 1897: 149–153) A loáldozat témája az epikus korban számos mitológiai történetben elevenedik meg. Jelentősége pedig történeti szempontból sem elhanyagolható, hiszen több nagy formátumú uralkodó, mint Pusjāmitra Sunga (Puśyāmitra Śuṅga) (2. század) vagy Szamudra Gupta (Samudra Gupta) (4. század) tetszelgett a loáldozat végrehajtója szerepében.

²⁹ A korábban említett két csoport egyikébe sem osztható be egyértelműen a felsorolásban utoljára említett három szertartás. A naramédha vagy puruśamedha (*puruśamedha*), azaz a védikus emberáldozat egy ötnapos rituálé lehetett, amely segítségével elérhető volt mindaz a dolog, amit még a loáldozat sem teljesített. (HILLEBRANDT 1897: 153.) A kegyetlen, sok összetevőt tartalmazó rituáléval kapcsolatban többen amellett érveltek, hogy csupán elméleti szinten lehetett része a védikus vallásosságnak. (OLDENBERG 1894: 363–366; RUSZA 2015: 60–61) Ezzel szemben mások a Kausāmbiban feltárt régészeti leletekben vélik felfedezni az egykori naramédhák emlékét. (PUSKÁS 2000: 167.)

Még a naramédhánál is nagyobb presztízzsel bírt a tíznapos szarvamedha, amely során minden tulajdon feláldozásra került. Talán erre a rituáléra utal a Kaṭha-upaniśad kerettörténetéül szolgáló Nacsikétasz (Naciketasz)–legenda (SLAJE 2009: 470.), illetve Raghu vagyonának a szétoasztása a világhódító hadjáratát (digvidzsaja, *digvijaya*) követően.

A Sautrāmaṇi pedig egy Indrához kötődő rítus volt, amely segítségével hajdanán az Asvin (Aśvin) az istenek beteg királyát kúrálták ki. (HILLEBRANDT 1897: 159; PUSKÁS 2000: 170.).

Ezek után felkereste Mitrának (Mitra) és Varunának, az Áditjának (Āditya), a Rudrának (Rudra), a Vasznak (Vasu) és Brihaszpatinak (Bṛhaspati) a világait is,³⁰ majd meggyőződött róla, hogy Dzsaisavja mindezeket a helyeket már ő előtte felkereste. A tehenek világába eljutva őt a brahmaszattrinok (*brahmasattrin*)³¹ világába menőként látta. Onnan még három másik helyet bejárva Dzsaisavját az erényes nők hazájában bolyongóként pillantotta meg.

Ezt követően azonban a nagyszerencsés Dévala szem elől veszítette azt a láthatatlanná vált, jógát követő legkiválóbb bölcset. Ekkor elgondolkodott Dzsaisavjának az erejéről és a nemes fogadalmáról, illetve arról a sikerről, amely a jóga révén érhető el. Végül üdvözlő (andzsali, *añjali*) kéztartást alkalmazva leborult az emberek közül a legkiválóbb brahmaszattrin sziddhák előtt és megkérte őket:

– Mondjátok el, hogy hol van a nagy erejű Dzsaisavja! Nem látom őt. Ezt szeretném megtudni, nagyon kíváncsi vagyok.

A sziddhák így feleltek:

– Ó fogadalmadhoz hű Dévala, tudd meg tőlünk az igazságot! Dzsaisavja elment Brahmannak (*Brahman*)³² az örök és romolhatatlan világába.

³⁰ A következőkben a védikus panteon kerül ismertetésre. Varuna a védikus vallásosság központi isten alakja volt, aki a világrend, a rita (*ṛta*) őrzőjeként ismert. Gyakran társítják az indo-árja vallásosságban kevésbé jelentős Mitrával, akivel való kapcsolata jól azonosítható az avesztai istenalakok, Ahura Mazdá (Ahura Mazdā) és Mithra (Miθra) közti viszonyal. (BROCKINGTON 1996: 39–40) Az Áditják, vagyis Aditi (Aditi) fiai az istenek Mitrát és Varunát is maguk közé foglaló csoportja, akik első sorban a társadalom helyes működését igazgatják. (GAÁL – TÓTH 2001: 142–165)

Rudra (Rudra), a védikus viharisten és fiai, a Marutok (Marut) néven ismert szélistenek alkotják a Rudrák csoportját. (MACDONELL 1897: 74.) Rudrával kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy általánosan a hinduizmus központi istenségének, Sívának (Śiva) az előképeként tartják számon. (BROCKINGTON 1996: 53.)

A Vaszuk (Vasu) közé tartozik a védikus vallásban a főisteni rangot Varuna mellett betöltő Indra (Indra) és a kultuszban központi szerepet játszó tűzisten, Agni (Agni). Eredetileg nyolc Vaszut tartottak számon, a későbbi hagyományban létszámuk 333-ra emelkedett. (MACDONELL 1897: 130.)

A Brihaszpati szó eredetileg Indra jelzője lehetett, amely a ráruházott szakrális hatalomra utalt. Később azonban Brihaszpati egy önálló, bráhmanákhoz szorosan kötődő papi istenséggé vált. (BROCKINGTON 1996: 39.)

³¹ A brahmaszattrá (*brahmasattra*) egy olyan sajátos áldozati forma, amely során a napi Veda recitáció szolgál felajánlott adományként. Ennek a rituálénak a végző a brahmaszattrinok. (Meiland 2007: 408.)

³² A Brahman a világot irányító, mindennek felett álló, személytelen isteni erő. A védikus irodalom részét képező upanisadoknak (*upaniṣad*) fő jellegzetessége a transzcendentális Brahman és az egyéni lélek (átman, *ātman*) kapcsolatán való elmélkedés. Ekkor fogalmazódott meg abszolút célként az anyagi világból való megszabadulás, azaz a Brahmanban való feloldódás. (BROCKINGTON 1996: 95–97) A mítosz Brahmanról alkotott képe azonban távol áll az elvont

Miután Aszita Dévala így meghallgatta azoknak a brahmaszattrin sziddháknek a beszédét, megpróbált gyorsan oda is felrepülni, azonban lezuhant. A sziddhák ezért így szóltak hozzá:

– Ő aszkézisből származó erőben bővelkedő Dévala bölcs, te képtelen vagy eljutni a Brahmannak arra a lakhelyére, ahová Dzsaisavja elment.

Miután pedig Dévala ismét végighallgatta a sziddhák beszédét, sorban leereszkedett az imént bejárt világokba, majd méh módjára visszatért a saját, erényeket eredményező ásrámájába. Alighogy belépett, Dzsaisavjára lett figyelmes.

Mivel megismerte Dzsaisavja aszkézisének a jógából származó erejét, ezért Dévala a dharmájához ragaszkodó elméjét félretette. Oda ment a nemes lelkű nagy bölcshez, Dzsaisavjához, és az illemnek megfelelően meghajolt előtte, majd így szólt hozzá:

– Ő Magasztos! Szeretném azt a dharmát követni, ami a megszabaduláshoz vezet (móksadharmá, *mokṣadharmā*)!

Dzsaisavja meghallgatta a kérését, és megtanította neki a jóga legkiválóbb tudományát, illetve azokat a gyakorlatokat, amelyeket meg kell valósítani, és azokat is, amelyeket az előírások szerint el kell kerülni. Végül, miután az a nagy aszkéta meggyőződött róla, hogy Dévala elméje valóban elkötelezte magát a lemondás mellett (*szamnyāsa*, *saṃnyāsa*), a megfelelő módon végrehajtotta az összes, szükséges rituálét.

Ekkor az elhunyt családtagok és az ősatyák észrevették, hogy Dévala az elméjét a világról való lemondás mellett kötelezte el és hangosan felsírtak:

– Ki fog minket ezentúl táplálni?

Ezt a hangot meghallva Dévalát elfogta a mindenhol jelen lévő ősei iránt érzett szánalma, és eldöntötte, hogy mégis fel fog hagyni a megszabadulásra való törekvéssel. Alighogy ezt így elhatározta, a gyümölcsök, a gyökerek, a szent füvek, a virágok és a gyógynövények kezdtek ezrével keserves sírásba.

– Ez a hitvány Dévala ismét ki fog minket irtani! Ez a halottaknak akar oltalmat nyújtani. Az ilyet nem lehet jobb belátásra téríteni!

A legkiválóbb bölcs ezért az értelme segítségével ismét mérlegelni kezdett:

– Vajon melyik az üdvösebb? A móksára vezető vagy a gárhaszthja dharmá?

A hosszas gondolkodást követően, Dévala végül úgy határozott, hogy elhagyja a gárhaszthja életmódra vonatkozó előírásokat és ezentúl a móksadharmában leli majd az örömét. Miután ezeket a dolgokat átgondolta a meggyőződése révén a legkiválóbb jógát gyakorolta és így a legnagyobb sikert érte el.

Ezt követően az istenek Brihaszpati vezetésével összegyűltek, és magasztalták Dzsaisavját és ennek az aszkézisből származó erejét. A bölcsök legkiválóbbika, Nárada (Nārada) azonban ekkor így szólt:

filozófiai gondolkodástól. A szöveg a Brahman otthonáról beszél és ezzel a legfőbb transzcendentális princípiumot mintegy a mennyországok legkiválóbbikaként írja le.

– Dzsaigisavjának az összes aszkézisből származó ereje el lett használva arra, hogy ámultba ejtse Dévalát!

Az istenek pedig így feleltek neki – Ez ne maradjon így! – és együtt magasztalták Dzsaigisavját, a nagy bölcset.

A VÉNLÁNY TÖRTÉNETE³³

Élt egyszer egy nagyon erényes és híres bölcs. Kuni Gárgjának (Kuni Gārgya) hívták. Az aszkéták közül a legkiválóbbnak tartották és a hosszú vezeklése eredményeként az elméje segítségével egy szép szemöldökpárral megáldott lánynak adott életet. Őt meglátva a dicsőséges Kuni Gárgja nagyon megörült és a testét elhagyva a mennyországba távozott.

Ezt követően az a feddhetetlen, lótuszhoz hasonlóan szép szemöldökökkel ellátott szemű lány egy remetelakot készített magának, hogy ott nagyon félelmetes aszkézist végezhesen. [Ettől kezdve] azon a helyen élt feddhetetlenül. Először a böjtölés révén tisztelte meg az isteneket és az ősatyákat, majd nagyon hosszú időt töltött a félelmetes aszkézis gyakorlásával. Noha az apja férjhez akarta adni, az a makulátlan lány hajthatatlan volt, mivel sehol sem talált magához illő vőlegényt.

A lakatlan erdőben a testét rettenetes vezekléssel sanyargatta, miközben az örömét az istenek és az ősök szolgálatában lelte. Miután pedig a kellő erőfeszítést megtette, úgy gondolta, hogy teljesítette a kötelességeit. Ekkor már az öregség és az aszkézis egyformán gyötörte. Amikor pedig már arra sem volt képes, hogy az egyik lábáról a másikra lépjen, akkor elhatározta, hogy a túlvilágra fog költözni.

Nárada azonban, miután megszemlélte a testét így szólt ahhoz a megszabadulásra vágyóhoz:

– Ó hibátlan nő! Egy beavatásban nem részesült lány, mint amilyen te is vagy, ugyan hogy érhetné el a különféle világokat? Ó nehéz fogadalmat gyakorló! Jól ismerjük mi a mennyben azt a legkiválóbb aszkézist, amit te végrehajtottál, azonban a világokat ezzel még sem nyerted el.

Miután végighallgatta Nárada beszédét, [a lány] így szólt a bölcsek gyülekezetéhez:

– Ó legkiválóbbak! Felajánlom az aszkézisből származó erőmnek a felét annak, aki feleségül vesz!

Alighogy ez elhangzott Gálava (Gālava) fia, Sringavat (Śringavat) bölcs ezt a megállapodást ajánlotta fel:

– Ó ragyogó nő! Az ajánlatodnak megfelelően én most azonnal feleségül foglak venni, feltéve, hogy csupán egy éjszakát kell eltöltenem veled.

³³ *Mahābhārata* 9.51.3–23.

– Rendben van! – ő így beleegyezett és átnyújtotta a kezét Gálava fiának, aki végrehajtotta mind az eljegyzést (pānigrahana, *pānigrahana*), mind az esküvői (udváha, *udvāha*) szertartást. [Kuṇi Gārgya lánya] pedig azon az éjszakán ismét fiatalá változott. Mennyei ékszereket és ruhákat öltött magára. A [testét] csodálatos füzérekkel és krémekkel ékesítette. Ily' módon az istenekével megegyező szépségre tett szert. Gálava fiát pedig, amint meglátta a sajátmagától ragyogó lányt, nagy boldogság fogta el.

Az első éjszaka eltöltését követő reggelen azonban a lány így szól hozzá:

– Ó férjem uram! Amely feltételt szabtál, azt én végre hajtottam. Ó legkiválóbb aszkéta! Az időm tehát lejárt. Él boldogan! Üdv neked! Most megyek.

Miután pedig [a férje] elengedte, még hozzátette:

– Aki ezen a szent helyen összeszedettként, az isteneket kiengesztelve eltölt egy éjszakát, az azt a jutalmat fogja megszerezni, ami azok számára érhető el, akik ötvennyolc éven át gyakorolnak szüzességi fogadalmat.

Ezt követően az érényes nő a testét elhagyva a mennybe ment. A bölcs pedig szomorúan az ő szépségén merengett. A megállapodás értelmében fájdalmasan elfogadta az aszketikus erőnek a felajánlott felét, de az ő szépségének az ereje továbbra is nagyon gyötörte. Ezért, miután magát arra alkalmassá tette, követte a [felesége] útját. Így szól a vénlány nagy cselekedete.

Bibliográfia

- BHATTACHARYYA, Narendra Nath 1991: *The Geographical Dictionary, Ancient and Early Medieval India*. Delhi, Munshiram Manoharlal Publishers.
- BROCKINGTON, John L. 1996: *A szent fonál*. Ford. Gáthy Vera. Budapest, General Press Kiadó.
— 1998: *The Sanskrit Epics*. Leiden, Brill.
- DANDEKAR, Ramchandra Narayan 1972: Universe in Vedic Thought. In: Ensink, Jacob – Gaeffke, Peter (eds.) *India Maior: Congratulatory Volume Presented to J. Gonda*. Leiden, E. J. Brill.
- FLOOD, Gavin 1994: Hinduism. In: Holm, Jean – Bowker, John (eds.) *Rites of Passage*. London, Printer Publishers Ltd.
- GAÁL Balázs – TÓTH Ibolya 2001: *Varuṇa-himnuszok*. Budapest, Tan Kapuja Buddhista Főiskola.
- HILLEBRANDT, Alfred 1897: *Ritual-Literatur Vedische Opfer und Zauber*. Strassburg, Verlag von Karl J. Trübner.
- MACDONELL, Arthur Anthony 1897: *Vedic Mythology*. Stassburg, Verlag von Karl J. Trübner.
- Mahābhārata* = SUKTHANKAR, Vishnu S. (et al.) 1927–1966: *The Mahābhārata*. Poona, Bhandarkar Oriental Research Institute.
- MANI, Vettam 1984: *Purāṇic Encyclopaedia*. Delhi, Motilal Banarsidass.
- MEILAND, Justin 2007: Notes. In: *Mahābhārata Book Nine. Śalya Volume Two*. New York, New York University Press – JJC Foundation /The Clay Sanskrit Library/.
- OLDENBERG, Hermann 1894: *Die Religion des Veda*. Berlin, Verlag von Wilhelm Hertz.
- OLIVELLE, Patrick 2008: *Collected Essays II. Ascetics and Brahmins*. Firenze, Firenze University Press.
- PUSKÁS Ildikó 2000: *Lélek a körforgásban*. Budapest, Balassi Kiadó.

- RUZSA Ferenc 2015: Egyfiát áldozza fel. In: Kakas Beáta – Szilágyi Zsolt (szerk.) *Kéklő hegyek alatt lótoszok tava. Tanulmányok Bethlenfalvy Géza tiszteletére*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- SANDERSON, Alexis 1998: Śaivism and the Tantric Traditions. In: Sutherland, Stewart (et al.) *The World's Religions*. London, Routledge.
- SIRCAR, Dineshchandra 1971: *Studies in the Religious Life of Ancient and Medieval India*. Delhi, Patna, Varanasi, Motilal Banarsidass.
- SLAJE, Walter 2009: *Upanischaden – Arkanum des Veda*. Sinzheim, Druckhaus Nomos.
- VASSILKOV, Yaroslav 2002: Indian practice of pilgrimage and the growth of the Mahābhārata in the light of new epigraphical sources. In Brockington, Mary (ed.): *Stages and Transitions: temporal and historical frameworks in epic and purāṇic literature, August, 1999*. Zagreb, Croatian Academy of Sciences and Arts.

DISPUTA

PSALTERIUM BEATAE MARIA VIRGINIS

Beatrix királyné imádságos könyvének értelmezése

ADAMIK TAMÁS

I. RÉSZ

1. A KÉZIRAT FELFEDEZÉSE ÉS FELÉPÍTÉSE

1.1. Csontos János 1880-ban a *Magyar Könyvszemlében* közzétett *Beatrix királyné imakönyve Mölkben*¹ című ismertetésében így jellemzi a kéziratot: „Beatrix királyné, Mátyás király második nejének imakönyve, finom hártován, goth izlésben nagy gonddal készült XV. századi kézirat, mely 16-od részben 175 beirt levélből áll. Magassága 10, szélessége 8 centiméter.”² Tartalmazza azon imádságokat, amelyeket a katolikusok Mária tiszteletére mondani szoktak. Az imakönyv fényes kiállítású „szövegét gazdag aranyos felírások, számos aranyos és színes kis initiale, ékes tollrajzok és három miniature díszíti.”³

Az imakönyv két üres hártólevél után címlappal kezdődik, amely díszkeretet képez, „s az első lap szövegét egészen beszegélyezi”.⁴ A szöveg kezdetén fényes iniciálé található, mely vörös pluvialéban öltözött szakálltalan főpapot ábrázol, fején fehér főpapi süveg, oldalán főpapi pásztorbot, előtte nyitott könyv. A címlap alsó lapszélén van az aragoniai ház címere korona nélkül.

„Az írás betűi szépek, a vonalazás leplezett, a margók gazdagok, s a szöveg a leveleken úgy oszlik meg, hogy egy lapra átlag 13 sor esik. ... a leveleken sem későbbi lapszámnak vagy betűjelzésnek semmi nyoma.”⁵

A kézirat a prologussal kezdődik, amely latinul és magyar fordításban így hangzik: *Incipit prologos super psalterio beatissime et gloriosissime virginis Mariae matris domini nostri iesu Christi: cui laus.honor et imperium. Per infinita secula amen.* „Kezdődik az előszó az igen boldogságos és legdicsőséges Szűz Máriának

¹ Vö. Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. II. kötet: L–ZS. Akadémiai Kiadó, Budapest 1978 (1988), 118: „Melk` város Alsó-Ausztriában a Wachau kezdeténél’ [1792: *Mölk*: NNyv. 4: 52]. A német *Melk* átvétele.”

² CSONTOSI János: „Beatrix királyné imakönyve Mölkben.” *Magyar Könyvszemle*, 1880, 377.

³ CSONTOSI: i. m. 377.

⁴ CSONTOSI: i. m. 378.

⁵ CSONTOSI: i. m. 378.

zsoltároskönyvéhez, aki anyja mi Urunknak, Jézus Krisztusnak, kinek dicséret, tisztelet és uralom végtelen századokon át, ámen.”⁶

Ezután következik a bevezetés szövege ezen szavakkal: *Accipe illam et exaltabit te, glorificaberis ab ea cum eam fueris amplexatus* „Öleld magadhoz, akkor majd fölemel, tisztességre juttat, hogyha átkarolod.”⁷ (Itt megjegyzem, hogy az eredetiben nem *prologos* van, hanem *prologus*, nem *accipe*, hanem *arripe*, és nem *amplexatus*, hanem *amplexatus*.) Szövege azonban megszakad az 5b levélen a következő sorral: *et frequentius visitare cura ...* „Ezután eredetileg még egy levél következett, mely a prologus végét és a zsoltárok kezdetét tartalmazta, de ez most a kéziratból hiányzik, s a 6. levél a hiányzó levélen megkezdett zsoltár egyik versének következő szavaival veszi kezdetét: *animam confortabit. Tamquam lignum aquarum a fontibus irrigatum* (Az eredetiben: *Tanquam* és nem *a fontibus*, hanem *fontibus*.) – „lelkedet meg fogja erősíteni. Mint a vizek forrásától öntözött fa”. Ezután egymás után következnek a zsoltárok, egészen a 97a levélig, amely a „minden lélek dicsérje úrnönket. Amen” szavakkal ér véget.

A következő rész imádságokból áll: a 97a levéltől – a 172a levélig magában foglalja azon imádságokat, melyeket a középkorban Mária tiszteletére mondani szoktak. Egyiknél másiknál fel van tüntetve, hogy melyik egyházatya vagy pápa a szerzője, és az is, „hogy az, aki az imákat rendszeren elmondja hány évi búcsúban részesül.” Az imák szövegéből megállapítható, „hogy az imakönyv nő számára iratott, mert a szövegben Mária közbenjárásáért több helyütt alázatos bűnös nő esedezik, *ora pro me misera peccatrice* (172a l)”⁸ – „imádkozz értem, szerencsétlen bűnös nőért”. Az imádságok sorát Riccardus a Sancto Victore nyitja meg.

„A kézirat hátralevő levelein az Uristenhez és Krisztushoz intézett imádságok vannak, melyekkel az imakönyv véget ér”⁹ – írja Csontos.

Csontos ismertetésének vége felé két kérdést tesz fel, és meg is válaszolja őket: „Hogy miként került a kézirat a mölki benczések könyvtárába s mily alapon tartják azt Beatrix imakönyvének? Ez iránt a könyvtárban felvilágosítást nem nyerhettem.”¹⁰ A kézirat vágása egykorú, kötése azonban újabb kori; a régi kötésről mit sem tudunk, ami némi tájékozást nyújthatott volna. „A pusztai czimer alapján pedig a kézirat épügy lehet Beatrixé, mint Arragoniai János esztergomi érseké, ... Van ugyan a kézirat említett levelén egy érdekes egykoru latin feljegyzés, mely szerint Csábrághi Koháry Péter báró 1605-ben Erdődi Pálffy Miklós bárótól kapta ajándékba az imakönyvet. Feltűnő azonban, hogy az új tulajdonos az akkori

⁶ ADAMIK Tamás fordítása.

⁷ Prov. 4, 8–9.

⁸ CSONTOSI: i. m. 379.

⁹ CSONTOSI: i. m. 379.

¹⁰ CSONTOSI: i. m. 380.

bibliophilek szokása ellenére elhallgatja, hogy a kézirat eredetileg Beatrix királynéé vagy a budai könyvtaré lett volna.¹¹

Végül Csontosy így összegezi vizsgálódásai eredményét: „Bizonyos tehát csak az: hogy a kézirat magyarországi provenienciája 1605-ig nyúlik fel, és hogy a traditio azt Beatrix királynénak tulajdonítja. A provenienciát a traditíóval pozitív adatok alapján összegeyztetni lesz a jövő bűvárlatok feladata. Addig pedig tartjuk a kéziratot annak, a mi, *Beatrix királyné hagyományoszerű imakönyvének*, mely aragoniai czimerrel s 1605-ig felnyúló magyarországi provenienciával bir.”¹²

1.2. Berzeviczy Albert 1908-ban publikálta *Beatrix királyné* című alapos monográfiáját. Ebből kiderül, hogy Beatrix jól tudott latinul. Már 10 éves korában megkapta Cicero *De Senectute* (Az öregségről) című művét, később pedig ugyancsak Cicerótól a *De officiis* (A kötelességekről) és *Epistulae* (Levelek) című könyveket. Különösen értékelték akkoriban azokat a nőket, akik beszélni is tudtak latinul; „így följegyezték Ippolita Sforzáról, Beatrix sógornőjéről, hogy a mantuai congressus alkalmával mint 14 éves leány szép latin beszédet intézett II. Pius pápához... Hogy Beatrix is folyékony latin beszéddel és idézetekkel tündökölt később Magyarországon, azt tudjuk; rá nézve a latin nyelv ismerete, ...határozottan gyakorlati fontosságúvá is vált, mert oly országba került mint királyné, a hol ... a latin nyelv volt érintkezésének fő eszköze, valószínűleg még férjével szemben is” – írja Berzeviczy.¹³ Beatrix királyné tudott latinul, a latin nyelvű *Psalterium* tehát lehetett az övé. Berzeviczy egyébként külön nem foglalkozik a *Psalteriummal*, de illusztrációként két lapjának fényképét közli könyvében: Képaláírása így szól: „*Beatrix királyné imakönyvének kezdőlapja* (407. l.) és *egy képes lapja*. (411. l.) Eredetije a mölki apátság könyvtárában. A M. Nemzeti Múzeumi könyvtár fényképei után.”¹⁴ Idézett szavaiból egyértelmű, hogy a *Psalterium* tulajdonosának Beatrix királynét tartja. Amikor Berzeviczy kijelenti: tudjuk, „hogy Beatrix is folyékony latin beszéddel és idézetekkel tündökölt ... Magyarországon”, Galeotto Marzio *Mátyás királynak kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről szóló* könyvére utal, amelyben ezt olvashatjuk: „Nemde még mindig emlékeznek az emberek rá, mint már elmondtam, mikor egy bizonyos úrasszony változékony hajlandóságáról volt szó, és Beatrix szép ajkáról tüstént hallhattuk Vergilius szavait: *Szüntelenül meginog s fordul kedve a nőnek ...* Meg arra, mikor egy ifjú szorongva kereste barátnőjét, ő pedig Ovidiusnak ezt a sorát idézte: *A szerelem tele gonddal és féltő remegéssel ...* nem is beszélve a zsoldároskönyvről, melyet mindennap olvas és idéz” (25. fejezet).¹⁵

¹¹ CSONTOSY: i. m. 381.

¹² CSONTOSY: i. m. 381.

¹³ BERZEVICZY Albert: *Beatrix Királyné (1457–1508). Történelmi élet és korrajz*. Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T. kiadása, 1908, 68–69.

¹⁴ BERZEVICZY: i. m. 407, 411.

¹⁵ KARDOS Tibor fordításában közreadta a Magyar Helikon 1979-ben, 75.

Itt érdemes felfigyelni arra, hogy Galeotto Marzio szerint a zsoldároskönyv fontos szerepet játszott Beatrix királyné életében.

1.3. Hevesy András Mátyás király könyvtáráról francia nyelven írt könyvében 1923-ban felvette a Corvina-könyvek listájába a 49. szám alatt a melki *Psalteriumot*, és megjegyzi, hogy 1605-ben Kohári Péteré volt, tehát a kötet Magyarországról származik, „és kétségkívül Beatrix birtokolta örökségként”¹⁶ – írja. Egy évvel később, 1924-ben jelentette meg Surányi Miklós *A nápolyi asszony* című regényét, amely alkalmas volt arra, hogy széles körben felkeltse az érdeklődést Beatrix királyné bonyolult és fordulatokban gazdag személyisége iránt.¹⁷

1.4. Capodi Csaba az 1960-ban közzétett *Beatrix- királyné Psalteriuma Melkben* című rövid cikkében áttekintve Csontosai ismertetését, megjegyzi, hogy Csontosai a proveniencia tisztázását a későbbi kutatásokra bízta, majd így folytatja:

„A későbbi kutatásoknak az álláspontja pedig ingadozó volt. Weinberger 1908-ban a korvinák jegyzékébe nem vette föl. Hevesy ellenben Mátyás király könyvtáráról szóló nagy munkájában a könyvtár hiteles darabjai közt tartja nyilván; a címet Aragoniai Ferdinánd jelvényének tartja s szerinte leánya, Beatrix örökségként jutott hozzá. Weinberger, néhány évvel később, 1929-ben, Hevesy munkájának ismertetésében röviden annyit jegyez meg, hogy ő Csontosival ellentétben a *Psalteriumot* Beatrix személyes tulajdonának tartja, amely nyilvánvalóan napi használatra szolgált s éppen ezért nem volt a Corvinában.¹⁸ Hevesyvel ellentétben sem Fögel, sem Zolnai Klára nem vette fel a melki *Psalteriumot* a Corvina-kódexek jegyzékébe.”¹⁹

Csapodi szerint a kérdés kulcsa a Pálffy–Koháry-féle bejegyzés. Csontosai nem vette észre, hogy e két név bejegyzése nem egykorú a bejegyzett dátummal. Írása nem a XVII. század első felére, hanem a XVIII. század végére, vagy még inkább a XIX. századba utalja. Nem Koháry Péter sajátkezű írása. Sőt az is megállapítható, hogy aki írta, nem magyar anyanyelvű ember volt, mert az *a* visszafelé dőlt ékezeteit ilyen késői időpontban magyar ember már nem tette volna fel. Csontosai szerint a kódex kötése nem eredeti, hanem későbbi. Ebből arra lehet következtetni, „hogy a bejegyzés szövege egykor a kódex eredeti táblájának belsejében volt látható, s mikor a melki kolostorban újra kötötték, akkor írta át a szöveget egy szokatlanul gondos könyvtáros a kódex utolsó lapjára, hogy megőrizze a proveniencia adatát az utókor számára.”²⁰

¹⁶ HEVESY, André de: *Bibliothèque du roi Mathias Corvin*. Paris, 1923, 67: „sans doute Béatrice le tenait-elle pour héritage”.

¹⁷ Vö. SURÁNYI Miklós: *A nápolyi asszony*. Regény. Budapest, Szépirodalmi Kiadó 1983.

¹⁸ Beatrix királyné könyveiről lásd: CSAPODI Csaba: „Beatrix királyné könyvtára.” *Magyar Könyvszemle* 1964, 201–224.

¹⁹ CSAPODI Csaba: „Beatrix- királyné Psalteriuma Melkben.” *Magyar Könyvszemle* 1960, 429.

²⁰ CSAPODI: 1960, 429.

A benne szereplő adatok összevágása pedig hitelessé teszi a szöveget, és feleletet ad a *Psalterium* eredetének a kérdésére – írja Csapodi. Tudjuk ugyanis, hogy Esztergom 1595-i felszabadításában vezető szerepe volt Pálffy Miklósnak, seregében pedig ott harcolt Koháry Péter. Pálffy Miklós 1600-ban meghalt. Esztergomot a török 1605-ben újra elfoglalta. A kódexet tehát az Esztergomot visszafoglaló magyar csapatok találták a várban, és a sereg egyik fővezére megajándékozta vele Koháry Pétert. Az 1605. évben pedig, Esztergom eleste után, talán Koháry Péter akkor menekült el onnan, és a Pálffyval való közös sikerre emlékezve írta be Koháry a kötetbe, hogy Pálffytól kapta. Pálffy ugyanis 1605-ben nem ajándékozhatta neki a kötetet, mert már öt éve, 1600-ban meghalt.²¹

Pálffy és Koháry esztergomi kapcsolata tehát valószínűsíti a kódex eredetét. Bizonyossá teszi pedig akkor, ha figyelembe vesszük, hogy Beatrix, az Ulászlóval való házassági komédia után Esztergomban élt, egészen Magyarországról való távozásáig. *Psalteriuma* akkor maradt ott, amikor 1500-ban elhagyta Magyarországot, és hazament Nápolyba.²²

1.5. Amikor a Helikon Kiadó 1991-ben hasonló kiadásban publikálta a zsol-tárkönyvet *Psalterium Beatae Mariae Virginis – Beatrix királyné imádságkönyve* címen, vele együtt látott napvilágot *Csapodi Csaba kíséretanulmánya a melki bencés apátság Cod. 2484. jelzetű kódexének hasonló kiadásához* címen. Ebben a tanulmányában – amely ugyanitt német, angol és olasz nyelven is megjelent – Csapodi részletesebben írja le a kéziratot, például illuminálását (díszítés) így jellemzi:

„A kódex illuminálása (díszítése) nem feltűnően gazdag, mégis finoman kidolgozott. Írása igen szép, egyenletes. Az első oldalon cizellált alapon többszínű virágokkal díszített, ferrarai jellegű lapszélkeret fogja körül a szöveget négy oldalról. Az alsó keret közepén az Aragon-ház címere: négyosztatú címerpajzs, az 1. és 4. mezőben az Aragón, váltakozva vörös és arany függőleges cölöpök, a 2. és a 3. negyed függőlegesen hármaz osztatú, az első részben a magyar vörös-ezüst vágások (ez azóta van az Aragón-címerben, amióta V. István magyar király leánya, Mária II. Károly nápolyi király felesége lett), a második részben a jeruzsálemi kereszt, a harmadikban az Anjou-liliomok kék alapon. Sisakdísz nincs, sem korona, sem papi jelvény (püspöksüveg, bíborosi kalap).^{22,3}

Az imádságok szövegének írását így jellemzi:

„Az egyes imádságok váltakozva kék és aranyiniciáléval kezdődnek, amelyeket tollrajz díszít, és a mellettük levő margó egész hosszában finom tollrajzú díszek csatlakoznak hozzájuk, az aranybetűkhöz kék színnel, a kék betűkhöz vörös színnel. Minden mondat valamivel nagyobb betűvel kezdődik. Ezek ugyanúgy

²¹ CSAPODI: 1960, 429.

²² CSAPODI: 1960, 430.

²³ CSAPODI Csaba: *Psalterium Beatae Mariae Virginis. Beatrix királyné imádságkönyve*. Budapest, Helikon 1991, 5–6.

váltakozó színűek és tollrajzzal díszítettek, mint az iniciálék, de természetesen csatlakozó dísz nélkül.²⁴

A kódex tartalmát húsz részre osztja:

1. A kötet első, nagyobbik fele (1–98. fólióig) „*Psalterium Beatae Mariae Virginis*, vagyis a Boldogságos Szűz Mária zoltároskönyve. Tehát nem igazi zoltároskönyv, a Dávid-zoltárokkal, hanem 150 hosszabb-rövidebb imádság Szűz Máriához, részben a Dávid-zoltárok, illetve egyes himnuszok szövegének átalakított felhasználásával. A zoltárok előtt bevezetés, „*Prologus*” van.

2. „*O intemerata...*” (Imádság Szűz Máriához).²⁵

3. *Ricardus de Sancto Victore: Dictae in libro de laudibus Beatae Virginis.* (Szűz Mária egyes tagjairól – „*omnia membra*” szóló imádságok)

4. „*O intemerata ...*” (Búcsúimádság)

5. *Imádságok Krisztushoz*: 15 könyörgés (de nem a Szent Brigittáé)

6. „*Obsecro te...*” (Imádság Szűz Máriához)

7. *Szent Bernát búcsúimádsága*

8. *Szent Bonifác búcsúimádsága*

9. *Szent Gergely pápa búcsúimádsága*

10. *Jacopo da Todi: Stabat Mater*

11. *Maria virgo pia, mater Christi.* (Imádság Szűz Máriához)

12. *Szent Gergely pápa második imádsága*

13. *Szent János apostol imádsága Szűz Mária mennybemenetele után*

14. *Ave Maria, Sancti Spiritus sponsa castissima* (Imádság Szűz Máriához)

15. *Ad nonas* (Rövid imádság a nap 9. „hórára” = du. 3 óra)

16. *Ad vespervas* (Rövid imádság alkonyatkor)

17. *Ad completorium.* (Rövid imádság a nap befejezésére)

18. Rövid könyörgés a halottakért

19. „*Post communionem.*” (Két imádság áldozás után)

20. *Búcsúimádság Krisztushoz*

Csapodi Csaba így összegezi a kötetről alkotott véleményének summáját:

„Mint a felsorolásból kiderül, a kötet tartalmának nem sok köze van a középkorban a világiak (főleg nők) körében olyan népszerű hóraskönyvekhez, amelyek a papság hivatalos imakönyve, a *breviarium* mintájára készültek, és amelyeknek alapja a 'hórák', tehát még a római számítás szerinti időszakokra való felosztás volt. „Ez utóbbiaknak nyoma mindössze három hórára, a nonára, vespervasra és a

²⁴ CSAPODI: 1991, 6.

²⁵ Csapodi: 1991, 7. A Csapodi által 2-es számmal jelölt imádságot nem találok az imádságos könyv jelölt részében, ezért külön tanulmányban kell megvizsgálni azt, mennyire megbízhatóak a 7–9. oldalakon jelölt tartalmak.

completoriumra adott egy-egy rövid imádságban tűnik föl.²⁶ Hiányzik kötetünk-ből a breviáriumok és óraskönyvek elején mindig megtalálható kalendárium, a Szűz Mária, a Szent Kereszt- és a Szentlélek-órák. Az egyéb imádságok közül is csak nagyon kevés egyezik meg a óraskönyvekben szereplőkkel. Tehát semmiképpen sem tartozik azokhoz, hanem egyszerűen a Szűz Mária-psalteriumhoz csatolt és főleg Szűz Máriához intézett imádságok gyűjteménye, *vegyes tartalmú imádságos könyv*. Hasonlókat találhatunk – magyar nyelven régi nyelvemlékeink között.²⁷

A fentebb vázolt kutatási beszámolóból három tény egyértelműnek tűnik: a) A *Psalterium Beatae Mariae Virginis* (A boldogságos Szűz Mária zsolttároskönyve) – a hagyomány szerint – eredeti tulajdonosa Mátyás király második felesége, Beatrix királyné volt. b) A mű három részre oszlik: 1. prolóógus (előszó), 2. Szűz Mária zsolttároskönyve, 3. kiegészítő imádságok, amelyek szerzőiként ismert egyházatyák és pápák vannak feltüntetve. c) A kötet Itáliában készült, mind a díszítése, mind az írása itáliai; Csapodi szerint Ferrarában illuminálták.

Ez eddigi kutatás azonban egyáltalán nem foglalkozott azzal, hogy a kötet részei pontosan miről szólnak, milyen módszerrel és milyen céllal íródtak. Senki sem fordított le e munkából hosszabb összefüggő részeket Tanulmányomban ezt a hiányt szeretném pótolni. Először a prolóógust fordítom le és elemzem (1–4ab fólió). Az én példányom ugyanis úgy van ceruzával beszámozva, hogy a 4. lap után jön egy 4a lap, s csak ez után következik az 5. lap. A prolóógus ezek szerint a 4a b oldalán, vagyis a verzójának a végén szakad félbe.

2. A PSALTERIUM PROLÓGUSÁNAK FORDÍTÁSA ÉS ÉRTELMEZÉSE

2.1. A prolóógus öt kódexlap terjedelmű. Magyar fordításban így hangzik:

„Kezdődik az előszó a boldogságos és legdicsőségesebb Szűz Mária zsolttároskönyvéhez, aki anyja mi Urunknak, Jézus Krisztusnak, akinek dicséret, tisztelet és uralkodás az évek végtelen századain át. *Ragadd meg őt, akkor felmagasztal téged; dicsőségre juttat, ha magadhoz öleled* (1a)²⁸, *a kedvesség koszorúját fonja fejed köré, és híres koronával fog védelmezni téged* (Péld. 4, 8–9). Dicsőség magasságban Istennek és hálaadás. És dicséret szava hull az égből jóslatokban: most próféta misztériumok,

²⁶ CSAPODI: 1991, 9. Itt szerzőnk megváltoztatja véleményét. Korábban óraskönyvnek tartotta; vö. *Bibliotheca Corviniána*. Harmadik, bővített kiadás. A kötetet összeállította, a tanulmányt és a jegyzeteket írta CSAPODI Csaba, CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA. Magyar Helikon, Corvina 1981, 51. oldalon a 75. szám alatt *Horae Beatae Mariae Virginis* címen szerepel.

²⁷ CSAPODI: 1991, 9.

²⁸ A zárójelben közölt (1a) az első lap rektójának a végét, az (1b) pedig ugyanezen lap verzójának a végét jelzi. A szám tehát mindig a lap számát jelzi, az *a* betű a rektója, a *b* betű a verzóját.

most evangéliumi olvasmány, most apostoli tuba által. Sokféleképpen és sokféle módon Szűz Máriának, az angyalok királynőjének szeretetére (1b).

biztat bennünket – Te igen felséges férfi –, hogy az ő szent érdemei által, amelyek mindenféle elfogadásra legméltóbbak, az alvilág börtöneiből kiragadva bennünket, a mennyei katonaság kötelékébe soroljon. Salamon is innen hozta elő az örök bölcsesség ígését, előre megízlelve azt. A Szentlélek ezt a dicsőséges Szűzre értelmezte, misztikus értelmezéssel. Ebben az Igében, ó drága barátom (2a), az Ő szeretetére hívogatja Önt, az Ön szívét az ő ölelésére csalogatja, különféle ígéretekkel kecsgettetve. Akkor azt mondja, hogy Ön négy misztikus ajándékot fog elnyerni, ha majd ez a dicsőséges leányzó önhöz kapcsolódik, lelki kötődéssel, ön pedig majd forró karjaival öleli őt, nagy odaadással, igen tiszteletreméltóan. Először a felmagasztalást (2b)

adományozza Önnek, s akkor ezzel felmagasztal téged. Másodszor megdicsőítést, és akkor megdicsőülzs általa. Harmadszor a kegyelmek bőségét fogja akkor adni, a kegyelmek növekedését fedjednek. Negyedszer akkor az örök virulás hervadhatatlan koronájával: e nevezetes koronával fog védelmezni téged. Ezért kérem kegyelmedet, az igen szeretett és nélkülözhetetlen férfit, hogy vissza ne utasítsa ezt az oly gyönyörűségűs úrnőt (3a), és le ne alacsonyítsa ezt az oly kecses és csodálatos királynőt. Nehogy, ha úgy érzi, hogy Ön megveti őt, nem azt mondom, hogy oly sok jótól fosztja meg önmagát, hanem, ami távol legyen, örökös baj fogja érni. Ezért szolgálatkész és engedelmes szívvel várja, dicsérje és magasztalja őt. Tárja ki szívét, szóljon hozzá, és hitvesi (3b)

szolgálattal igyekezzék elnyerni tetszését. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az ő érkezésétől odaadóbb lesz, érintésétől tisztább, ölelésétől pedig ártatlanabb. A vele való egybekeléstől erény és kegyelem tekintetében kiválóbb és választékosabb lesz. Hogy tehát ily nagy javakhoz alkalmat és némi anyagot szolgáltatassak, elküldöm Önnek e legszentebb szűznek a zsoltároskönyvét (4a), parányi tehetségem szikrájából, az Isten kegyelmével és az ő segítségével összeállítva és bekötve. Ebben különféle dicsőítésekkel fogjátok magasztalni egyszer szüzességét, másszor tisztaságát, majd bőkezűségét vagy irgalmasságát. Ekkor dicsérni fogjátok úgy is, mint aki el van halmozva minden kegyelemmel, mint aki minden tudománnyal teljes, mint aki fényeskedik mindenféle értelemről és bölcsességtől (4b).

Ekkor áldani fogjátok méhének gyümölcseit, szent testének tagjait, lelkének kiváltságait, mely minden szentséget birtokol. Ekkor az ő dicséretére hívni fogjátok az angyalok kórusait, az emberek nemzeteit, a népek szigeteit, az eget és a csillagok sokaságát és az egész földkerekséget. Ekkor azt is fogjátok kérni, hogy szégye-

nítse meg lelki ellenségeitek erőit, hogy számotokra eszközölje ki bűneitek (4aa) bocsánatát, hogy tegye számunkra kiengesztelhetővé a századok királyát, hogy egész életünket irányítsa kegyelmével, a végét pedig világítsa meg jelenlétével, és eszközölgjön ki számunkra vég nélküli örömeiket. Így hát fogadjátok szívesen az általunk felajánlott ajándék e csekélyke jutalmát e kiváló szűz dicséretére. Gyakrabban látogatni igyekezz ...” (4ab). Innen hiányzik egy lap, amelyen befejeződött a prolóógus és elkezdődött a zsoltároskönyv.

2.2. Iohannes Saresberiensis szerint minden írásban „három dolgot kell vizsgálni: a *rest* (a dolgot), a *dictiót* (a nyelvi formát) és a *dicibilét* (a jelentést). A *res* a dolog, amiről állítunk valamit, a *dictio* a nyelvi forma, amivel állítunk valamit e dologról, s végül a *dicibile* az, amit állítunk a dologról. Egy adott mű elemzésekor fontos megvizsgálni azt, hogy e három tényező összhangban áll-e egymással. Ha ugyanis teljes az összhang közöttük, akkor a vizsgált mű üzenete, szerzőjének szándéka könnyen kideríthető. Ha viszont e három tényező valamelyike elüt a másik kettőtől, ott az első olvasatban helyesnek tűnő értelmezéssel probléma van, aminek gondosabban utána kell járni, hogy a szerző igazi (rejtett) szándékát kiderítsük.”²⁹

Az *előszó*, az *előljáró beszéd* „szépirodalmi vagy tudományos művet megelőző rövid bevezető rész, melyben az író vagy a kiadó által megbízott személy (pl. fordító) a mű megértéséhez, használatához nyújt útbaigazítást (lásd még *bevezetés*), és utal a mű megírásának céljára, keletkezésére, kiadásának körülményeire”³⁰ – írja Szekfü András.

Az *előszó* tehát rokon a bevezetéssel, amelynek fogalmát és szerepét már az antik retorikák meghatározták, amikor kidolgozták a szónoki beszéd struktúráját és funkcióját. Arisztotelész így határozza meg: „A bevezetés a beszéd kezdete ugyanúgy, mint a prolóógus a költészetben és a nyitány a fuvoladarabban. Mert mindezek kezdetek, és úgyszólván utat készítenek ahhoz, ami következik.” (1414b)³¹ Szerepét a következőkben látja: „A hallgató vonatkozásában a bevezetésnek az a feladata, hogy jóindulatúvá tegye [vagy haragra gerjessze], és olykor, hogy felkeltse érdeklődését [vagy éppen eloszlassa]; mert nem mindig célszerű érdeklődővé tenni.” (1415a)³² Az *előszó* azonban annyiban különbözhetik a bevezetéstől, hogy nem tartozik olyan szervesen a műhöz, mint a bevezetés.³³

²⁹ ADAMIK Tamás: *Római irodalom a kezdetektől a Nyugatrómai Birodalom bukásáig*. Pozsony, Kalligram 2009, 20.

³⁰ SZEKFÜ András.: *Előszó*. In: *Világirodalmi Lexikon*. Második kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972, 1075.

³¹ Arisztotelész: *Rétorika*. Fordította, bevezetést és a jegyzeteket írta ADAMIK Tamás. Telosz Kiadó, Budapest 1999, 165.

³² Arisztotelész 1999, 166.

³³ Vö. Bevezetés. In: *Világirodalmi Lexikon*. Első kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest 1970, 900.

A prológus a *Psalterium Beatae Mariae Virginis* – A boldogságos Szűz Mária zoltároskönyvének előszava. Ezt szerzője rögtön az első mondatban hangsúlyozza: „Kezdődik az előszó a boldogságos és legdicsőségesebb Szűz Mária zoltároskönyvéhez, aki anyja mi Urunknak, Jézus Krisztusnak” (1a). De utána is többször utal erre, például: „Sokféleképpen és sokféle módon Szűz Máriának, az angyalok királynőjének szeretetére (1b).

biztat bennünket.” „Salamon is innen hozta elő az örök bölcsesség igéjét, előre megízelve azt. A Szentlélek ezt a dicsőséges Szűzre értelmezte, misztikus értelmezéssel” (2a). „Hogy tehát ily nagy javakhoz alkalmat és némi anyagot szolgáltatassak, elküldöm Önnek e legszentebb szűznek a zoltároskönyvét (4a), parányi tehetségem szikrájából, az Isten kegyelmével és az ő segítségével összeállítva és bekötvé. Ebben különféle dicsőítésekkel fogjátok magasztalni egyszer szüzességét, másszor tisztaságát, majd bőkezűségét vagy irgalmasságát. Ekkor dicsérni fogjátok úgy is, mint aki el van halmozva minden kegyelemmel, mint aki minden tudománnyal teljes, mint aki fényeskedik mindenféle értelemről és bölcsességtől” (4b).

Az idézett mondatok tökéletesen betöltik *A boldogságos Szűz Mária zoltároskönyve* prológusának funkcióját. Kellő mértékkel utalnak a mű tartalmára, stílusával felvillantják a mű hangnemét: a kötet zoltárai Szűz Máriát fogják magasztalni. Azt is sejtetik, hogy az ószövetség zoltárait a Szentlélek segítségével a Szent Szűzre értelmezi, misztikus értelmezéssel, azzal a céllal, hogy sokféleképpen Szűz Máriának, az angyalok királynőjének a szeretetére biztasson bennünket. Az adományozó zoltároskönyvével ehhez a Mária-tisztelethez kíván alkalmat és anyagot szolgáltatni.

2.3. Ugyanakkor az adományozó egy férfit is megszólít a prológusban, mégpedig nem is akárhogyan. Ez viszont már nem nagyon illik *A boldogságos Szűz Mária zoltároskönyvéhez*. Rögtön a szöveg elején megjelenik egy kétértelmű idézet a *Példabeszédek* könyvéből: „Ragadd meg őt, akkor felmagasztal téged; dicsőségre juttat, ha magadhoz öleled (1a), a kedvesség koszorúját fonja fejed köré, és híres koronával fog védelmezni téged” (Péld. 4, 8–9). Az idézet szövegkörnyezetéből kiderül, hogy a bölcsességről van szó, a *sapientiaról* vagy *prudentiáról*, amely főnév a latinban nőnemű. A latin eredetinek még inkább szembeűnő a szexuális konnotációja: *Arripe illam, et exaltabit te; Glorificaberis ab ea cum eam fueris amplexatus* (1a). Szűz Mária magasztalásával kapcsolatban kerül elő a férfi: „Sokféleképpen és sokféle módon Szűz Máriának, az angyalok királynőjének szeretetére biztat bennünket – Te igen felséges férfi –, hogy az ő szent érdemei által, amelyek mindenféle elfogadásra legméltóbbak, az alvilág börtöneiből kiragadva bennünket, a mennyei katonaság kötelékébe soroljon.” Az eredeti latin szöveg így hangzik: *multifarie multisque modis ad amorem virginis marie regine angelorum serenissime nos incitat* (1b–2a). Ahogyan az említett szentírási idézet is kétértelmű, ugyanilyen kétértelmű a *serenissime* melléknévi eset is, mert lehetne a *virginis marie regine*

jelzője is, s ez esetben ugyanúgy egyes számú nőnemű birtokos eset lenne, mint a *Marie regine* – vulgáris *-e* végződése, amely a *-ae* végződés helyett áll mindig a zoltáros könyvben. De alakilag lehet a *serenissimus* hímnemű felsőfok vocativusa is, és a jelen szöveg esetében ez lehetséges értelmezés, mert a szövegben kifejezetten előfordul egy férfi. A szöveg írója azt hangsúlyozza, hogy az említett szentírási helyet a Szentlélek segítségével szabad Szűz Máriára értelmezni, s mindezt egy férfinak mondja: „Ebben az Igében, ó drága barátom, az Ő szeretetére hívogatja Önt, az Ön szívét az ő ölelésére csalogatja, különféle ígéretekkel kecsegtetve.” A latin szövegben ez egyértelmű: *In quo verbo o amice carissime ad ipsius amorem alliciens* (2a–2b). Az *amice carissime* a hímnemű *amicus carissimus* vocativusa. Ezután a szöveg írója ezt mondja a férfinak: „Ön négy misztikus ajándékot fog elnyerni, ha majd ez a dicsőséges leányzó önhöz kapcsolódik, lelki kötődéssel, ön pedig majd forró karjaival öleli őt.” Szűz Máriára nem vonatkoztatható a *preclara puella vobis fuerit copulata* (2b) „a kiváló leányka” megnevezés, s az sem, hogy a drága baráthoz kapcsolódik (*copulata*). A *copulare* jelentése a Bartal középkori latin szótára szerint *matrimonio iungere* – összeházasítani.

Ahogy halad előre az előszó, annál inkább előtérbe kerül a férfi: „Ezért kérem kegyelmedet, az igen szerető és vágyódó férfit (*rogo amantissime et desiderantissime*), hogy vissza ne utasítsa ezt az oly gyönyörűséges úrnőt (*tam speciosam dominam*, 3a), és le ne alacsonyítsa ezt az oly kecses és csodálatos királynőt (*tam gratiosam admirandamque reginam*, 3b). Nehogy, ha úgy érzi, hogy Ön megveti őt, nem azt mondom, hogy oly sok jótól fosztja meg önmagát, hanem, ami távol legyen, örökös baj fogja érni.” „Nyilvánvaló ugyanis, hogy az ő érkezésétől (*ex ipsius accessu*) odaadóbb lesz, az ő érintésétől (*ex ipsius tactu*) tisztább, ölelésétől (*complexu*) pedig ártatlanabb. A vele való házasságtól (*ex conubio eius*, 4a) erény és kegyelem tekintetében kiválóbb és választékosabb lesz.

2.4. A fenti szöveg alapján feltételezhetjük, hogy az előszóban felbukkanó férfi, akit megszövegezője vagy megrendelője *serenissimének* (Fenségednek), *amice carissimének* (igen szeretett vagy drága barátomnak), *amantissime et desiderantissime* igen szerető és vágyakozónak nevez, a völegény Mátyás király. A *praeclara puella* (a kiváló leányka), az *gratiosa, admirandaque regina*, a menyasszony Beatrix, akiről Berzeviczy Albert ezt írja: „Beatrixnak például egyetlen leánykori levelét ismerjük, azt is abból az időből, amikor már, mint Mátyás menyasszonya, jogosítva érezte magát neve alá odatennie a magyar királynéi czimet.”³⁴ Az Aragon királyi család – úgy vélem – ebben előszóban üzen Mátyás királynak: világosan és egyértelműen megfogalmazza elvárásait vele szemben. Ahogy Diomedea Carafa Beatrix kérésére megírta *De institutione vivendi* (Tanítás az életvezetés szabályairól) című emlékeztetőjében, hogyan kell Beatrixnek mint királynőnek

³⁴ BERZEVICZY: 1908, 102.

viselkednie a mindennapi életben, legfőképpen férjével, Mátyás királlyal szemben,³⁵ ugyanúgy tudatta a nápolyi királyi család Mátyás királlyal is, hogyan viselkedjék leendő feleségével, Beatrixszel szemben. A *Psalterium beate Marie Virginis* című imakönyvet véleményem szerint nászajándékként kapta Beatrix szüleitől, amikor Mátyás király feleségül vette. Az előszó írója Beatrix alakját a boldogságos Szűz Mária mellé emeli, tisztaságuk, bölcsességük és engedelmességük alapján. Hogy ez a közelítés a menyasszony magasztalása esetén elképzelhető, ezt az ókorból fennmaradt nászénekekkel bizonyítani lehet. Catullus 62-es számú nászénekében is a menyasszony olyan, mint az elzárt kert érintetlen virága, amelyet csak csodálni lehet. Szent Jeromos 22. levelében pedig Eustochiumot, aki Istennek szentelte életét, Jézus Krisztus jegyesének nevezi.³⁶

Csapodi Csaba is észrevette, hogy a prológusban egy férfi is szerepel; ezt írja ugyanis:

„Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a kódex eredetével kapcsolatban még további kérdések várnak tisztázásra. Elsősorban az, hogy miért beszél a Mária-zsoltárok bevezetésében az ajándékozó „o amice carissimé”-ről, tehát férfiről, ami teljesen ellentmond a kódex további, nőre vonatkozó részeinek. Talán feltételezhetjük, hogy a *Psalterium*ot a Prológussal együtt egy olyan kódexből másolták, amelyet férfinak szántak, s az imádságos könyv másolója ezt észre nem véve csatolta hozzá a női imádságokat.”³⁷ Feltételezése nem valószínű.

Érdemes itt arra emlékeztetni: fényes ünnepek voltak Nápolyban, amikor Mátyás király népes követsége oda megérkezett 1476 szeptemberében, hogy Mátyás menyasszonyát Magyarországra kísérje. Berzeviczy ezt írja: „Az ünnepélyek sorozatában az egykorú följegyzések megemlékeznek a Castello Nuovóban rendezett «Farse allegoriche», vagyis alkalmi színjátékokról is. Az előadott darabok egyikének szövegét ismerjük, melyben egy isteni küldött szerepelt, ki jelenteni jött, hogy a mennyei hatalmak fölismervén Beatrix erényeit, három kísérőt adtak melléje, kik megkönnyítsék útját a túlvilágig; e kísérők: a Szépség, a Tisztesség és – Apollo; ezek egyenkint előléptek, hogy dicsérjék a hercegnő bájait és jeles tulajdonságait. A «Szépség» magasztalja szőke fűrtjeit, kellemes, nyílt homlokát, tekintetét, mely a paradicsom tükre s a szerelem fényét lövelli, fejedelmi orrát, szemöldökét, arcának hajnalpiros rózsaít, hófehér fogsort mutató száját, melynek minden mondása édes zene, fehér nyakát és keblét, melyben oly állandó a kellem s az okosság, hogy boldog

³⁵ Diomede CARAFA: *De institutione vivendi*. Tanítás az életvezetés szabályairól. Emlékeztető Magyarország felséges királynéjának. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, Biblioteca Nazionale 2006, 101–109.

³⁶ Szent Jeromos: »Nehéz az emberi léleknek nem szeretni: A keresztény életről, irodalomról és tudományról. Latinból fordította, a jegyzeteket és az utószót írta ADAMIK Tamás. Budapest, Helikon 1991, 10–11.

³⁷ CSAPODI: 1991, 16.

mindenki, ki szolgálhat neki. Az ő születése – így folytatja – megelégedéssel töltötte el a napot, a holdat, a csillagokat, s az elemeket; róla beszélnek mindig a szépek körében, hozzá hasonlítható nincs a földön s a «Szépség»-nek mennyei boldogságot okoz neki kezet csókolhatni.³⁸

2.5. Mindez azt sejteti, hogy Beatrix igen öntudatos volt, és igen szenvedélyes természettel volt megáldva. A számára készített útmutatók célja éppen az lehetett, hogy figyelmeztessék szenvedélyes, akaratos természetére, és ennek féken tartásában valamiféle segítséget nyújtsanak neki. Sejtésünket megerősíti Márk Éva *Az olasz nő. Beatrix magyar királyné élete*, továbbá Valery Rees: „*Egy erős asszony*” című tanulmánya.³⁹ Akaratos természete olyan merész kalandokba sodorta, amelyeknek szükségszerűen kudarcokba kellett fulladniuk. Ha ezeket a kudarcokat komolyan vesszük, akkor még azt is feltételezhetjük, hogy a *Psalterium* előszavának végéről hiányzó lapot ő téphette ki dühében, amikor kudarcain elkeseredve 1500 utolsó hónapjaiban elhagyta Esztergomot, ahol Mátyás halála után mintegy tíz évig élt, és visszatért Nápolyba, miután a pápa megsemmisítette házasságát Ulászlóval⁴⁰. Nem tudhatjuk biztosan, miért tépte ki e lapot, feltételezhetjük azonban, hogy az előszó végén vele vagy családjával kapcsolatban olyan információ lehetett, amelyet nem akart az utókorra hagyni.⁴¹

³⁸ BERZEVICZY: 1908, 139–140.

³⁹ Mindkettő az interneten.

⁴⁰ Vö. E. KOVÁCS Péter: *Mthias Corvinus*. Budapest, Officina Nova, 1990, 175; TEKE Zsuzsa: *Mátyás, a győzhetetlen király*. Budapest, Helikon Kiadó, 1990, 176–180.

⁴¹ Vö. LUDOVICUS TUBERO: *Kortörténeti feljegyzése (Magyarország)*. Közreadja BLAZOVICH László, Sz. GALÁNTAI ERZSÁBET. Szeged 1994, 85–87; 101–107; 121 – 122; 242–243.

TUDOMÁNYUNK
TÖRTÉNETE ÉS MŰHELYEI

A MAGYAR VALLÁSTUDOMÁNYI TÁRSASÁG TÖRTÉNETÉHEZ

Elnöki beszámoló

(1997–2017)

HOPPÁL MIHÁLY

Nem kis feladat két évtized után beszámolni arról, hogy mi is történt 1997 és 2017 között, vagyis azokban az években, melyek során betöltöttem a Magyar Vallástudományi Társaság elnöki pozícióját. A magam részéről mindig arra törekedtem, hogy ha egyszer bekövetkezik az a nap, amikor leköszönök és átadom a stafétabotot egy fiatalabb kollégának, akkor elmondhassam, hogy valamit azért sikerült elvégezni e két évtized alatt. Éppen ezért engedjék meg, hogy azokról a kiadványokról szóljak elsősorban, amelyeknek megjelenése talán folytatódni fog a jövőben is, és amelyekre büszkén gondolok vissza.

Mivel a Társaság választmányi tagja voltam korábbi elnökök idejében is, ezért jól emlékszem azokra az időkre, amikor küzdöttünk a létért, már csak azért is, mert a vallástudomány, mint tudomány nem igen állt se az érdeklődés, se pedig a hivatalos támogatottság középpontjában. Ennek természetesen ideológiai oka volt, amit annak idején megértettünk. Megértette ezt Kákosy László, a neves egyiptológus, majd utána Boglár Lajos, a külföldön is jól ismert etnológus, Dél-Amerika-kutató. Elnökségük alatt sikerült a Társaságot konszolidálni, sőt hírnevük segítségével az Akadémia anyagi támogatását is elnyerni, hogy a valutában befizetendő tagsági díjat a nemzetközi társaság számára átutalhassuk. Társaságunk ugyanis a XX. század elejétől tagja volt a Nemzetközi Vallástudományi Társaságnak, melynek kongresszusain rendre részt vettek a legnevesebb magyar tudósok is, akik annak idején létrehozták a vallási tudományokkal foglalkozók hazai szervezetét. Szerepe volt Társaságunk megmentésében Bodrogi Tibornak is, aki az MTA Néprajzi Kutató Intézetének igazgatójaként mindig támogatta munkánkat, és személyesen közbenjárt, hogy a minimális tagdíjat valutában az Akadémia Központi Hivatala átutalja Társaságunk nevében.

Amikor 1997-ben választás útján az elnöki pozícióba kerültem, az egyik első és legfontosabb feladat az volt, hogy megteremtsük azokat a pénzügyi feltételeket, amelyeknek a segítségével bizonyos fokú önállóságot tudnánk biztosítani a Társaság számára. Ezért rendezni próbáltuk a tagság helyzetét és elindítottuk azt a folyamatot, hogy évente rendszeresen tagdíjat szedünk aktív tagjainktól. Viszont rövid úton kiderült, hogy Magyarországon nincs annyi valláskutató, hogy az így

befolyt összegből a Társaság létezni tudjon. Emlékeim szerint eleinte az Akadémia központi költségvetése támogatta a Társaság munkáját, többek között például azzal, hogy biztosította a külföldi kongresszusokon való részvételt. Ez abban az időben nem okozott olyan nagy nehézséget, mert létezett az Akadémián belül a külföldi utakat intéző főosztály, amelyik az egyezményes kutatói utak keretein belül könnyűszerrel tudott segítséget nyújtani.

Rátérve a Társaság közvetlen működésére elnökségem éve alatt, rendszeresen megtartottuk a közgyűléseket, ahol mindig határozatokat hoztunk arról, hogy miként lehetne hatékonyabbá tenni a munkát. Mivel tagságunk létszáma és az elkötelezett tagok száma az évek folyamán alig emelkedett, csak arra gondolhattam, hogy rendszeres hazai szimpóziumok, illetve nemzetközi konferenciák segítségével produkáljunk eredményeket.

Így aztán sikerült az Európai Vallástudományi Társaság (European Association for the Study of Religions – EASR) tizedik konferenciáját Budapestre hozni. 2011. szeptember 18-22. között került sor erre a konferenciára, melynek keretében többszáz európai valláskutató érkezett fővárosunkba. A konferencia fő szervezői mai főtítkárunk, prof. Kovács Ábrahám, dr. Szilágyi Zsolt és Hoppál Bulcsú voltak. A konferencia részletes programját és az előadások összefoglalóit egy külön kötetben jelentettük meg: *New Movements in Religion: Theories and Trends* (Budapest, 2011). A felolvasott dolgozatok igen magas szellemi színvonalat képviseltek, ezt a résztvevők elismerték, és külön szóltak a vendéglátás magyaros voltáról. A plenáris előadások külön megjelentek egy külföldi kiadónál Kovács Ábrahám szerkesztésében.

A szokásos évi közgyűlésekhez megpróbáltunk több alkalommal tematikus konferenciákat is szervezni, melyek anyagát néha sikerült később megjelentetni is. Természetesen ez nem minden alkalommal sikerült, már csak azért sem, mert a Társaságnak nem volt erre anyagi kerete. Éppen ezért összefogtunk nagyobb intézményekkel, mint például a Károli Gáspár Református Egyetemmel.

Önálló kezdeményezés volt, hogy 1998-ban elindítottam a *Vallástudományi Tanulmányok* című füzetsorozatot, amelyben 2010-ig tíz szám jelent meg, mégpedig a következők:

1. Hoppál Mihály: Mítosz és társadalom, 1998
2. Voigt Vilmos: Ipolyi Arnold élete, 1999
3. Hoppál Mihály: Tanulmányok Diószegi Vilmosról, 2003
4. Voigt Vilmos: A magyar ősvalláskutatás kérdései, 2003
5. Veikko Anttonen: Kognitív fordulat a néprajzi valláskutatásban. Módszertani újítások, 2004
6. Fodor István: A magyarok ősi vallásáról, 2004
- 7–8. Hoppál Kál Bulcsú (szerk.): Előadások a vallásról, 2007

9. James L. Cox: Szellemek közösségirányítása. A samanizmus egy afrikai formája, 2009
10. Szilágyi Zsolt: A mongol főlámák rövid története, 2010

Ez a sorozat sajnos az utóbbi években megrekedt, viszont a korábbi bő évtizedben igen jó és ritka eredményekkel gazdagította a magyar vallástudományi kutatást. Így például 2003-ban Voigt Vilmos publikált egy igen alapos összefoglalást a magyar ősvalláskutatás problematikájáról. Ehhez kapcsolódott Fodor István írása: *A magyarok ősi vallásáról*, amelyben több tucat illusztráció is segíti a tájékozódást, és amely a legújabb régészeti kutatások eredményeit összegezte.

Amikor vezető valláselméleti szakemberek jártak Magyarországon, akkor őket meghívtuk az MTA Néprajzi Intézetébe, illetve a Magyar Vallástudományi Társaság ülésére, melyet az Intézet könyvtárában tartottunk, hogy számoljanak be a legújabb elméleti elgondolásokról. Így Veikko Anttonen a kognitív vallástudományban bekövetkezett teoretikus újdonságokról, fordulatról beszélt 2004-ben. James L. Cox pedig a samanizmus egyik afrikai formájáról tartott beszámolót a saját terepmunkája alapján 2009-ben. Marjorie Balzer pedig Szibériában a jakutok körében végzett kutatásairól számolt be egy alkalommal. A két korábban említett dolgozat megjelent a *Vallástudományi Tanulmányok* 5. és 9. füzeteként, Szilágyi Zsolt viszont a mongol főlámák történetéről értekezett 2010-ben. Ez volt az utolsó füzet, ami megjelent, és most csak előkészületben van egy tanulmány a tibeti bön vallás egyik kis könyvéről.

Rátérve a *Vallástudományi Könyvtár* megjelenésére, elnöki periódusom egyik legfontosabb eredményének éppen azt tekintem, hogy sikerült megalapítani egy monográfia-sorozatot, amelynek 2009-től 2014-ig tizenkét kötete jelent meg. Különösen fontosnak tekinthetjük a magyar vallástudomány történetéről szóló tanulmányokat, valamint a jeles szerzőktől válogatott szemelvényeket, amelyek az 1860-as évektől kezdve 1945-ig tartó időszak legfontosabb, ma már elérhetetlen dolgozataiból adnak részleteket, két kötetben, melyeket Sarnyai Csaba Máté és Máté-Tóth András szerkesztett és 2013-ban jelentek meg. Az egyik éves konferencia anyaga *Áldozat és ima* címmel jelent meg 2011-ben, egy másik pedig *Spirituális közvetítő* címmel. Jelentős eredménynek tekinthetjük a magyar vallástudományi kutatások történetében Kovács Ábrahám monográfiáját a debreceni új ortodoxia vitájáról a liberális teológiával (2010), valamint a buddhizmusról szóló összefoglalót Szilágyi Zsolt és Hidas Gergely szerkesztésében (2013). Külön érdekessége ennek a sorozatnak, hogy Aquinói Szent Tamás munkáiról és gondolatairól két kötet is beszámolt, különösen az utóbbi, amelyik a mágiával foglalkozott, aratott sikert – Voigt Vilmos 2014-ben adta közre a nagy katolikus filozófusról írt tanulmányait. 2014-ben e sorok írója *Mítosz és emlékezet* címmel összegyűjtötte olyan

tanulmányait, amelyek a mítoszokról, illetve a mitológiáról szólnak, amelyekben az elméleti megközelítés mellett konkrét elemzések is találhatóak, így például az Attila temetéséhez kapcsolódó keleti párhuzamokról, valamint a Toldi mitológiai háttéréről, azon kívül pedig Ipolyi Arnold *Magyar Mythologia* értékeléséről, valamint a magyar ősvalláskutatás új útjairól, vagyis az újabb eredményekről. A sorozat legújabb kötete éppen most van megjelenés alatt, s remélhetőleg a jövőben is folytatódik a *Vallástudományi Könyvtár* köteteinek publikációja.

Évek óta tervezzük, hogy egy angol nyelvű könyvsorozatot is közrebocsájtunk, éppen azért, hogy a nemzetközi érdeklődést kielégítsük, és amelyben számot adhatunk a hazai kutatások eredményeiről.

Beszámolóm végén szeretném bejelenteni, hogy mintegy két évtized múltán ezennel az elnöki megbízatást visszaadom a Magyar Vallástudományi Társaság közgyűlésének kezébe. Kérem, válasszanak új elnököt, és ahogy értesültem, az egyik alelnök is lemondott, tehát az ő helyébe is megfelelő embert kell találnunk. Azon kívül legutóbbi találkozásom alkalmával pénztárosunk is jelezte, hogy más irányú elfoglaltságai miatt szintén meg kíván válni Társaságunkban elfoglalt pozíciójától. Időközben Intézetünk is, ahová a Társaság be volt jelentve, új helyre költözött, így ezeket a változásokat át kell vezetni a hivatalos iratokba, vagyis mindenképpen egy külön közgyűlésen lenne értelme ezeket megtárgyalni.

FÜGGELÉK

VALLÁSTUDOMÁNYI KÖNYVTÁR

Sorozatszerkesztő

Kovács Ábrahám és Hoppál Mihály

A sorozat szerkesztőbizottsága

Bartha Elek, Máté-Tóth András,

Mezei Balázs, Peres Imre és Voigt Vilmos

* * *

- I. *Tanulmányok a magyar vallástudomány történetéről*
Szerkesztette: Hoppál Mihály – Kovács Ábrahám (2009)
- II. *Aquinói Tamás és a tomizmus ma / Thomas Aquinos and Thomism Today*
Szerkesztette / Edited by: Hoppál Kál Bulcsú (2010)
- III. *Vallás: Háború vagy béke?*
Szerkesztette: Banyár Magdolna (2011)
- IV. Kovács Ábrahám: *Hitvédelem és egyháziasság*
A debreceni új ortodoxia vitája a liberális teológiával (2010)
- V. *Áldozat és ima*
Szerkesztette: Hoppál Kál Bulcsú – Szilágyi Zsolt – Vassányi Miklós (2011)
- VI. *Buddhizmus*
Szerkesztette: Szilágyi Zsolt – Hidas Gergely (2013)
- VII. Nagypál Szabolcs: *Párbeszédtekercs – A vallásközi találkozások módszertana*
(2013)
- VIII. *Szemelvények a magyar vallástudomány történetéből I. Jeles szerzők 1860 – 1920.*
Szerkesztette: Sarnyai Csaba Máté – Máté-Tóth András (2013)
- IX. *Szemelvények a magyar vallástudomány történetéből II. Jeles szerzők 1921–1945.*
Szerkesztette: Sarnyai Csaba Máté – Máté-Tóth András (2013)
- X. Máté-Tóth András: *Vallási kommunikáció és vallási diskurzus* (2013)
- XI. Voigt Vilmos: *Aquinói szent Tamás és a mágia* (2014)
- XII. Hoppál Mihály: *Mítosz és emlékezet* (2014)

HÍREK

BESZÁMOLÓ

A MAGYAR VALLÁSTUDOMÁNYI TÁRSASÁG (MVT) 2018. ÉVI TISZTÚJÍTÓ KÖZGYŰLÉSÉRŐL

NAGYPÁL SZABOLCS – S. SZABÓ PÉTER

Megtartotta idei első, egyben tisztújító közgyűlését a Magyar Vallástudományi Társaság (MVT) Budapesten, a Károli Gáspár Református Egyetemen (KRE), 2018. február 23-án. Az eddigi vezetőség megbízatása lejárt – Kovács Ábrahám főtitkár kivételével –, így a Társaság új vezetőséget választott.

Elköszönt Hoppál Mihály professzor, aki 1997 óta, tehát majd két évtizede töltötte be az elnöki tiszteket, de korábban is részt vett a Társaság munkájában. 1990-től alelnökként tevékenykedett, és oroszlanrésze volt a Társaság munkájának újjászervezésében.¹ Tevékenységének értékelésére itt nem térünk ki, mivel az ülésen elhangzott elnöki beszámolóját a *Vallástudományi Szemle* jelen számának *Tudományunk története és műhelyei* rovatában közöljük. Munkássága elismerését több igen rangos kitüntetés jelzi: Prima-díj a Prima primissima kitüntetés-sorozatban, legutóbb (2018. március 15.) Széchenyi-díj, de a magyar elismeréseken túl nemzetközi is bőven vannak: 2010-ben, Torontóban, a Nemzetközi Vallástörténeti Társaság négy másik tudóssal együtt örökös tagságra érdemesnek választotta, több tízezer kutató közül. Hosszú ideje elnöke a Sámánkutatók Nemzetközi Társaságának is, amely már csaknem harminc éve működik. Hosszan lehetne még folytatni méltatását, de talán ennyiből is nyilvánvaló, hogy a MVT, a nemzetközi és a magyar vallástudomány sokat köszönhet neki, így folyóiratunk is, amelynek csaknem kezdettől szerkesztőbizottsági tagja, az angol nyelvű számok szerkesztője.

Elköszönt Voigt Vilmos professzor is, aki a megalakulástól a mai napig tagja volt a Társaság vezetőségének, legutóbb alelnökként is. Hoppál Mihályhoz hasonlóan folyóiratunk munkáját is szerkesztőbizottsági tagként segítette, az ELTE Néprajz Tanszékének vezetése és még sok egyéb munkája mellett. „A mai magyar

¹ LOVÁSZ Irén: A Magyar Vallástudományi Társaság megalakulásának 25. évfordulójára. Egy titkár visszaemlékezései tényekkel és dokumentumokkal. *Vallástudományi Szemle*, 2016/3. szám, 54.

szemiotikát én hoztam össze”² – mondta a vele készült interjúban, a vallástudomány különböző ágaiban végzett munkája jellemzése után. Talán érdemes most üzenetként is felfogható gondolatait idézni: „A vallás nagyon–nagyon széles mező. Tanárja és diákja gondolkodjon el azon, hogy ha ő nem vallásos – tegyük fel, hogy nem vallásos –, azért halottak napján, vagy karácsonykor kimegy a temetőbe, ami keresztény temető, tehát nem is tud szabadulni attól a vallástól, amikor belépett a kapun és ki van írva: »Feltámadunk« – akkor itt hagyta ezt a világot és a vallás szférájába került, és ott vannak a szerettei, visz nekik virágot, meggyújtja a fényeket – ezt is nagyon szépen tudja leírni az összehasonlító vallástudomány, azt, hogy mikor, hol, merre, meddig jelenik meg a halottak meglátogatása, hiszen ez majdnem minden vallásban így van. És utána hazamegy és megkönnyebbül. Azt a minimális transzcendentális élményt, amit a vallás képvisel, minden ember minden pillanatban, ha éppen észreveszi, saját magán tudja érzékelni. Az lenne a rossz, ha nem érzékelné. Ettől még ne menjen el harangozónak. Ne olvassa csak a Bibliát. Ne menjen el hittérítőnek. Ne csináljon semmi különöset. De azt, hogy ez a vallási jelenség létezik, jó, ha tudja.”³

Szilágyi Zsolt kincstárnoki megbízatása is lejárt. Ő is sokat tett a Társaság előírás-szerű és minél hatékonyabb működéséért, sokszor – például 2011 szeptemberében – az Európai Vallástörténeti Társaság (EASR) tizedik, ezúttal Budapesten rendezett konferenciáján a rendkívül sokrétű szervezési feladatokkal is sikerrel megbirkózott.

A Társaság megmaradt és újonnan megválasztott vezetőségi tagjai és a tagság megköszönte a leköszönő tisztségviselők munkáját, és a jókívánságok mellett kifejezte igényét a további támogató munkájukra is.

Az új vezetőség megválasztására a megfelelő előírások szerint került sor. A közgyűlés a Magyar Vallástudományi Társaság új elnökének Mezei Balázst, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karának professzorát, ismert vallástudóst választotta. Két alelnököt is választott a közgyűlés, az egyik alelnök Vassányi Miklós, a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karának tanszékvezető docense lett, a másik alelnöknek a kincstárnoki tisztségtől épp megváló Szilágyi Zsoltot választotta meg a közgyűlés, némileg eddigi munkája elismeréseként is. Az így megüresedő kincstárnoki feladatkörre Szászfalvi Mártát választották meg. A Magyar Vallástudományi Társaság főtitkára, mivel ezt a megbízatást a mostani választás nem érintette, továbbra is Kovács Ábrahám maradt.

A most megválasztott új vezetőség megköszönte a tagság bizalmát, mindenkit további eredményes munkára biztatott. Kérte a tagságot, hogy továbbra is támo-

² S. SZABÓ Péter: A Vallástudományi Szemle beszélgetése Voigt Vilmossal, a Magyar Szemiotikai Társaság elnökével, a Magyar Vallástudományi Társaság alelnökével. *Vallástudományi Szemle*, 2011/3. szám, 208.

³ I.m. 214.

gassák a Társaságot, vegyenek részt a programjain és tegyenek meg mindent egymás kölcsönös szakmai támogatása érdekében. Mivel a vallástudomány oktatása még mindig túlságosan kevés felsőoktatási intézményben eresztett csak gyökeret, igyekezzenek ennek bővítése érdekében is tevékenykedni.

Az összes megbízatás, beleértve a főtitkári szolgálatot is, a 2021-es esztendőben jár le. Az új elnökség fölállásával a korábbi eredményes munka tehát tovább folytatódhat.

RECENZIÓK

EGY 18. SZÁZADI FERENCES MENTALISTA

Bárth Dániel:

A zombori ördögűző. Egy 18. századi ferences mentalitása

BUDAPEST: BALASSA KIADÓ, 2016.

Nagyon keveset tudunk a 18. század hetvenes-nyolcvanas éveiben ránk köszöntő felvilágosodás korának nagy dilemmájáról, a racionális és az irracionális, a hit és a vallás, a transzcendens világ és a törvényekkel behatárolható világ összeütközéséről. Pedig ez a feszültség máig tart. Bárth Dániel óriási szorgalommal és filológiai pontossággal feltárt mikrotörténeti remeke ablakot nyit erre az eddig keveset vizsgált konfliktusra.

Volt egyszer egy karizmatikus szerzetes pap Zomborban, aki az exorcizmus szent liturgiáját komolyan véve az ördögtől megszállottnak tartott emberekből kiűzte a sátáni lelket. Voltak lelkes hívei és ellenségei az egyházon belül éppúgy, mint a társadalom szélesebb köreiben. Petrus (Rochus) Szmendrovich volt a neve. 1727-ben egy Zágráb mellett fekvő faluban, Túrmezőn született, és 1782-ben sok küzdelem után hagyta itt ezt az árnyékvilágot. Bárth Dániel a monográfia első részében nyolc különböző töredékes forrásból próbálja rekonstruálni, hogy ki is volt ez az ember. Szemfényvesztő kókler vagy a rekatolizációs misszióért lelkesedő elkötelezett ferences szerzetes; szent ember vagy kuruzsló. Úgyesen adminisztrált, meggyőzően prédikált, népszerű ember volt, mint egy mai karizmatikus evangélizátor. Remek hitoktató volt, és az egyház engedelmes, soha nem lázadó fia, aki azért mindig megtalálta a céljaihoz vezető kiskaput.

A monográfia Rochus atya életének három esztendejét egy összefüggő történet kapcsán teszi nagytól alá: az 1766-1769-ig Zomborban történeteket sokoldalúan, forrásgazdagon igyekszik feltárni Bárth Dániel. Rochus atyát 1766 októberében a ferences rendtartományi kongregáció ünnepi hitszónokká nevezte ki, és a helyi, valamint a környékbeli katolikus délszlávok lelkigondozása volt a feladata. A fennmaradt források szerint hamar népszerű lett Zomboron és környékén. Arról nincs adatunk, hogy Szmendrovich karizmája, missziói buzgalma vagy a róla kialakult híresztelések miatt találtak rá mint démonűző specialistára, de már 1766 decemberében egy Anna nevű asszonyból sikeresen űzte ki az ördögöt, aminek hamar elterjedt a híre a városban. Hamarosan a pravoszláv hívek is fellekeresték a csodatevő szerzetest, de a gyógyításokat a kalocsai érsekség konzisztóriumára nem fogadta szívesen. Az 1767. március 14-i konzisztóriumai ülés szerint a

zombori ördögűző szerzetes tevékenysége az egyház által elrendelt szertartások kárával és kigúnyolásával jár együtt. Nehezményezték, hogy nem kéri ki Rochus atya az orvos véleményét és az érvényes szertartási könyvtől is eltér. A szükséges intézkedések megtételével Antonius Bajalich felső-bácskai esperest bízták meg, aki több napi vizsgálódás után kihallgatta Rochus atyát, aminek jegyzőkönyve ránk is maradt. A szerzetes válaszában pontosan leírja az ördögűzés metódusát, ami vallástörténeti érdekesség. Az esperes jelentése alapján hosszúságú tárgyalási sorozat kezdődött, melyben Rochus atya félsikert ért el. Két személy exorcizálását a kalocsai rituálénak megfelelően, zárt magánhelyen a nézőközönség kizárásával két szerzetestárs tanúskodása mellett végezhetette el. Beköszöntött a csönd, elült a szenzáció. 1767 tavasza és 1769 tavasza között Zomborban a ferencesek részéről nem történt nyilvános ördögűzés.

Két évvel később újra fellángolt a zombori ördögűzések ügye egy újabb ördögűzés miatt. Ennek az iratanyaga is ránk maradt, amit a monográfia részletesen ismertet. A tanúsítványokból pontosan megismerhetjük a történeteket. Az érseki hivatal szentszéki vizsgálatot rendelt el, megidézte a meggyógyítandókat, egy férfit és egy nőt, akiket nem találtak ördögösöknek, hanem egyszerű betegeknek. Ezt az orvos is tanúsította, és a meggyógyítottak hozzátartozói hiába próbálták az ellenkezőjét igazolni. Az érsek határozata az volt, hogy Rochus atyát el kell mozdítani az egyházmegyéből. Visszaküldték Horvátországba, ahonnan érkezett.

Itt viszont nem ér véget a könyv. A következő fejezet Zombort, ezt a 18. században vallásilag és etnikailag sokszínű várost, amely a keleti és a nyugati kereszténység határán fekszik, elemzi a szerző példamutató módon. Nem az egyházi intézményt teszi vizsgálat tárgyává, hanem a népi vallásosságot, vagyis azt a spiritualitást, ami a kortársakat befolyásolta. Kitér a különböző felekezetek egymás mellett élésének problémáira is. Az egyháztörténetet alulnézetben vizsgálja, aminek a legérdekesebb csatateret a szerzetesrendek és az egyházmegyék egymás mellett élése. Míg az egyház hivatalosaira egyre jobban hat a kor racionalizálódó, a felvilágosodástól befolyásolt szelleme, a szerzetesrendek viszont továbbviszik a barokk miszticizmust. Ugyanakkor a szerzetesrendek áldozatos munkája segíti hozzá a népet, hogy ismét bekapcsolódjon a katolikus egyház vérkeringésébe. A könyvben pontos képet kapunk a zombori ferences ház működéséről, a támogatók és az ellenfelek minden belüli munkájáról.

Rochus atya karizmatikus képességei nem voltak egyedülállóak. A könyv ezért megvizsgálja a gyógyító szerzetesek szerepét a korban, aminek a népi vallásosság gyakorlásában jelentős szerep jutott. A könyv ennek a gyakorlatnak 18. századi európai összefüggéseit tárja fel sokoldalúan. Az exorcizmus különféle változatai a 18. században fokozatosan kiszorultak a közép-európai egyházi gyakorlatból. A gyógyítást az orvostudomány korabeli szakavatott mesterei vették át. A kegyhelyeken történt csodás gyógyulási történetek megmaradtak ugyan, de a papság

ezeknek passzív résztvevője marad, hiszen ezek tőlük függetlenül történő események voltak. A hit általi gyógyulás nem kizárólagos, de opcionális lehetőségei azonban soha nem szorultak ki a hívő emberek gondolkodásából.

A könyv következő fejezete a démonológia és a megszállottság kutatásának emlékeit, eredményeit összegzi Szmendrovich működése kapcsán. Rendszeri a szakirodalom kapcsán a feltárt empirikus adatokat. A megszálló démonról, a megszállottság jegyeiről a kutatók által összegyűjtött adatbázis alapján vizsgálja meg Rochus atya ördögűző tevékenységét. Egyrészt ismerteti a hivatalos egyház erre vonatkozó gyakorlatát, liturgikus eszközeit, forrásanyagát, és arra is választ keres, hogy ezekből mit és mennyit ismerhetett Szmendrovich. A 18. századi ördögűző botrányok középpontjában nagyon gyakran olyan papok tűnnek fel, akik karizmatikus személyiségük és hatásos gyógyítói gyakorlatuk révén a kortársak előtt erős személyiségnek, figyelemre méltó papoknak számítanak. Viszont a korabeli esetek elemzése azt mutatja, hogy ezek az istentiszteletnek induló események az ördögi viadal színházai lesznek.

Ennek a zombori esetnek a háttere a katolikus felvilágosodás és az „ellen-felvilágosodás” harca a 18. századi Magyarországon, ami a 18. századi katolicizmus történetének egyik legizgalmasabb, de sajnos még kevésbé kutatott szelete. Ez Bárh Dániel könyvének talán a legérdekesebb fejezete. Benne azt vizsgálja, hogy a hivatalos és a népi vallásosság között milyen párhuzamok és ellentétek alakultak ki ebben az időben. Hogyan alakult a csodákban, áldásokban és szentelményekben való hite az embereknek. Ez magyarázza, hogy hogyan került egy ördögűző ferences pap a katolikus felvilágosodás ellenoldalára.

A könyv utolsó fejezetében a monográfia szerzője azt próbálja megvizsgálni, hogy ki is lehetett Petrus (Rochus) Szmendrovich. Falusi társadalmi közegben szocializálódott. A felvilágosodás racionalizmusát soha nem fogadta el, mégis ügyesen állította maga pártjára a környezetében élő embereket. Megpróbált karizmatikus képességeinek érvényesüléséért harcolni, mégsem szállt szembe az egyház organizációjának fegyelmzésével. Korának figyelemre méltó személyisége volt. Esete bevilágít a 18. század közepének népi vallásosságának világába, melynek hatása a jelenig ér.

Szigeti Jenő

David. S Hogg:
Anselm of Canterbury – The Beauty of Theology

BURLINGTON, USA: ASHGATE [ROUTLEDGE],
2004, 204. o.; GREAT THEOLOGIANS SERIES

David S. Hogg a Southeastern Baptist Theological Seminary (Louisville, Kentucky) középkorral és egyháztörténettel kapcsolatos kurzusainak tanára. Műve a Skóciai St. Andrews Egyetemen benyújtott doktori dolgozatának 2004.-es kiadása.

A szerző már a könyv bevezetésében jelzi, hogy Canterbury Anselmus munkásságát már sokan és sokféleképpen feldolgozták, különösen a *Cur Deus Homo*-ban (*Miért lett Isten emberré*) kifejtett helyettes elégtétel tanának problematikáját, illetve a *Proslogion*ban olvasható úgynevezett ontológiai istenérvet, így szükségszerűnek érzi megindokolni, miért is kezdte el kutatni Canterbury Anselmus munkásságát. A bevezetésben végül arra az állításra jut – ami tekinthető akár a könyv programjának és munkamódszerének is –, hogy megpróbál egy olyan meghatározó alapelvet megvizsgálni, amely nyomon követhető Anselmus teljes életművében és esetleg fejlődése, változásai és változatai is vizsgálhatóak. Ez a szervező elv pedig az esztétikai szempont. Umberto Eco *Művészet és szépség a középkori esztétikában* című művének középkori esztétikára vonatkozó alaptételére épít, amely szerint a középkori esztétika sarokkövei az arányosság, harmónia, rend és szépség. Ennek bizonyítását és Anselmusra való alkalmazhatóságát, úgy tűnik, nem érzi egészen szükségesnek a szerző, egyszerűen megelégszik azzal, hogy erre utaló jeleket lehet felfedezni Anselmus munkásságában; ha pedig igaza van, akkor Anselmus írásaihoz nem pusztán elemzési szempontot, hanem egyúttal hermeneutikai kulcsot is szolgáltathat munkájával.

A bizonyításhoz 5 fejezeten keresztül vizsgál különféle műveket a szerző, az elemzéssel foglalkozó második fejezet (a könyv számozása szerint ez a második, mivel első fejezetnek a bevezetést számozza) az *Imádságok és meditációk* gyűjteményét vizsgálja. A következő fejezet a *Grammatikust* (*De grammatico*) elemzi, ezt követően a *Proslogion* vizsgálatára vállalkozik, majd a három kis dialógust: Az igazságról-t (*De veritate*), Az ördög bukásáról-t (*De casu diaboli*) és Az akarat szabadságáról-t (*De libero arbitrio*) elemzi, végül a koronát a *Miért lett Isten emberré* (*Cur Deus homo*) vizsgálata jelenti a következtetéseket megfogalmazó zárófejezet előtt.

A könyv érdekes fejezete az imádságokat és meditációkat elemző szakasz. A szerző először is megpróbálja elmagyarázni, milyen hatások határozták meg

Anselmus gondolkodását, és úgy véli, hogy a *De grammatico*-ban a *paronimia* fogalmának körülhatárolására tett kísérlet az Arisztotelész által használt *szubsztancia* és *akcidens* fogalmakkal hozható kapcsolatba, ahol egy állítás megfogalmazása kapcsán a *szubsztancia* az alany, avagy szófaját tekintve a mondatban főnévi karakterű, míg az *akcidens* jelzői minőségű, avagy szófaját tekintve melléknévi. Emellett kárhoztat a *De grammatico* kapcsán egy arról szóló vitát, hogy a mű vajon arisztotelészi, avagy inkább platonista karakterű-e. Mivel a szerző hivatkozásai alapján tanúbizonyságot tesz Boëthius munkásságának ismeretéről, meglepőnek tartom ezt a gondolatmenetet.

A következő meredeknek tűnő megállapítás úgy hangzik, hogy az esztétikai hatások Anselmust a bencés kolostorban érték, hiszen ott a Regula megtartása kapcsán rend uralkodott, amiből az következik, hogy a rend mint esztétikai elem és Anselmus világgépét meghatározó rendezőelv tapasztalati tanulóssal került az ő gondolkodásába. Hasonlóan jelentős forrásnak tartja a szerző – ami már sokkal jobb gondolat – a *Zsoltárok* tanulmányozását, aminek hatása sokrétű: egyrészt a zsoltárok hatnak az érzelmek kifejezésének útján, másrészt az Istenhez szóló imádság nagyszerű paradigmái, harmadrészt költői mesterművek. A költészetnek és zeneiségnek Anselmus imádságaiban természetesen nemcsak a gyönyörködésben jut kiemelkedő szerep, hanem a memorizálhatóságban is, amely a szóbeli kultúráról az írásbeli kultúrára átálló korszakban nem elhanyagolható szempont. Szép elemzést ír a folytatásban az első imádságokról, az *Oratio ad Deum* (Könyörgés az Istenhez) imáról, amelynek forrásaként Karoling imádságformákat, az Úr imádságát és a Lukács 18-ban olvasható példázatból a mellét verő vámszedő imáját jelöli meg. A folytatásban az *Oratio ad Christum* (Imádság Krisztushoz) elemzésére vállalkozik, ahol a megváltás központi fogalmaként foglalkozik a *sponte moriebatur* (azaz önként halt meg) kifejezéssel, amely önmagában is indokoltá tenné, hogy a *Cur Deus homo* szükségszerűség-fogalmának korrekciójaként értelmezve a XI-XII. század fordulójára datáljuk a művet. Ezt követően foglalkozik a szent kereszt tiszteletéről szóló imádsággal, ahol hosszasan próbál megküzdeni az *idololatria* problematikájával, amelyre a szimbólummá nyilvánítással találja meg. A szentekhez szóló imákat úgy értelmezi, hogy a középkor az élő és halott keresztyéneket egyetlen közösség, a szentek közösségének tagjaiként értelmezte, és megkísérli ezeket az imákat közbenjáró imaként értelmezni, továbbá a szakirodalom ajánlásait elfogadva a bűnbánati rítus egyfajta gyakorlataként alkalmazni (az ő bűnükkel való eredményes küzdelmük számunkra is a bűnbocsánat reménységét adhatja).

Ismerteti a három eredeti Mária-imádságot is, melyek kapcsán megjegyzi, hogy minden szempontból kilógnak a sorból, hiszen éppen születőben van az *immaculata dogma*, ezért nehéz dolga volt a szerzőnek, ráadásul a Biblia alig ad kézzel fogható információt Mária életéről, aki így nyilván hibázni sem tud, annyira

háttérszereplő a Szentírásban. A három imát három kísérletként fogja fel, és úgy véli, a harmadik ezek közül a legsikeresebb (amely a kritikai kiadás VII. számú, nagy terjedelmű, retorikus elemeket tartalmazó prózai remekműve – meglepően kevés érdeklődést tanúsít a szerző eziránt az imádság iránt).

A folytatásban a *De grammatico* elemzése következik, ahol a kulcsszó szintén a rend, amely a szóhasználatban tetten érhető. Bár az Anselmusszal foglalkozó kutatás egyetértésre jutott abban, hogy korai műről van szó, amely talán a bec-i kolostor iskolájának világi hallgatóit hivatott tankönyvként segíteni, és nincs semmiféle teológiai tartalma, a szerző bebizonyítja, hogy igenis van. Mégpedig esztétikai úton. A benne rejlő rend és rendszer szépsége teológiai kategória, és mint ilyen, a későbbi műveknek is fontos szervező elve (ami igaz, csak inkább technikai, mint teológiai, avagy spirituális értelemben). Ez a fejezet nem tekinthető a könyv legsikeresebb szakaszának, bizonyos pontokon komolyságát is kétségessé teszi, pláne, amikor Augustinus műveit próbálja beleolvasni, és nem az augustinusi jeleméletet emeli ki, hanem Augustinus hermeneutikáját és a teológiai megértést helyezi a középpontba.

A *Proslogion* legfontosabb céljaként a szerző azt jelöli meg, hogy Isten szépségét megértsük. Mint meditációnak, az írás legfontosabb szerepe a *kontemplatív* állapot vagy élmény elérése, és mint ilyen, természetesen az isteni szépség megtapasztalására vágyik. A szerző félreértésnek tartja az ontológiai istenérv túlhangsúlyozását a szöveg kapcsán, hiszen – ahogyan ezt a kapcsolódó szakirodalom is hangsúlyozza – a könyv statisztikailag jelentősebb része nem erről szól, hanem a Szentháromságról, Isten csodálatos lényének megtapasztalásáról, szépséges, költői nyelv alkalmazásával. Ezzel együtt a kritikai hangot, amit a hagyományos értelmezéssel szemben megüt, a szerző nem ellensúlyozza részletesen kifejtett ellenérvekkel, ami sajnálatosan hiányérzetet hagy az olvasóban.

A három kisdialógusról szóló elemzésben legrészletesebben *Az igazságról* szóló írással foglalkozik. Hangsúlyozza, hogy a rövidegük ellenére ezek fontos művek, meditációk egy-egy fontos szentírási szakasz felett, és a fontosabb írásokhoz készített alaptanulmányként is felfoghatóak. Azonban *Az igazságról* szóló írás értelmezésekor belebonyolódik ugyan az Isten igazságának kérdéskörébe, de nem tér ki az igaz állítás megfogalmazásának kritériumaira, ami a *De grammaticót* logikai szempontból kiegészítő fontos vizsgálatként értelmezhető, ráadásul a hagyományos datálás szerint e művek egymáshoz időben is közel állnak. Így ez a szakasz is feszültséget hagy az olvasóban, és nem igazán derül ki, miként tudja ezekre az írásokra alkalmazni a szerző az általa fontosnak tartott esztétikai kategóriákat, bár a fejezetet záró következtetésben megállapítja, hogy a szépség, igazság és a jóság harmóniában áll, amire a Biblia is tanít bennünket, és ennek igazságát adja elénk ez a három rövid írás is.

A számos írás feldolgozásáról tanúskodó záró fejezet, amely a *Cur Deus homo* elemzésére vállalkozik, végképp kevésbé tér ki az esztétikai szempontokra, bár a bevezetésben jelzi az angyaltani fejtegetés kapcsán az arányosság fontosságát. Nyilván illik egy Anselmusról szóló írásban a szerző legfontosabb művéről is megemlékezni, de bár ez az elemzés alapos, elegáns, és a szakirodalom igényes feldolgozásáról tanúskodik, számomra kicsit kilóg a könyvből, nem igazán illeszkedik gondolatmenetébe.

Nagy érdeklődéssel vártam ezért a szintézist a következtetéseket megfogalmazó hetedik fejezetben. Ez azonban elmarad. Mindegyik elemzett műről ír még egy-két mondatot, majd véget ér a mű. Ez egy meglehetősen meglepő befejezés.

Maga a könyv egyébként mint kiadvány, igényes kivitelű, szépen tördelt, a nagyobb fejezetek áttekinthetőségét pedig alfejezetekre való arányos felosztás segíti. A könyv legzavaróbb megoldását azonban a hivatkozások fejezet végére helyezett végjegyzet formátuma jelenti. Mivel sok esetben tekintélyi alapú érvelést alkalmaz szaktekintélyek írásainak alkalmazásával, az ember szívesen követi a leihivatkozott művek alkalmazását, továbbá egyes jegyzetek a főszöveget kiegészítő fontos megállapításokat tartalmaznak, ez a megoldás éppen ezért nagymértékben zavaró.

Bevallom, hogy személyes érdeklődésem okán a szépen kidolgozott második fejezetet hasznosnak és sikeresnek tartom, így a könyvről nem tudok egyértelműen elítélő hangon állást foglalni. Összességében úgy érzem, hogy vannak zavaró hiányosságai, a vállalása ugyanakkor impozáns és tiszteletre méltó. Az Anselmus munkássága iránt filozófusként vagy teológusként érdeklődő szakembereknek érdekes színfoltként tudom ajánlani a művet, azonban az Anselmus munkásságával éppen ismerkedő olvasóközönség figyelmébe inkább egy hagyományosabbnak mondható bevezetést ajánlok.

Székely Tamás

Szabó János:

*A puritanizmus hatása az Amerikai Forradalomra
– különös tekintettel Új-Anglia kolóniára*

MEGVÉDETT DOKTORI ÉRTEKEZÉS

Szabó János 2016-ban védte meg a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi karán doktori értekezését *summa cum laude* minősítéssel. A dolgozat legnagyobb érdeme a témaválasztás időszerűsége. Az Egyesült Államok ma egyszerre területe a keresztény fundamentalizmusnak és a fogyasztói társadalom szélsőséges liberális újateizmusának, ami az amerikai társadalom életében európai szemmel vizsgálva szinte elképzelhetetlen feszültségeket szül. Elég itt az egyneműek házasságára, vagy az iskolában kihelyezett fali feszületek körüli botrányokra utalni. Az amerikai könyvtárak szövetsége szerint a Biblia a legveszélyesebb könyvek listájára került az Egyesült Államokban, miközben a fundamentalista keresztények a verbális inspiráció szellemében tanítják a fiataloknak a Szentírást a vasárnapi iskolákban. Ugyanakkor a 18. században született és bibliai érvekkel megtámogatott „amerikai álom” politikai köntösbe öltöztetve ma is él. Ezt az önellentmondásos helyzetet csak a 18. századi gyökerek ismeretében lehet megérteni. Szabó János doktori disszertációja ehhez ad jó adalékot.

Az amerikai protestantizmus egyik legfontosabb jellemzője, hogy a csaknem végtelen számú felekezet élete öt egymást követő ébredési hullámba rendezhető. Ezek az ébredési hullámok egy-egy emberöltőnyi időt fognak át. Ezeknek jelentősége túlmutat a valláson, mivel minden egyes ébredési mozgalom közvetlen kapcsolatba hozható bizonyos politikai-társadalmi változásokkal. A puritán mozgalom (1610-1640) hozzájárult Angliában az alkotmányos monarchia kialakulásához, és megteremtette az amerikai gyarmati telepek létesítésének lehetőségét. Az új telepések kiszabadulva a vallásszabadságért folytatott harcok tüzeiből az Egyiptomból való szabadulás élményével érkeztek az Újvilágba. A 18. századi ún. első „nagy ébredés” (*Great Awakening*, 1730-1760) szellemisége nagy szerepet játszott abban, hogy az Angliától való elszakadási kísérletek eredményeképp megszületett a független amerikai köztársaság. Ezt követte 1800 és 1830 között a második nagy ébredés. A disszertáció ennek az ébredésnek a vizsgálata.

Vallási ébredések akkor következnek be, amikor egy általános hit- és értékrendbeli válságot hasonlóan általános, mindenre kiterjedő ideológiai átértékelés vagy értékrendezés követ. Valamiképpen mindig a bűnökre vagy a hibákra való

ráeszmélés idézi elő az ébredést, s már ez a tudatosítás is segít a bűnösnek kiszabadulni a bűn fogságából, és optimista tettekre készségre inspirál. A 18. század derekától kibontakozó ébredési hullámok nemcsak az egyes emberek lelki életében hoztak gyökeres változásokat, előidézve a hívők eszmélődését, megtérését, de megváltoztatták az egész nemzet gondolkodásmódját, kultúráját is, vagyis mindig ideológiai átalakulással is jártak. A vallásos ébredések individualista, pietista mozgalmaknak tűnnek, mivel középpontjukban a lelki tökéletesedés áll, mégis jelentős mentalitásbeli változást inspirálnak, aminek társadalmi következményei nem elhanyagolhatóak. Miközben a Krisztus második eljövételére történő felkészülés fontosságát hirdetik, a szabadság és a felelősségtudat alapértékeire hívják fel az emberek figyelmét. Ezzel nemcsak az egyént, hanem a nemzetet, az egyházat magába foglaló világot is meg akarják változtatni.¹

A disszertáció igazi eszmetörténeti problémája a puritanizmus kérdése. Az újabb kutatások nyomán egyre világosabban rajzolódik ki, hogy ez egy olyan gyűjtőfogalom, aminek többféle jelentése, társadalmi hatása van. A *praxis pietatis*, azaz a kegyesség gyakorlásának elve a változó társadalmi, gazdasági, eszmetörténeti és politikai viszonyok között mást és mást jelent. Ezért a magyar puritanizmus egészen más, mint a holland, az angol vagy az amerikai. Ezt a kutatás során mindig tudatosítanunk kell. Ez témánk szempontjából különösen fontos, hiszen Amerikában a puritán gondolkodásmód virágzása idején jól megfért egymással az emberi szabadságjogok kultusza és az indián-irtás vagy a rabszolgaság védelmezése. Fontos megállapítása a dolgozatnak, hogy az amerikai puritanizmus a szövetségteológiára épül, ezért a mai napig általános az amerikai embereknek az a meggyőződése, hogy országuk az Új Izrael, az ígéret földje. Az európai puritanizmusban ez a teológiai gondolat nem alakult ki így, bár például a magyar protestánsok a török hódoltság idején is beszéltek arról, hogy ők a választott nép, ebből mégsem lett egy amerikaihoz hasonló nemzettudat. A dolgozat témáját meghaladná, de érdemes volna utánajárni, miért nem.

A másik fontos, további kutatásra indító mozzanat az, hogy a második ébredési hullám után, a nagy európai bevándorlási hullámmal teológiailag is megkérdőjeleződött a szövetségi teológiának az az értelmezése, mely szerint Amerika lenne az új Izrael. J. N. Andrews az 1850-es évek második felében a *Jelenések könyvének kétszarvú fenevadát*, amelyik a Sátán társa az igazak elleni nagy küzdelemben (13, 11-18), az Amerikai Egyesült Államokkal azonosította.²

A disszertáció másik eszmetörténeti problémája a felvilágosodás és a puritanizmus viszonyának vizsgálata. Nem hiszem, hogy a teista racionalizmus és

¹ Bollobás Enikő: „Az amerikai megtérés-történetek performatív retorikája,” in Déri Balázs, szerk.: *Conversio*. Budapest: ELTE BTK, 2013, 429-437.

² P. Gerard Damsteeg: *Foundations of the Seventh-Day Adventist Message and Mission*. Grand Rapids, MI: W. B. Eerdmans PC, 1978, 195-213 (a korabeli irodalom ott található).

a puritán hitre alapozódó vallásosság egymást kioltva élt a 18. század második felében. Ennek illusztrálására egy magyar példát szeretnék idézni. Weszprémi István (1723-1799), aki a magyar felvilágosodott gondolkodás és tudományosság egyik előfutára, jeles képviselője volt, 1768-ban angolból lefordítja Edward Wood népszerű, pietista szellemű hittankönyvét, a *Gazdaember könyvecskéjét* (Nagyszében, 1778). További vizsgálatot érdemelne a felvilágosodás és a pietizmus eszmei és gyakorlati kapcsolatának feltárása az amerikai polgárháború idején. Ez nagyban hozzájárulna a különböző irányultságú és ellentétes állításokat hangoztató vélemények szintetizálásához.

A dolgozat legerősebb része a historiográfiai fejezet, ami Szabó János alapos munkáját bizonyítja, és kitűnő áttekintést ad a kutatás alapjainak feltárásához. Csak gratulálni tudok hozzá. A reformáció folyamatának hangsúlya helyesen az anglikán reformációra mint az amerikai puritanizmus hátterére került. A jelölt tájékozottságát, elmélyült tudását jelzi az amerikai puritanizmus átfogó és részletekre is kiterjedő elemzése. Ez kitűnő munka. Sokoldalú forráskutatásról és irodalmi tájékozottságról vall. Elnagyoltabbnak tűnik, és további kutatásra sarkall „A puritánok vilásképe és a bibliai apokaliptikus jövendölések” című (2.2) fejezet, annál is inkább, mert az utóbbi ötven esztendő során a kutatók figyelme a *Jelenések könyvére* irányult. Ennek következtében nagyon gazdag irodalom áll a kutatók rendelkezésére.³ Különösen fontos lenne a millenarizmus puritán értelmezésével behatóbban foglalkozni, mivel ez a dolgozat fő témája szempontjából is fontos.⁴ Ez a 16-17. századi európai gondolkodásban is jelentős szerepet játszott, aminek hatása Amerikában is kimutatható, de itt más felhangokat, összefüggéseket kapott ez az ősi gondolat. Ennek felvillantása, egy kicsit alaposabb vizsgálata azért is fontos, mert ez a bibliai gyökerű tanítás máig elkíséri az angolszász teológiai gondolkodást.⁵

A dolgozat egyik erőssége „A változások kora Új-Angliában” című fejezet, amely sokoldalúan vázolja fel az amerikai puritánok gondolkodásának gyökerét, és színesen, sokoldalúan elemzi a Nagy Ébredési Mozgalom terjedését, szélsőséges és kiegyensúlyozottabb irányzatait, gondot fordítva arra is, hogy az Amerikai Forradalom előkészítésében vállalt szerepükre fényt derítsen. Az amerikai puritanizmus ellentmondásaira is rámutat – különösen a rabszolga-kérdés volt ilyen, ennek további vizsgálata is érdekes tanulságokat rejteget. Külön vizsgálatot érdemelne az amerikai felvilágosodás történetének feltárása, ami természetesen meghaladná a disszertáció terjedelmét, de a jelöltet ezen a ponton további kutatásokra szeretném

³ Szigeti Jenő: *A Jelenések könyve*. Budapest: Arany Forrás, 2007.

⁴ Robert Clouse: „Millenialism in the Seventeenth Century,” *Grace Journal*, 1965, 3-15; John Coffey: „The Impact of Apocalypticism during the Puritan Revolutions.” *Emanuel University of Odera Perichoresis*, 2006/2. 117-147. stb.

⁵ Hasznos eligazítást ad ebben Szilvási József: „Krisztus és a szentek ezeréves uralma.” *Adventista Szemle* 2015 (XI. évfolyam) 1, 49-65.

ösztönözni. Itt még újabb adatfeltárásokra lenne szükség. A felvilágosodás „vallásssosságának” kutatása az európai eszmetörténeti, vallástörténeti kutatás számára is adósság, viszont az amerikai teizmust enélkül az alaposabb vizsgálat nélkül nehéz lenne megérteni. Miben különbözik a deizmustól? Volt-e felekezeti kötődésük a teista eszméket valló embereknek? Milyen viszonyban van ez a 18. század második felében elinduló és máig tartó szekularizációs folyamatokkal? Ezekre a kérdésekre – úgy gondolom – elég nehéz feleletet adni, mivel a felvilágosodással induló szekularizáció történetével, gondolatainak alakulásával és hatásával keveset foglalkoztunk eddig. Ezért hiányérzetem van a dolgozat befejező szakaszával kapcsolatban, ami a házi vitához képest jelentősen továbbfejlődött, de még mindig szeretném, ha az amerikai forradalom vezetői mellett a „közkatonák” vallási nézeteiről többet tudnánk. Nem ártana arra is kitekinteni, hogy ez az „amerikai álom” hogyan élt tovább, és a változó társadalmi körülmények között hogyan változott, szekularizálódott az amerikai „hazafiság” unikális formájává.

A disszertáció dicsérendő eleme a gazdag irodalomjegyzék, minden esélye megvan Szabó Jánosnak a további kutatásokra, és a munka továbbfejlesztésére. Ezért további kutatásra szeretném ösztönözni a szerzőt. A disszertáció publikációra érett, mindenképpen elfogadásra méltó munka. Dicséret illeti érte a szerzőt, és publikálása esetén a magyarországi amerikanisztikai kutatást is serkenthetné. Vallástörténész szemmel pedig azért lenne fontos ennek a disszertációnak a publikálása, mert globalizálódó világunkban a kereszténységnek nemcsak a kontinentális szemlélete fontos. Amerikáról, a Közel-Kelet kereszténységéről méltatlanul keveset tudunk. Egy doktori disszertáció nem végcél, csak ajtónyitás az újabb munkára. Ehhez kívánok a doktorandusznak sok örömet, erőt és eredményes célba érkezést.

Szigeti Jenő

André Wénin:
Joseph ou l'invention de la fraternité (Genèse 37-50)

(EDITIONS LESSIUS, 2005)

André Wénin vallón (belga) teológus, felszentelt pap és bibliakutató, az Ószövetség elemzője és szakértője a Louvaini Katolikus Egyetem (Université Catholique de Louvain) teológia tanszékén. Klasszikus filológiát tanult a namuri Notre Dame de la Paix Egyetemen, aztán a Louvaini Katolikus Egyetemen tanult teológiát, majd a római Pápai Bibliai Intézetben (Institut Biblique Pontifical) doktorált. Bibliaelemzéseinek egyik sajátossága a narratív elemzés, vagyis a bibliai történetek „irodalmi” megközelítése: lehet-e őket úgy olvasni, mint egy regényt? Másik sajátosság írásaiban az, amit „antropológiai olvasat”-nak nevez: a szereplők s helyzetek pszichológiai, stratégiai, kulturális, vallási szempontjainak figyelembe vételével való értelmezés. Főbb munkáiban Ábrahám, Izsák, a bibliai nők és Mózes 1. könyvének történeteit dolgozza fel, de írt többek között a bibliai erőszakról, az ördögről s a bálványokról, valamint a zsoltárokról is.

A könyv második része – az előszó után – egy tízoldalas bevezető, mely rávilágít a kötet módszertani megközelítésére, és elővetíti annak szerkezeti felépítését. A bibliai elbeszélések alapvető lakonikus elvéből az következik, hogy minél kevesebbet árul el közvetlenül az elbeszélő, annál figyelmesebbnek kell lennie az olvasónak, hogy a történetet értelmezni tudja. József története több tematikát felvet. A leszármazás, az idegenhez való viszonyulás, az áldás, a bölcsesség, a jó kormányzás mind jelen vannak, de a történet menetét kevésbé közvetlenül befolyásolják, míg a testvéri kapcsolat központi témája. Így indokolja a szerző a témaválasztást. A testvéri kapcsolat, szeretet és összetartozás nem magától adódó, hanem azt létre kell hozni, fel kell építeni. A módszertant, a narratív elemzést az előszavában ismerteti, kiemelve, hogy maga az elbeszélés folyama fontos számára, az, ahogy az elbeszélő magával vonja az olvasót a történetbe.

Ezt követi maga a *corpus* 300 oldalon keresztül, 16 fejezetbe foglalva. A fejezetek és alfejezetek az elbeszélés mentén lineárisan haladnak kronológiai sorrendben, versorról versorra. Egy egyoldalas függelékben táblázatot közöl a könyv József történetének és a főszereplő életkorának kronológiájáról. Egy hatoldalas irodalomjegyzékben kaphatunk angol, francia, német, olasz nyelvű szakirodalmat: kommentárokról, a *Teremtés Könyvéről*, József történetéről szóló illetve egyéb bibliai tanulmányokat.

A szerző József történetét lineárisan, az elbeszélés mentén elemzi. Három erős módszertani eszköz fedezhető fel benne.

Az első a héber szóelemzés, etimológia. A *Teremtés Könyvének* kommentált részeihez a szerző a saját fordításait mellékeli, melyek célja, hogy lássuk a szó szerinti eredeti héber szöveget. Így gyakran a szavak beszédessé válnak, és többletjelentést adnak az elbeszéléshez, főként ha a *Bibliában* már azok máshol előfordultak, hiszen visszautalnak az elbeszélés egy másik mozzanatára vagy másik szereplőjére, a létrejött párhuzam pedig értelmezésteremtő. Ilyen például a *madianita*, illetve *midianita* kereskedők két nyelvi formában való megjelenése: a *midyanim* (viszály, perlekedés) szó a *Példabeszédekben* való előfordulására utal (18,18-19), ez megerősíti a testvéri összetartozást és szolidaritást mint a József-történet fő témáját, s egyúttal sugallja, hogy a testvérek azok a „viszály-emberek,” akik eladják Józsefet rabszolgának.

A második módszertani eszköz a legkevésbé domináns, a szimbólumok értelmezése. József cifra ruhája a kivételezés, a meztelenség a halál, elátkozottság, meghurcoltság vagy a rabszolgaság jelképe, az üres kút a halál vagy tetszhalál helye, a pásztor a védő, tápláló vezető, aki uralkodni képes állati ösztönein, az éhínség pedig, mely minden földet sújt, Jákob és családja testvéri szeretet utáni vágyának szimbólumává női ki magát.

S végül az az eszköz, az a megközelítés, amit a szerző narratív elemzésnek hív, domináns az eszköztárban, s lényege a szöveg mögöttes tartalmainak, történéseinek elképzelése. Ilyen szempontból Wénin műve konstrukció, mely a pszichológiai történéseket továbbpörgeti. Ilyen az, amikor Jákob elküldi fiait Egyiptomba gabonáért: „menjete le oda, és vegyetek onnan nekünk gabonát, hogy éljünk és ne haljunk meg” (42,2). A szerző elemzése szerinti mögöttes tartalom a következő: a testvéreknek meg kell tenniük ugyanazt az utat, amit József, hogy rátaláljanak elveszett testvérükre. Így küldő szavainak kettős értelme szerint nemcsak a kenyérért kell útra kelni, hanem a testvéri megbékélésért is.

A szerző József történetét nemcsak önmagában elemzi, hanem azt tematikusan pozicionálja, behelyezi Mózes 1. könyvének egészébe. Így nyer önmagán túl mutató, mélyebb jelentést József története, s annak egyik fő mondanivalója: testvérnek nem születünk, hanem azzá válunk. Káin történetéből megtanuljuk, hogy az irigység s a sóvárgó féltékenység tönkreteszi az emberi kapcsolatokat. A testvérré válás folyamata pedig Káin kudarcától indul, hogy József és testvérei közösen megszenvedett és kivívott sikerében öltön végül testet.

A szerző elő- és utószavában kontextusba helyezi József történetét, amely ezáltal tematikus perspektívát nyer. Itt tudjuk meg ugyanis, hogy Káin és József története között az irigység és a féltékenység generációkon át húzódik, és hagyja nyomát Ábrahám és Sára, Rebeka és Jákob, valamint Lea és Ráhel történetén. (Sára követelésére küldi el Ábrahám Ismaelt és Hágárt; Rebekát az irigység vezeti,

amikor Izsák kedvencével, Ézsauval szemben Jákóbot támogatja; Lea és Ráhel fiai egymással rivalizálnak Jákob kitüntetett szeretete miatt.)

A szerző levezetéséből kitűnik, hogy a kapcsolati nehézségek generációról generációra ismétlődnek, átöröklődnek, kiszélesednek. A *Teremtés Könyve* két megoldást idéz a kapcsolati konfliktusok megoldására: az időt és a távolságot (Jákob és Ézsau, illetve Lábán és Jákob történetén keresztül), másrészt a beszéd általi feloldást (megbeszélést, átbeszélést, eszmecserét).

József bojtár, azaz pásztor, akárcsak Ábel. A *Teremtés Könyvében* a pásztor szimbolikája olyan embert sejtet, aki a benne lakozó állati oldalt uralni képes. A pásztor ezentúl vezető, védelmező, tápláló. Így József fiatalkori pásztorokodása előrevetíti későbbi elhivatását: önmaga, fivérei és egész Egyiptom pásztorává válni.

Az alaphelyzet egy családi konfliktus, aminek kiindulópontja, hogy Jákob kivételezett szeretettel viszonyul Józsefhez (mint szeretett Ráhelje fiához), ami a többi (Leától származó) fiából jogos féltékenységet vált ki. Mintha Jákob nem tanult volna a saját történetéből: nem éppen szülei gyermekpreferenciái okozták Ézsauval tartó hosszú konfliktusát? Jákob kitüntetett szeretetét egy Józsefnek ajándékozott „cifra ruha” (ujjas köntös) jelképezi.

Ebben a ruhában testesül meg a fivérek számára Jákob József iránt érzett előszeretete, igazságtalansága, mely valójában a testvéri szeretet és összetartozás akadálya lesz. A fivérek apjuk szeretetét szomjazzák, innen a féltékenység, ám gyűlöletüket nem önthetik tudatosan apjukra, így az József felé irányul. A nyelvet, a szót, a párbeszédet is megbetegíti a gyűlölet: egyrészt József kémkedik fivérei után, másrészt már a fivérek sem tudnak békésen József felé fordulni. A családi viszályért mindenki egyaránt felelős: József, Jákob és a fivérek.

József nem kizárólag ártatlan és pozitív szereplő, mint ahogy József története sem a rossz (fivérek) és a jó (József, Jákob, Benjamin) tábor összecsapásának története. József kémkedik, és álmait elmesélve kihívja testvérei haragját, miközben a testvérek bölcs módon eltávolodnak az álmok után, megakadályozva ezzel – a távolság révén – a konfliktus nyílt kirobbanását.

Ez az elvonulás egyúttal egyértelműsíti a családi ellenségeskedést. A fivérek Sikkhembe mennek a nyájjal, miközben József Jákóbbal Hebrónban marad. Ekkor adja Izrael Józsefnek azt a küldetést, hogy menjen bátyjaihoz, szó szerint: „Nézz utána bátyáid és a nyáj *shalôm*jának [jólétének, jóllétének], hogy visszahozzad nekem a szót” [hírt] (37, 14a). A „*shalôm* szava” itt visszautal a 4. sorra, ahol ez a kifejezés már előfordul, s ahol megtudtuk róla, hogy ez az, ami a fivérek között lehetlenné vált. Miután Izrael tudatára ébredt ennek hiányára, ez a *shalôm* lesz József küldetésének tartalma; mint kiválasztottnak, küldetése a válság megoldása lesz. József Izraelnek engedelmességgel indul fivérei keresésére, nem saját belső indítatásból.

Ám Józsefet a fivérek el akarják veszejteni: lerángatják róla a cifra ruhát (tarka, ujjas köntöst), mely a „kedvenc fiú pozíciójának” jelképe, meztelenre vetkőztetik

s egy üres kútba vetik. A meztelenség az Őszövetségben a halál, az elátkozottság (Oz 2,5; MTörv 28,47-48; Ez 16,39), valamint a rabszolgaság vagy száműzetetés, elhurcoltatás (Iz 20,3-4) velejárója, az üres kút pedig a jelképes halálé.

A testvérek később egy kecskebak vérebe mártják a tarka köntöst, s azt hazug szavak kíséretében viszik Jákóbbhoz. Most is látható, hogy Jákób családjában a családi történetek generációról generációra ismétlődnek: fiai őt egy feláldozott kecskebakkal és kedvenc fia megkülönböztető ruhadarabjával tévesztik meg, pontosan úgy, ahogy azt ő tette Izsákkal, akit Izsák kedvenc fiának, Ézsauinak ruháját magára öltve és feláldozott kecskét étkül feltálalva tévesztett meg. Mindezt hamis szavak kíséretében, ahogy ezt teszik József testvérei. A dolgok igazságos menete az, hogy Jákób visszakapja azt, amit mással (más ellen) elkövetett.

József története a testvéri szeretet és összetartozás újraalkotásának József kezdeményezésére történő lassú története. József, aki kezdetben ennek a testvéri szeretetnek a fő akadályja és a kudarc felelőse (37, 2), majd fő áldozata (37, 18-30), e két jeles pillanat között vállalja magára Jákób utasítására a testvéri szeretet, összetartozás, „jól-lét” (*shalôm*) megvalósításának küldetését.

Az elbeszélés hosszának negyedét, harmadát teszi ki a testvérek háromszori Egyiptomba utazása, noha csak tíz napnyi eseményt dolgoz fel. A fivérek Jákób utasítására indulnak gabonáért Egyiptomba, miközben Jákóbbal marad Benjámin, aki Józseftől „megörökölte” Jákób „kedvenc fiának” pozícióját. Ezáltal a történet alaphelyzete ismétlődik, ami Jákób féltékeny ragaszkodásának jele, s alapvetően visszaesést jelent.

A tíz fiú Egyiptomba megy, ahol találkozik Józseffel, aki felismeri őket, de nem fedi fel, sőt elrejti kilétét (akár Thámár). Érkezésükkor a fivérek „arccal a földre borulnak előtte,” de ez csak később (42, 9) emlékezteti Józsefet álmaira, ami azt sugallja, hogy számára a lényeg nem ebben áll. Kémkedéssel vádolja meg testvéreit. A szöveg szerint a vád az, hogy a testvérek azért jöttek, hogy „meglássák az ország meztelenségét [*erwan*],” s ez a meztelenség azért hangzik el, hogy emlékeztesse a testvéreket a kútba taszított ruhátlan Józsefre. Vagyis valójában József jeleket ad fivéreinek, hogy azok felismerhessék őt. Majd három napra fogságba veti őket, akik ezáltal átélik azt, amit neki, Józsefnek okoztak. A három nap fogság után József Istenről és istenfélelméről szól, ami által az ügy új megvilágításba kerül. József ezúttal ugyanis nem egyiptomi tekintélyét helyezi előtérbe. Ez újabb apró jel a testvérek felé. „Az Istent én is félem” (42,18) mintha azt sugallná: „és ti is félitek?” Ezután egy fivér tömlöcbe vetése Benjámin visszatértéig is azt a célt szolgálja, hogy a testvérek újraélik azt az eseményt, amikor Józsefet magára hagyva, nélküle (egy fivér nélkül) kellett hazatérniük apjukhoz. József célja, hogy az igazság napfényre kerüljön.

József úgy gondolja, a „bűnös” (aki Benjámin lesz) rabszolgasorsot érdemel, míg a többi testvér szabadon elmehet. Ez persze provokáció részéről, s egy újabb

emlékeztető jel, hiszen felrémlik annak a lehetősége, hogy a testvéreknek Ráhel egyik fia nélkül kell hazatérniük apjukhoz, s egy ilyen helyzet emlékeztető jellegű. A testvérek ilyen perspektíva láttán megszagatják ruháikat belső gyászból s a lelki összetörtség jeléül. (Ekkor visszaemlékezünk Rubenre, aki ugyanezt tette, mikor felfedezte az üres kutat, ahonnan Józsefet elvitték.) Ebből látható, hogy a testvéri egymás mellett való kiállás már megszületett bennük.

Júda hosszan könyörög Józsefhez (44,18-34), s ez a könyörgés formailag egy Istenhez vagy királyhoz vagy nagy tekintélyű úrhoz intézett, udvari stílusban írott esedezés. A „te szolgád”, mondja magáról Júda Józsefnek, amivel célja, hogy az egyiptomi úr érzelmeire hasson. Könyörgése központi témája az, hogy Jákóbnak van kedvenc fia, s ezt a helyzetet a többi testvér már elfogadja, miközben ez a történet elején gyűlöletet szított közöttük. Júda kifejezi apja iránti szeretetét. József felismeri, hogy Júda és a testvérek (hiszen Júda a testvérek szóvivője) felhagytak az irigységgel, s Júda könyörgéséből szerez tudomást arról, miért is szenvedett késedelmet a fivérek második egyiptomi utazása: Jákób visszatartotta Benjámint. Ha Júda foglalná el Benjámint helyét (rabszolgaként), az csak jogos igazságszolgáltatás lenne, hiszen Júda, az igazi bűnös, ezzel csak azt kapná vissza, amit másnak szánt, a rabszolgaságot. Júda itt viszont már szeretettel beszél apjáról s testvéreiről.

József ravasz terelgetése abból a szempontból sikeres, hogy rávezeti testvéreit bűnük felismerésére, beismerésére, megbánására, a vezeklés szándékára és végül képesekké válnak a testvéri összetartozás megteremtésére. Ugyanakkor József nem tudja elérni, hogy annyi szétszórt apró jelzés után testvérei felismerjék őt, akit halottnak hisznek, így ezen a ponton József stratégiája kudarc.

József ekkor minden egyiptomit kiküld, és sírva fakad, s mindezt azért, hogy felfedje kilétét: „Én vagyok József.” A történet egészének tükrében József álmai valóban jóslatszerűek, hiszen József vágyát fejezték ki: a testvérek maga köré gyűjtését, a család egyesítését, amelyről azután ő gondoskodhat. Ajándékokkal halmozza el a Kánaánba visszainduló testvéreit, Benjámint kitüntetetten. Amikor a testvérek hazaérkezve bejelentik apjuknak, hogy József él, az fiaihoz hasonlóan, mély megdöbbenéssel és csönddel fogadja a hírt. Istenhez fordul, hogy megtudja, elfogadhatja-e József meghívását, hiszen így el kell hagynia az Ígéret Földjét. De miután az utolsó akadály is elgördül az útból, mindannyian Egyiptomban telepednek le. József ezentúl csak előre tekint, nagylelkűen átlép fivérei hajdani vétkén, megelégedvén annyival, hogy az Úr jóvá tette a rosszat, s megszervezi családjának életét Egyiptomban. Álma valóra válik. A sajátjairól gondoskodik.

József, mint egy jó forgatókönyvíró, látszatigazsággal, csellel, hazugsággal hoz létre olyan körülményeket, amivel felszínre hozza az igazságot. A hazugot s a rosszat jelképező kígyó fölötti győzelem az összes főszereplő közös műve: Józsefé, aki ravasz módon vezette fivéreit az igazság felé, Júdáé, aki Jákóbot rá tudta venni Benjámint elengedésére, és felvállalta a saját bűnéért való saját büntetést, a fivére-

ké, akik összetartónak mutatkoztak, s szolidárisak lettek Benjáminnal, valamint Jákóbé, aki el tudott szakadni Benjámintól.

A szerző egyik végkövetkeztetése, hogy Isten sejtelmesen dolgozik bűnben és ártatlanságban, igazságban s hazugságban, gyűlöletben és erőszakban, szeretetben és bölcsességben. Íme az élet három feltétele, írja, amire József története épül, s amit az közvetít az olvasó felé a három főszereplőn keresztül: „hogyan élünk, s meg ne haljunk,” szükséges a kenyér (Jákób szájából, 42, 2), az igaz szó s a megbízható hitelesség (József szájából, 42, 18-20), s végül a másikhoz való féltékeny ragaszkodás, a másik ember irányában érzett bizalmatlanság elengedése (Júda szájából, 43, 8).

Valójában az egy kiválasztottnak juttatott látszólagos isteni preferencia mögött Isten mindenki iránt érzett szeretetét, szabadságának végtelen tiszteletét kell látnunk. Ilyen szemszögből József története egy drámai helyzet kibontakozásának és meg-, illetve feloldásának története. Jákób boldogtalan családtörténete azt meséli el, hogy milyen összetett is a rossz, a gonosz, hiszen minden főszereplő (Jákób, József és a testvérek) csupán azért tesz másokkal rosszat, mert magának keresi a jót. A boldogtalanságig megsebzett, és jogosan féltékennyé vált testvérek végül azokra támadnak (Jákób és József), akik velük rosszat tettek. József története arra mutat rá, hogy az ember csak akkor és ott tud emberré válni, ahol és amikor a kígyót ellenőrzése alatt képes tartani.

József története egy egymásra találás története, a jó tanulási folyamatának története, mely József kezdeményezésére, egy kicselező didaktikus terelgetés útján vezet el lassanként a testvéri összetartás-megértés feltételeinek megvalósításához. A testvéreket József rávezeti, hogy belekóstoljanak abba a szenvedésbe (tömlöc, rabszolgaság, kiszolgáltatottság, hazugság), amit neki okoztak, s hogy ezáltal megtanulják felismerni s megbánni bűneiket. József történetében mindenki megtanulja, hogy hátat fordítson annak, ami egyedül neki jó.

József történetében Isten nem állja a rossz útját, semmit nem tesz annak megelőzésére, viszont tapintatos, alig érzékelhető jelenlétével mindvégig József mellett áll (noha az nem teljesen ártatlan), és az igazságon, az igazságosságon dolgozik. Hagyja, hogy az erőszak és a rossz megtörténhessen vele, s hogy kiválasztottja ki tudja ötleni és meg tudja találni a megbékélés útját, ami az erőszakot életté, a gonosztságot békévé varázsolja. Így dolgozik Isten azon, hogy a rosszat jóra fordítsa.

Wénin könyve a bibliai lakonikus vesszorokat ellipszisként kezelve a külső és belső történések kiegészítésére, értelmezésére tesz kísérletet. A sorok között olvas, a történéseket, érzéseket gondolatban továbbviszi, ezt sokszor szimbólumokkal vagy a héber szavak elemzésével alá tudja nagy kifinomultsággal támasztani, de előfordul, hogy nem: ilyenkor egy jó lélekismerőt vagy kommunikációs szakembert vélünk felfedezni benne, s értelmezését mint egy lehetséges értelmezést fogadjuk el. Alapvető téziseit jó pedagógiai érzékkel többször hasonló formában megismétli, mint például a fivérek jogos kezdeti féltékenységet és Jákób igazság-

talán kivételezését. Ugyanakkor ennek *pendant*jaként gyorsan és nagyvonalúan siklik át a mű végén ezen igazságtalan kivételezés miatt érzett irigység feloldásán. Nehezen értjük, miért tudta Júda hirtelen elfogadni Jákób igazságtalan kivételező szeretetét, mi vezette arra, hogy hirtelen ezzel meg tudott barátkozni. A kiválasztottságot Ábrahám történetével magyarázva Jákób és később József kivételezése is gyors igazolást és felmentést kap, ennek magyarázata és kifejtése már mellőzi az alapprobléma leírásának alaposágát, indokoltságát.

Wénin katolikus teológus, szakértő, munkája a József-történet brilliáns interpretációja, amiért is arra az alapvető rabbinikus hagyományhoz köthető gondolatra emlékezteti az olvasót, hogy a szöveg (elsősorban Mózes könyveinek szövege) soha nem szól egyetlen dologról, a korról változik, és a többes értelmezés a héber nyelv sajátosságaihoz is köthető. Értelmezése rendkívül figyelemreméltó. A kötet képeket nem tartalmaz, puhafedeles kötésű.

Kerkai Réka

Ecsedi Zsuzsa (szerk.):

Énekkincstár. Evangélikus énekeink kézikönyve

BUDAPEST: LUTHER KIADÓ, 2017, 535 O.

A 2017-es jubileumra készülve a reformáció egyik nagy kincse, az ének és a zene országos programokkal és kiadványokkal szólította meg a laikusokat és a szakembereket. Bach *H-moll miséjét* tíz alkalommal adták elő a Kárpát-medencében, koncertek sora valósult meg egyházi és világi helyszíneken, kórustalálkozókat tartottak, megjelent a *Protestáns műzenei antológia* három kötete, a *Régi Magyar Dallamok Tára XVI. századi kötetének* új, bővített kiadása. A jubileumi év egyik legfontosabb evangélikus himnológiai eseményének az *Énekkincstár* megjelenését tarthatjuk.

A kötet írásai az *Evangélikus énekeskönyv* (EÉ, először 1982-ben jelent meg) és az *Evangélikus istentisztelet – Gyülekezeti liturgikus könyv* (GyLK, 2007) énekszövegeivel és dallamaival foglalkoznak. Az írások nagy része eredetileg az *Evangélikus Élet* hetilap *Cantate* és *Énekkincstár* rovatában jelent meg 2006 és 2015 között. A rovatszerkesztő Ecsedi Zsuzsa az írásokat ötrészes enciklopédikus köteté szerkesztette. A szakmai munkában Bence Gábor és Ecsedi Klára működött közre. Nem antológia készült, hanem egy időközben megérett koncepció és anyag alapján összeállított kézikönyv. A 35 szerző szinte minden korosztályt képvisel, de örvendetes módon látjuk azt a generációváltást is, amely biztosítja a kutatás és az egyházzenei szolgálat folyamatosságát.

Mielőtt azonban egy-egy énekkel találkozánk a kötetben, kis tanulmányok sora ismerteti meg az olvasóval az EÉ (közel 500 strofikus ének és 64 bibliaórai ének) és a GyLK (35 korál és 30 verses zsoltár) szerkezetét, liturgiai beágyazottságát (I. fejezet). A tudományos megalapozottsággal írt tanulmányok igényes ismeretterjesztésre törekednek. Valamennyi himnológiai és liturgiai fogalom világos magyarázatot kap.

A reformációi örökséghez valamennyi kor hozzáadta az ízléséhez igazított énekeket. Az EÉ és a GyLK az eredetileg többnyelvű magyarországi evangélikus-ság valamennyi korszakából őriz énekeket. Az eredeti magyar szerzemények, a kezdetekben latin, német biblikus cseh („Tranoscius”) nyelvből készült fordítások később kiegészültek skandináv és angolszász eredetű énekekkel. A kötetben fokozatosan tárul fel az a gazdagság, amely a magyarországi evangélikus himnológiát

jellemzi. A gyülekezeti és liturgikus énekek–énekeskönyvek története az egyház-történeti eseményekbe ágyazottan jelenik meg. Szöveg- és dallamelemzéseken keresztül megismerjük az egyes stílusrétegeket. A megértést sok-sok idézet segíti. Az arányokra vigyázva helyet kap egy-egy jelentősebb szerző bemutatása is. S hogy el ne tévedjünk, a II. fejezetet két táblázat vezeti be, amelyben a német és a magyarországi gyülekezeti ének történetének főbb korszakaihoz – egy-egy idővonal segítségével – hozzárendelődnek a fontosabb egyháztörténeti és történelmi dátumok, az ének-, a dallam- és zeneszerzők nevei, az egyes korszakok legjelentősebb énekeskönyveinek címei.

Az *Imádkozzunk zsoltárokkal* c. fejezet hiánypótló, hiszen az évszázadok során az evangélikus éneklésben kicsit háttérbe szorultak a zsoltárok. A GyLK ezt a hiányt is igyekezett pótolni. A III. fejezet tanulmányai megmagyarázzák, zsoltárelemzésekkel megvilágítják a reggeli és esti zsoltáros imádság, a recitáló zsoltáreneklés és a zsoltárok használatának, élővé tételének a lehetőségeit. Itt kell kiemelni, hogy a kötet mindenhol hangsúlyozza az énekek imádság jellegét és az evangélikus énekek igehirdető karakterét. Ezért kaptak helyet az *Énekkincstár*ban meditációk is.

Az egyházi év ünnepi énekei már az első igazi protestáns énekeskönyvünkben, Huszár Gál 1560-61-es gyűjteményében egy tömböt alkottak. 1593-ban pedig az ismeretlen szerkesztő Bártfán már az egyházi év sorrendjében hozta az isteni dicséreteket. A perikópa szerint szerkesztett énekrendek mellett kialakult a tematikusan szerkesztett evangélikus gyűjtemények hagyománya is. Az *Énekkincstár* legnagyobb hányadát az egyházi esztendő szerint szerkesztett graduálénekeknek (az istentisztelet fő énekeinek), heti énekeknek és egyéb énekeknek az elemzése adják. Az énekszövegek nyomán készült meditációk pedig lehetőséget adnak az olvasottak továbbgondolására és az áhítatra (IV–V. fejezet).

A szerzők sokféle szempontból elemzik az énekeket: a teológiai-bibliai-liturgiai háttér mellett jelzésszerű életrajz, idegen nyelvű minta (ha van), retorikai szerkezet, műfaj, zenei motívumok, dallam- és versforma, zenei feldolgozás is része az egyes tanulmányoknak. Kereszthivatkozások segítenek az eligazodásban. A kritikai szemlélet sem marad el ott, ahol kell. A régi szövegekből kihagyott versszakok nélkül ugyanis időnként elsekélyesedett az ének teológiai mondanivalója, sérült a költői megformáltság. Ezt egy-egy kimaradt strófa idézésével jelzik a szerzők.

Hosszú évekig irigylésre méltónak tarthattuk a német himnológiát. Megjelent a német evangélikus énekeskönyvben található énekek elemzése és az énekszerzők lexikona. A magyarországi evangélikus himnológia is elindult ezen az úton. Az *Énekkincstár*ban nem kerülhetett sor minden énekre. A teljesség igényéről azonban nem mondtak le az egyházzenészek. Ecsedi Zsuzsa ígérete szerint: „készül egy olyan adattár, amely összes strofikus gyülekezeti énekünk legfontosabb himnológiai adatait gyűjti össze” nyomtatott és interneten elérhető adatbázis formájában

(22. o.). A most megjelent kötet sokoldalú használatát segítette volna, ha a mutatók között szerepelne tárgymutató is. Remélhetőleg az adattár ezt a hiányt pótolja majd.

Még a 17. század végén is aktuális volt Tótfalusi Kis Miklós panasza, ill. kritikája (noha az elsősorban a reformátusokra vonatkozott): idegen földön „senki oda [ti. a templomba] könyv nélkül nem mégyen, hanem mindennek vagy egész Biblia vagy Újtestamentum vagy legalább Zsoltároskönyv vagyon kezében, és senki közöttök az éneklésnek néma hallgatója nincsen, hanem kicsinytől fogva nagyig felemelik szavokat. Vajha olyat láthatna szemünk valaha a mi földünkben is!” (1686) Evangélikus lelkészek, költők és egyházzeneszek nemzedékei munkálkodtak azon, hogy ma már az evangélikusok kicsinytől nagyig énekelnek, felemelik szavukat.

Az evangélikus egyház éneklő egyház. Azt a kincstárat pedig, amely ezt a gazdagságot bemutatja, a jubileumi évtől kezdve sokféle módon használhatjuk: himnológiai tankönyvként, enciklopédiaként vagy lelki táplálékként.

Tolle, lege, canta!

H. Hubert Gabriella

Hamvas Endre Ádám:
*A lélek megváltásának hermési útja. Hermés
Trismegistos és a platóni hagyomány*

ARGUMENTUM KIADÓ, 2016. APOLLO KÖNYVTÁR 37, 233 O.

A szegedi Gál Ferenc Főiskola adjunktusa, Dr. Hamvas Endre Ádám a *Corpus Hermeticum* elmélyült értelmezését nyújtja e monográfiában maguk az eredeti szövegek és kiterjedt nemzetközi szakirodalom alapján. Műve négy nagy részből épül fel, melyeket egy komoly kérdésfelvetés vezet be, és egy válogatott és kategóriákra – szövegkiadásokra, fordításokra és szakirodalomra – tagolt bibliográfia zár le. A kötet első három része sorjában a kozmosz, az ember, illetve a kultusz témáját tárgyalja, míg a negyedik rész az összefoglalás.

Az „Előzetes megjegyzések” címet viselő bevezetés sokkal többet ad, mint amennyit a címe sugall, hiszen a szerző itt egyrészt tág eszmetörténeti – és elméleti, filozófiai – összefüggésbe helyezi el a hermétikus értekezések problematikáját és általános módszertanát, másrészt jelzi, hogy saját értelmezési szempontja a platónikus hagyományhoz való viszonyítás lesz, tehát hogy lényegileg filozófiai elemzésre és értelmezésre számíthatunk. Itt egyfelől találónak és programadónak érezzük azt, ahogyan Hamvas Endre megfogalmazza a hermétikus traktátusok világlátását, illetve a bennük megnyilvánuló léttapasztalatot – eszerint „*idegennek lenni egy idegen világban*,¹ így írhatjuk le ezt az érzést, amihez azonban sokszor egy ezzel ellentétes érzés, a teremtett világ szépsége feletti örömteli meditáció kapcsolódik.”² Másfelől úgy érezzük, hogy a szerző kiválóan azonosítja a késő antik eszmetörténet folyamatában azt a szakaszt, mely szinte természetszerűleg hozza magával a hermétikus típusú, transzcendens hivatkozású beavatási rítus felbukkanását: „Az emberi lét addigi egyértelműsége ekkor olyan világosan kérdőjeleződik meg, hogy ki kell szakítani addigi otthonosságából, rá kell ébreszteni arra, hogy idegen világban van... azt a kérdést, hogy ki is az ember, csak végső alapja felől lehet és érdemes föltenni, de megválaszolni már csak az isteni felől lehet.”³ A bevezetés meghatározza még a kutatás módszertanát (forráselemzés), és felteszi a kutatást meghatározó kérdéseket, melyek a hermétizmus központi dogmáira,

¹ Kiemelés a szerzőtől.

² Hamvas Endre Ádám: *A lélek megváltásának hermési útja. Hermés Trismegistos és a platóni hagyomány*. Kiadási hely megjelölése nélkül: Argumentum Kiadó, 2016, 12.

³ Uo., 13.

az egységes hermétikus hagyomány létre, a beavatás szakaszaira és a hermétikus gnózisra irányulnak.

Az első főrész ezután a hermétikus kozmológiát kezdi vizsgálni. Egy alapos, elemző forrástani ismertetés után a kozmosz mint anyagi isten problematikáját fejtegeti a szerző, abból kiindulva, hogy a hermétikus beavatás legalsó fokán általános ismereteket tanítottak a kozmosz természetéről. A természeti világrénd megítélése a hermétizmusban kettős: mint Hamvas Endre az *Általános tanítások* tizedik dialógusa alapján rámutat, a hermétikus mozgalom egyfelől szépnek, másfelől azonban rossznak érzékeli a kozmoszt. A szerző a platóni *Timaios*ig vezeti vissza a problématörténetet: eszerint az a platóni tétel, hogy a látható világ nem részesül a valóságos létezésben, áll például a Stobaiosnál fennmaradt hermétikus kozmológiai töredékek háttérében. Az *Asclepius*ban használt hermétikus időfogalom is a *Timaios*ban megfogalmazottból eredeztethető. A hermétikus negatív kozmológia itteni felvázolása során Hamvas Endre a Nag Hammadiban talált gnosztikus szövegek – különösen az *Allogenés* – kozmológiájával is összeveti a hermétikus hagyományt, igen széles körű antik és késő antik eszmetörténeti tájékozottságról téve tanúságot. Az első főrész meghatározó alrésze azonban a latin *Asclepius* és a görög *Koré kosmu* dialógusok kozmológiájának strukturális bemutatása és tartalmi, eszmetörténeti elemzése, amelyet kiegészít a *Káldeus orákulumok* és Alexandriai Philón kozmológiájának ismertetése. Az elemzés arra a történeti eredményre vezet, hogy a hermétikus, a káldeus és a philóni kozmológiák számos közös elemet tartalmaznak, és hogy ezek végső történeti forrása, illetve ihletője Platón kozmológiája.

A második főrész tárgya a hermétikus antropológia, melynek funkciója a beavatási rendben az előkészület az isteni kinyilatkoztatásban való részesülésre, az értelem általi újjászületésre, a megváltásra, hiszen – mint szerzőnk írja – „a hermetikus szövegek rendeltetése végső soron nem más, mint a lélek felkészítése arra az útra, amelynek célja az emberben lévő isteni elem kivezetése az anyagi, romlandó és bűnökkel teli világból.”⁴ Az elemzés először a *Poimandrés*ban szereplő *Anthrópos*-mítoszt tárgyalja, felhíva a figyelmet annak gnosztikus párhuzamára az *Arkhónok hiposztázisában*; majd a *Corpus Hermeticum* XIII. dialógusa is bevonódik az értelmezésbe. A szövegek tanúsága szerint az ember szellemi alaptermészetű, magas méltóságú lény a létezők kozmikus hierarchiájában, aki Isten képmását hordozza, és egyenrangú az Isten alá rendelt teremtő értelemmel. Az ember rendeltetése a fizikai természetbe való alászállása után „az anyag fogságából való kiszabadulás,”⁵ mely által az emberben lévő isteni elem visszatérhet abba a világszférába, amelybe tartozik. Ennek feltétele az Istennel való lényegi rokonságának

⁴ Uo., 109.

⁵ Uo., 119.

felismerése,⁶ és az anyag káros hatása alóli felszabadulás: „az embernek meg kell szabadulnia a kozmosz anyagi befolyásától, le kell vetnie kozmikus testének tulajdonságait, csak így születhet újjá.”⁷ Az antropológiai vizsgálódás következő lépése annak bemutatása, hogy a kozmoszban érvényesülő káros, alacsonyabbrendű isteni erők a hermétikus források szerint hogyan hatnak a lélekre. Ez az asztrológiatörténeti vizsgálat közelebből az ún. dekánonok szerepével foglalkozik, melyek az állatöv jegyei fölött uralkodnak, s vagy elszenvedik a bolygók befolyásait, vagy afölött állnak, de minden esetben érvényesítik a végzet hatalmát különösen az emberi testen. Mint Hamvas Endre rámutat, a dekánonokról való „tudás előkészület arra az útra, amelyet a léleknek a testből való kilépéskor kell megtennie.”⁸ A második főrészt legfontosabb szakasza azonban a lélek eredetét és tulajdonságait vizsgálja a hermétikus források tükrében. Az elemzésben hangsúlyosan szerepelnek a Stobaios által megőrzött töredékek, különösen a *Koré kosmu*. A filozófiai igénytel és több-kevesebb rendszerességgel kidolgozott hermétikus lélektan szerint (melyet két szemelvény is segít megismerni) a lélek égi eredetű, a testtől gyökeresen különböző természetű, küldetéssel érkezik a természeti világba, és ha ezt a küldetését teljesítette, jutalomképpen visszatérhet égi hazájába. Mint másutt, itt is feltűnik a platóni ihletés (*Phaidros, Timaios, Törvények*), illetve újplatonikus párhuzamosság – szerzőnk különösen Iamblichos és Plótinus példáját említi, és a következő, összehasonlító forrásvizsgálatok sorára alapozott tézist állítja fel: „Talán nem járunk messze az igazságtól, ha a fent vázoltak alapján arra a következtetésre jutunk, hogy a hermétikus lélektan alapvetően platonikus eredetű doktrína.”⁹

A kötet harmadik, rövidebb terjedelmű főrésze a hermétikus kultusz problematikáját taglalja. A problémát itt az jelenti, hogy pusztán a szövegekre vagyunk utalva, amikor meg szeretnénk állapítani, hogy a hermétikus vallási-filozófiai belátásokat, beavatást kísérte-e valamilyen kultikus cselekmény (*drómenon*), ahogyan ez a görög misztériumvallásokban történt. Ez a kérdés pedig szorosan összefügg azzal, amelyet Hamvas Endre az utolsó főrészben tárgyal: léteztek-e „gyakorló” hermétikus vallási közösségek, melyek a traktátusokat esetleg kultikus kézikönyvként használták, vagy a *Corpus Hermeticum* inkább csak egyéni szerzők filozófiai elmélkedéseiből áll? Szerzőnk a nagy hermétizmus-szakértő, R. A. Reitzenstein álláspontjával utköztetve és a hermétikus beavatás fokozatait rekonstruálva fejt ki saját nézetét, mely szerint

a hermetikus traktátusokat... beavatási dokumentumoknak tekinthetjük, amelyek lényegében annak a folyamatnak a lenyomatai, amelynek során a beavatandó eljut

⁶ Uo.

⁷ Uo., 121.

⁸ Uo., 126.

⁹ Uo., 175.

beavatása végső pontjáig, ami Isten meglátását jelenti, azét az intelligibilis istenségét, aki bennünk lakozik, és akivé a beavatott végül átalakul...¹⁰

A harmadik rész végén Hamvas Endre a hermétikus ima mint theurgikus performatív beszédaktus példáján igazolja, hogy az e hagyományba tartozó szövegek valóban beavatási dokumentumok. Iamblichos *De mysteriis*-ét segítségül hívva ugyanakkor rámutat, hogy az újplatonikus theurgiához képest a hermétikus eljárás célja nem a démiurgos „teremtésének” megismétlése, hanem a lélek eltávolítása az anyagi világtól.

A negyedik főrész a teljes vizsgálat eredményeit kívánja összegezni, különösen arra a kérdésre keresve a választ, hogy léteztek-e hermétikus vallási közösségek. Szerzőnk megfontolt álláspontja ezzel kapcsolatban az, hogy a kérdésre – szövegen kívüli bizonyítékok hiányában – csak hipotetikus válasz adható, éspedig így: nem zárható ki, hogy a hellenisztikus Egyiptomban léteztek kisebb hermétikus vallási közösségek, amelyek Hermés Trismegistost istenként tisztelték, és kultikus céllal is használták a tőle eredeztetett írásokat.

Összességében véve igen komoly monografikus áttekintést kap az, aki kézbe veszi e kötetet, melyben árnyalt és elmélyült filozófiai elemzés, hatalmas antik és késő antik filozófiatörténeti tudás támasztja alá a hermétikus mozgalom végső filozófiai értelmezését, amelyet idézünk a kötet utolsó oldaláról: a hermétikus

γνώσις annak felismerése, hogy az ember önmagában hordja azt az isteni természetet, amely a teremtett világban csak neki jutott. Az emberi lét célja az, hogy a helyes földi élet után az ember alkalmassá váljon önmaga isteni valójának megszabadítására az anyagi világból, sőt a materiális világ ellenében. Aki végigjárja a hermési utat, végül visszatál önmagához, az isteni emberhez.

Vassányi Miklós

¹⁰ Uo., 207.

A VALLÁSTUDOMÁNYI SZEMLE CÍMŰ FOLYÓIRAT JELLEGÉRŐL ÉS CÉLJAIRÓL

1. A *Vallástudományi Szemle* című folyóirat 2005 tavaszán indult, első két száma 2005-ben jelent meg. A szerkesztőségben és a szerkesztő bizottságban az ország jelentősebb vallástudományi műhelyének több neves munkatársa található. A folyóirat évente négyszer jelenik meg. Az alapító jogokat a Károli Gáspár Református Egyetem gyakorolja.

2. Annak ellenére, hogy a folyóirat egy intézmény égisze alatt jelenik meg, kezdettől szélesebb alagra helyezkedve értelmezi önmagát. Sokak véleménye szerint világos ugyanis, hogy egy felekezetszemleges vallástudományi folyóirat fontos hiánypótló a magyar folyóiratok palettáján. Eddig a vallástudomány különböző területei jobbára a különböző vallások, felekezetek által indított orgánumban jelentek meg, a szemleges, „világi” fórum, szerteágazó okok miatt több évtizede hiányzik, holott egyre növekvő igény van rá.

3. A folyóirat publikációs lehetőséget, véleménycsere és vitafórumot kíván teremteni a vallástudományt, annak bármely területét és azt bármilyen világnézeti alapról művelők számára. Senkit nem rekeszt ki, nincs semmiféle előzetes fenntartása senkivel szemben, mindenkit szívesen lát szerzői között, akinek értékes gondolatai, figyelemreméltó tudományos eredményei, vagy egyéb értékes mondandója van a vallástudományhoz kapcsolódóan.

4. Fontosnak tartja, hogy közölje, és ha kell, ütköztesse a különböző tudományos álláspontokat. Az írások szerzőjük álláspontját, felfogását képviselik, és nem a szerkesztőségét. A folyóirat nyitott akar lenni minden vélemény és minden kritika számára, amíg az megmarad a tudomány keretein belül (tehát nem vallások vagy személyek ellen irányul), viszont elzárkózik attól, hogy bármilyen vallást vagy felekezetet hasábjain akár propagáljanak, akár támadjanak.

5. Ösztönzője, gerjesztője akar lenni e tudományterületen a különféle műhelymunkának, előmozdítója akar lenni a tudományszervezés terén a vallástudomány akadémiai szintű felfejlesztésének, hozzá akar járulni a vallástudomány tartalmi és szervezeti épüléséhez.

6. Rendszeresen hírt kíván adni a tudományág eredményeiről. Bemutatja a megformált és akkreditált szakképzési tanterveket, forráskutatásokat közöl, hírt ad

tudományos fokozat szerzésekről, védésekről, habilitációkról, az MTA Vallástudományi Elnöki Bizottsága munkájának közérdeklődésre számot tartó elemeiről.

7. Recenzió rovata folyamatosan figyelemmel kíséri és bemutatja a tudományág friss könyvanyagát, tankönyveket, filmeket és egyéb médiumokat, ismerethordozókat.

A fent említett törekvésekhez még azt szükséges hozzáfűzni, hogy az eddig kiérlelt irányok nem zártak, a profil rugalmas, alakítható, fókusza bármerre és bármikor tágítható, nem akar lemaradni semmiféle olyan mozzanatról, mely a vallások, a hozzájuk kapcsolódó szervezetek és fórumok, egyáltalán a vallásos emberek, vagy a nem vallásos emberek, az emberiség élete, életminősége szempontjából jelentős, illetékesnek érzi magát az ember és a transzcendencia viszonyának, küzdelmének minden fontos mozzanatában.

A Vallástudományi Szemle szerkesztősége

ÚTMUTATÓ SZERZŐKNEK ÉS SZERKESZTŐKNEK

A szöveget Word formátumban, *rtf* kiterjesztéssel kérjük elektronikus úton elküldeni a következő címre: vallastudomanyiszemle@kre.hu. Tanulmányok esetében általában 1 szerzői ív (mindennel együtt kb. 40 000 leütés) terjedelmű írásokat várunk, de indokolt esetben hosszabb is lehet a szöveg. Recenziók esetében a várt terjedelem 5000-10 000 leütés.

A szöveget a lehető legkevesebb formázással kérjük. A főszövegben használt alaptípus a 12 pontos Times New Roman legyen, lábjegyzetben 10 pontos Times New Roman. Ha a szöveg külön fontkészletet igényel, kérjük azt csatolni, valamint a szöveget pdf formátumban is csatolni, az idegen fontkészleten írt szöveg ellenőrzése céljából. A főszöveget sorkizártan, 1,5-es sortávolsággal, a bekezdések elején behúzás nélkül kérjük. A lábjegyzetet sorkizártan, szimpla sortávolsággal.

A hivatkozásokat lábjegyzetekkel és nem végjegyzetekkel kérjük. Nem kötelező, de szívesen vesszük, ha van a tanulmányok végén külön bibliográfia, ilyenkor ajánljuk a jegyzetekben a szerző és évszám feltüntetésével megadott rövid hivatkozást. Ha nincs külön irodalomjegyzék, akkor az első hivatkozás esetében teljes hivatkozást kérünk, minden bibliográfiai adattal, utána pedig a további hivatkozásokban a rövid, szerzőt és évszámot megadó hivatkozással. Kérjük, hogy *i. m.* hivatkozást csak abban az esetben használjanak, ha egy szerzőtől egyetlen művet idéznek.

A szerző vezetéknevét kiskapitálissal kérjük, folyóiratcikk, könyvfejezet címét idézőjelek között, normál betűvel; folyóirat, könyv címét dőlt betűvel.

HIVATKOZÁSOK TELJES LÁBJEGYZETBEN ÉS A BIBLIOGRÁFIÁBAN

1. Könyv és könyvfejezet esetében:

SZERZŐ: *Cím*, Kötetszám, Kiadás helye, Kiadó, Évszám, Hivatkozott oldalak.

SZERZŐ: „Fejezetcím”. in *Uó: Könyvcím*, Kötetszám, Kiadás helye, Kiadó, Évszám, Hivatkozott oldalak.

2. Gyűjteményes kötetek és bennük megjelenő írások esetében:

SZERKESZTŐ – SZERKESZTŐ (szerk.): *Cím: Alcím*, Kiadás helye, Kiadó, Évszám.

SZERZŐ: „Cím”. in Szerkesztő – Szerkesztő (szerk.): *Cím: Alcím*, Kiadás helye, Kiadó, Évszám, Hivatkozott oldalak.

3. Folyóiratcikkek esetében:

SZERZŐ: „Cím”. *Folyóirat címe*, Évfolyamszám római számmal, Évszám/Sorszám. Hivatkozott oldalak.

4. Heti- és napilapokban megjelent cikkek esetében:

SZERZŐ: „Cím”. *Lap címe*, Évfolyam, Lap száma, Évszám. Hónap. Nap. Oldalszám.

HIVATKOZÁSOK RÖVID LÁBJEGYZETBEN

1. Egy szerző egy művének használata esetén:

SZERZŐ: i. m. Hivatkozott oldalak.

2. Egy szerző több művének használata esetén:

SZERZŐ (Évszám): Hivatkozott oldalak.

3. Előző lábjegyzetben hivatkozott irodalom másik szövegrésze esetében:

Uo. Hivatkozott oldalak.

Minden esetben pontos irodalmi hivatkozást kérünk, megjelölve a pontos kezdő és záró oldalszámot (tehát kerüljük a 251kk. vagy 251sq. formát), a két oldalszám között gondolatjellel (-). Kérjük, az oldalszámot (p. vagy o.) csak abban az esetben egyértelműsítsék, ha a hivatkozott munka jellegéből (katalógus, képkötet) nem volna egyértelmű, hogy oldalszámról van szó. Internetes hivatkozások esetében kérjük ellenőrizni, hogy a hivatkozott oldal elérhető-e, és az utolsó megtekintés dátumát kérjük zárójelben megadni.

Klasszikus auktorok idézésénél nem kell kiskapitálist alkalmazni. Auktorok neveit és műveit lehetséges a szakmában elfogadott rövidítésekkel jelezni, külön magyarázat, feloldás nélkül. Tudományos közéletünkben kevésbé ismert szakfolyóiratok, sorozatok, kézikönyvek címét ne rövidítve írják, csak akkor, ha van a cikk végén bibliográfia vagy rövidítésjegyzék.

Idegen nyelvű, latin betűs idézeteket, kifejezéseket kérjük dőlt betűvel szedni. A görög, héber, kopt és szír idézeteket a megfelelő betűvel (más nyelvű szövegeket is szívesen látunk eredeti írásmóddal). Kérjük, hogy ne külön héber, görög stb. betűkészletet használjanak, hanem *unicode* betűket (ha egyes

ékezetes betűket az alaptípussal nem tudnak létrehozni, Palatino Linotype betűtípust ajánlunk)! Dőlt betűs idézetek esetén nem szükséges idézőjelet is használni. Ha az idézet zárójelen belül szerepel, a zárójel is legyen dőlt.

A görög neveket a tudományos helyesírási átírásban, egy cikken belül következetesen kérjük megadni. A görög neveket ne a latinus átírásban adjuk meg (pl. Achilles, Homerus stb.).

Képek esetén a képaláírásokat a szöveg végén beszámozva kérjük megadni. A képeket ne ágyazzák be a dokumentumba, hanem külön képfájlban, a lehető legnagyobb méretben és felbontásban (minimum 1000×1000 pixel) küldjék, és a szövegben egyértelműen jelöljék, hová kéri beilleszteni azokat.

Recenzió esetében a recenzeált könyv minden könyvészeti adatát kérjük megadni a cikk címében vagy alcímében.

A korrektúrát a Word *Eszközök* menüjének *Változások követése* gombja alatt a *Módosítások elfogadása vagy elvetése* lehetőségnél, az *Elfogadja*, illetve *Elveti* gombokkal az adott helyen jelezve kérjük vissza.

A Vallástudományi Szemle szerkesztősége

A FOLYÓIRAT MEGVÁSÁROLHATÓ

Budapest

Írók Boltja
1061 Bp. Andrásy út 45.

Bibliás Könyvesbolt
1092 Budapest, Ráday u. 28.

L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.